

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**HABİBULLAH HAN'IN MODERNLEŞME ÇABALARI
ÜZERİNDE TÜRKLERİN ETKİSİ (1901 – 1919)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ziauddin JAMAL

**Enstitü Anabilim Dalı :Tarih
Enstitü Bilim Dalı :Yakınçağ Tarihi**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK

Temmuz – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HABİBULLAH HAN'IN MODERNLEŞME ÇABALARI
ÜZERİNDE TÜRKLERİN ETKİSİ (1901 – 1919)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ziauddin JAMAL

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Yakınçağ Tarihi

“Bu tez ....../....../201.. tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK	BASARILI	B. Çelik
Doç. Dr. Serkan YAZICI	BASARILI	S. Yazıcı
Dr. Öğr. Üyesi Hakan TÜRKKAN	BASARILI	H. Türkkan

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	ZIAUDDIN JAMAL
Öğrenci Numarası	:	1660Y12026
Enstitü Anabilim Dalı	:	TARİH
Enstitü Bilim Dalı	:	YAKINÇAĞ TARİHİ
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	HABİBULLAH HAN'IN MODERNLEŞME ÇABALARI ÜZERİNDE TÜRKLERİN ETKİSİ (1901 - 1919)
Benzerlik Oranı	:	% 3

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

08/07/2019
Öğrenci İmza

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere .....@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

...../...../20.....
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Doç. Dr. Muhammed Bİlal ÇELİK

Tarih: 08/07/2019

İmza:

KABUL EDİLMİŞTİR

REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: 1747-1901 YILLARI ARASINDA AFGANİSTAN	6
1.1. Afganistan'ın Doğuşu	6
1.2. Hükümdarlar	8
1.3. İngiliz Nüfuzu	11
1.4. Modernleşme Çabaları	14
BÖLÜM 2: HABİBULLAH HAN'IN REFORMLARI	20
2.1. Habibullah Han'ın Hayatı	20
2.2. Habibullah Han'ın Reformlarının Başlaması.....	24
2.3. Reform Alanları	27
2.3.1. Eğitim Alanında Yapılan Reformlar	27
2.3.2. Askerî Alanda Yapılan Reformlar	29
2.3.3. Kültür ve Sosyal Alanlarında Yapılan Reformlar.....	31
2.3.4. Diğer Alanlarda Yapılan Reformlar	33
BÖLÜM 3: OSMANLI TÜRKLERİNİN ETKİSİNİ AFGANİSTAN'A TAŞIYAN KANALLAR	36
3.1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme Süreci	36
3.2. Habibullah Han ve Osmanlı İmparatorluğu	38
3.3. Osmanlıların Etkisini Taşıyan Kanallar	42
3.3.1. Gazeteler	42
3.3.2. Mahmut Tarzî	44
3.3.3. Afganistan'da Çalışan Türk Uzmanlar	50
BÖLÜM 4: OSMANLI TÜRKLERİNİN ETKİSİNE MARUZ KALAN ALANLAR	56
4.1. Afganistan Meşrutiyet Hareketi	60
4.2. Afgan Milliyetçiliği.....	65

SONUÇ.....	71
EKLER.....	73
KAYNAKÇA	79
ÖZGEÇMİŞ.....	86

KISALTMALAR

- Çev.** : Çeviren
hş. : Hicri Şemsi Yılı
h. : Hicri Yılı
TY. : Tarih Yok
s. : Sayfa
c. : Cilt

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans Doktora ☐	☐
Tezin Başlığı: Habibullah Han'ın Modernleşme Çabaları Üzerinde Türklerin Etkisi (1901 – 1919)	
Tezin Yazarı: Ziauddin JAMAL	Danışman: Doç. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK
Kabul Tarihi: 18. 7. 2019	Sayfa Sayısı: 94
Anabilim Dalı: Tarih	Bilim Dalı: Yakınçağ Tarihi
<p>20. yüzyılın başlaması ile birlikte Afganistan'ın tarih akışında önemli bir değişim yaşandı. 1901 yılında istibdat ve muhafazakâr yaklaşımla ülkede hüküm sürmekte olan Emir Adurrahman Han'ın yerine oğlu Emir Habibullah Han tahta oturdu. Bu iktidar değişikliğiyle beraber Afganistan'da pek çok şey değişmeye başladı. Nitekim yeni Emir babasının sert siyasetinin tersine daha yumuşak ve açık bir siyasetle sahneye geldi. İktidarın ilk gününden itibaren yeni reformların uygulanması ve bir dizi özgürlüğün verileceğinden söz etti. Bu şekilde daha şeffaf bir siyasi ortamda ülkenin modernleşmesine yönelik çabalar başlamış oldu. 1901-1919 yıllarını kapsayan söz konusu dönemde çok sayıda modern reformlar gerçekleştirildi. İlk mülki ve askeri modern eğitim kurumları, ilk hastane, birçok yeni fabrika gibi modern kurumlar kuruldu. Kültür ve sosyal alanlarda reformlar ele alındı. Gazeteler çıkarıldı ve matbaacılık tesisi kuruldu vb... Bu reformlar sayesinde Afganistan'ın kapalı ve kabilevî toplumu önemli bir değişime sahne oldu.</p> <p>Söz konusu reformların gerçekleşmesine yönelik dış faktörlerin rolü yadsınamaz bir gerçektir. Bu dönemdeki modernleşme çabalarının iki önemli dış kaynağı vardı: Hindistan ve Osmanlı Türkleri. Çalışmanın konusu olan Osmanlı Türklerinin etkisi en çok üç kanal aracılığı ile gerçekleşmiştir: Gazeteler özellikle İran meşrutiyetçilerinin gazetesi olan Ahtar, Afgan ünlü aydını Mahmut Tarzî ve Tarzî'nin gayretleriyle Afganistan'da gelen Türk uzmanları. Bu unsurlar vasıtası ile Afganistan'ın modernleşmesi yüksek ölçüde Osmanlı Türkiye'sinden etkilendi. Söz konusu etki askeri ve eğitim alanları, gazetecilik ve basın, meşrutiyet ve milliyetçilik düşünceleri gibi pek çok hususları kapsamaktadır. Dolayısı ile bu konu hem Afganistan modernleşme sürecini tanıtmaya hem de Osmanlı'da yenilikçi akımların etki sahasının anlatması açısından önemlidir.</p>	
Anahtar Kelimeler: Afganistan, Modernleşme, Osmanlı, Habibullah Han, Mahmut Tarzî	

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree Ph.D.	☐	☐
Title of Thesis: The Impact of Turks on Modernization Efforts of Habibullah Khan (1901-1919)		
Author of Thesis: Ziauddin JAMAL Supervisor: Assoc. Prof. Muhammed Bilal Çelik		
Accepted Date: 18. 7. 2019		Number of Pages: 94
Department: History		Subfield: History of Modern Age
<p>At the beginning of the 20th century, there was a significant change in the history of Afghanistan. In 1901, Amir Habibullah Khan inherited the throne from his Father Amir Adurrahman Khan, who ruled the country with oppression and a conservative approach. With this change in power, many things began to change in Afghanistan. As a matter of fact, the new Amir came to the scene with a softer and more open politics contrary to his father's harsh politics. He talked about the implementation of new reforms and a range of freedom from the first day of power. In this way, efforts to modernize the country began in a more transparent political environment. During the period 1901-1919, many modern reforms were carried out. Modern institutions such as the first civilian and military educational institutions, the first hospital and many new factories were established. Cultural and social reforms were realized. The first newspaper was published and a printing facility was established etc. Thanks to these reforms, the closed and tribal society of Afghanistan has undergone a significant change.</p> <p>The role of external factors in the realization of these reforms is an undeniable fact. Modernization efforts in this period had two important external sources: India and Ottoman Turks. The effect of the Ottoman Turks, which is the subject of the study, was realized through three channels: Newspapers especially Akhtar, which is the newspaper of Iranian constitutionalists, the famous Afghan intellectual Mahmut Tarzî and the Turkish experts who came to Afghanistan with his efforts. The modernization of Afghanistan by means of these elements were highly influenced by the Ottoman Turkey. This impact covers many issues such as military and educational fields, journalism and the press, constitutionalism and nationalism. Therefore, this issue is important in terms of both introducing the modernization process of Afghanistan and explaining the field of influence of the innovative movements in the Ottoman Empire.</p>		
Keywords: Afghanistan, Modernization, Ottoman, Habibullah Khan, Mahmut Tarzî		

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Afganistan 1747 yılında kurulmasından itibaren kabileler halinde yönetilmekteydi. Bu ülkedeki siyasi, askeri, ekonomik, eğitim ve hatta dini kurumlar tam anlamıyla kabilevî bir niteliğe sahipti. Avrupa toplumunun yeni keşifler ve modern medeniyetin doğuşuna sahne olduğu yıllarda, Afganistan kabile zihniyetinin zirvesinde yaşamaktaydı. Ülkenin kabilelere dağılmış bir durumu vardı. 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar modern dünyanın tüm gelişmelerinden habersizdi. Hint alt kıtasında İngiliz sömürgeciliği egemen oldukça modern hava da Afganistan'a doğru esmeye başladı. Hint tarafından modernleşmenin Afganistan'a nüfuzu 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yayılmaya başladı. Tüm İslami ülkeler gibi Afganistan'da da bu süreç ilk defa askeri alandan başlamıştı. Çünkü o dönemde kabilevî ve dış güçler Afgan devleti için büyük tehditler yaratmıştı. Bu yüzden askeri alanın güçlendirilme ve modernleştirilmesi konusunda ciddi ihtiyaç duyulmaktaydı. Söz konusu alandan başlayan modernleşme süreci yavaş yavaş eğitim, siyaset, kültür ve ekonomi gibi alanları da kapsamaya başladı.

Afganistan'da modernleşmenin ilk adımların atılmasında İngilizler çok etkili olmuştu. Nitekim Hindistan'ın güvenliğini artırmak için Afganistan ile kurulan ilk temaslar, modernleşmenin başlangıcı olmuştu. 19. yüzyılın başlarında gerçekleşen bu ilk temaslar Afganlar için modern medeniyetin kapısını açmış gibi olmuştu. Afganistan toplumunun ilgisi böylece yeni değerlere çekildi. Ancak bu şekilde modern uygarlığına başlamış olan ilgi önemli olmasına rağmen çok geniş ve güçlü değildi. Çünkü söz konusu ilgi sadece devlet liderliği tarafından sergileniyor, toplumda hiç yansıması gözüküyordu. Ancak bu ilgi ne kadar sınırlı da olsa, modern medeniyetin bazı değerlerinin Afganistan toplumuna girmesine neden olduğu için önemlidir.

Afganistan'ın kabileli toplumunda atılan bu ilk yenileşme adımları, çok geçmeden duraklamaya maruz kaldı. Sürecin duraklaması da 1879 yılında İngiliz saldırısı nedeni ile olmuştu. İngilizlerin 1839 yılındaki ilk işgalinden sonra bu ikinci işgali sayılırdı. Bu iki acıması İngiliz işgali Afganistan toplumunda Avrupalılara karşı büyük nefret yarattı. Batılılar ve Batı medeniyetine karşı ortaya çıkan bu nefret modernleşme projesi önünde de büyük bir engel olmuştu. Dolayısı ile modernleşme programı uzun bir müddet kenara bırakıldı.

20. yüzyılın başlaması ile birlikte Afganistan'da iktidar değişimi gerçekleşti. Emir Habibullah Han, 1901 yılında babası Emir Abdurrahman Han'ın ölümünden sonra yerine geçti. Yeni Emir bölgedeki ülkelerde başlamış olan reform hareketlerinden etkilenerek ülkesinin modernleşme konusuna ilgi gösteriyordu. Bu dönemde İngilizler ile iyi ilişkiler kurulmasına ve onların desteğinin elde edilmesine rağmen toplumun nefretinden dolayı, Afganistan'ın modernleşme programında onlardan yararlanılamıyordu. Bu yüzden Habibullah Han, Afganistan'ın ünlü yenilikçi aydını Mahmut Tarzi'nin yardımı ile Osmanlı Türklerinden yararlanılmasına karar verdi. Dolayısı ile Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme, Afganistan modernleşmesi için örnek seçildi ve bu doğrultuda programları gerçekleştirmek için Türk uzmanlar davet edildi. Bu şekilde Afganistan'ın yenileştirilmesine yönelik önemli adımlar atıldı.

Çalışmanın Amacı

“Habibullah Han'ın Modernleşme Çabaları Üzerindeki Türklerin Etkisi” başlığını taşıyan bu çalışma sözü geçen dönemdeki yapılan modern reformlarda Osmanlı Türklerinin etki ve katkısı hangi ölçüde olduğunu inceleme amacındadır.

Habibullah döneminde başlamış olan reformların kapsamı, bu reformların doğuşuna neden olan dış faktörler, özellikle Osmanlı Türklerinin etkisi, bu etkileri sağlayan ya da Afganistan'a taşıyan araçları tanıtmak ve son olarak Osmanlı Türklerinin etkisine maruz kalan alanları teşhis etmek tezin önemli hedeflerini oluşturmaktadır.

Afganistan'ın modernleşme sürecinin tanınmamış ve gizli kalan kökenlerini izah etmek ve Osmanlı Türkiye'sindeki yenilikçi akımların, Afganistan gibi uzak bir bölgede bulunan ülke üzerinde bıraktığı derin ve geniş etkiler nasıl gerçekleştiğine cevap aramak da çalışmanın önemli amacıdır. Sözü edilen konuları incelemek isteğinin dışında, İslam Dünyasındaki yenilikçi akımlar ve hareketlerin birbirine bağlı olan dalgalar gibi yaklaşık aynı tarihi dönemde doğmuş olduğu hipotezini ispatlamak, çalışmanın hedefleri arasında yer almaktadır.

Literatür

Tezin konusu ile ilgili ne Afganistan'da ne de Türkiye'de kapsamlı bir araştırma yapılmamıştır. Ama konuyu özet şeklinde ele alan genel çalışmalar, özellikle İngilizce, Farsça ve Türkçe dillerinde yapılmıştır. Afganistan'ın modernleşmesini konu edinmiş çalışmaların en önemlisi Vartan Gregorian tarafından İngilizce yazılmış olan “The

Emergence of Modern Afganistan” yani modern Afganistan’ın doğuşudur. Yazar bu eserde Emir Şiir Ali Han’ın döneminden (1879-1867) başlayan modern Afganistan’ın gelişme sürecini tasvir etmektedir. Gregorian’ın sekiz yıllık bir çalışma sonucunda meydana getirdiği bu eser, Habibullah Han döneminde yapılmış olan modernleşme çabalarını ayrı bir bölüm çerçevesinde incelemiştir. Bu bölümde yazar en çok Mahmut Tarzî ve *Siracü’l-Ahbar* gazetesinin faaliyetlerine odaklanmıştır. Bu yüzden Habibullah Han döneminde uygulanmış olan modern reformlar üzerinde Türklerin etki ve katkıları konusuna odaklanmamıştır.

İngilizce yazılmış bu kitap gibi Farsça’da da konumuza yakın olarak yapılmış olan çalışmalarda Afganistan’ın modernleşme tarihi sürecini genel olarak konu edilmesinin yanında en çok Emir Habibullah Han’ın ardından tahtta geçen oğlu Amanullah Han dönemindeki reformlara ağırlık verilmiştir. Ayrıca sözü edilen çalışmalarda, yapılmış olan reformların içsel etkileri ve faktörleri üzerine odaklanılmıştır. Bu çalışmanın konusuna çok kısa işaretlerle temas edilmiştir. Konumuza en yakın olan bu tür çalışmaların örneği, “Afganistan der Devre-i Saltanat-i Emir Habibullah Han (1901-1919)” isimli eserdir. Emir Habibullah Han döneminde Afganistan anlamını ifade eden bu kitap Sima Resuli tarafından yazılmıştır. Habibullah Han döneminde gerçekleşmiş olan tüm olayları kapsayan bu kitap söz konusu dönemde yapılmış olan modern reformlardan da bahsetmektedir. Ama genel olarak Farsça dilinde olan çalışmalar hakkında yukarıda belirttiğimiz gibi bu eser de modernleşme konusunda daha çok içsel çabalar üzerinde durmuştur.

Bu çalışmaların aksine Türkçe yazılmış çalışmalarda, Afganistan’daki modernleşme hem genel olarak incelenmiş, hem de sürecin üzerinde Türklerin rolü de ele alınmıştır. Ama Türklerin rolü konusunda en çok, ilk Afgan-Türk dostluk anlaşmasının imzalanmasından (1 Mart 1921) sonraki dönemin üzerinde durulmuştur ve bu dönemle ilgili birkaç tez de yazılmıştır. Oğuz Hamşioğlu’nun “Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880-1933)” başlıklı doktora tezi de bu çerçevede zikredilebilir. 2016 yılında Bilecik Şeyh Edebali Üniversite’sinde yapılan “Afganistan’da Modernleşme Çabaları (1834-1919)” başlıklı yüksek lisans tez çalışmasında Emir Habibullah Han’ın modernleşme çabaları ancak bir bölüm olarak ele alınmıştır. Böyle çalışmalar arasında olmak üzere Mehmet Köçer tarafından yazılmış olan “Afganistan’ın yenileşme çabasında Atatürk Düşüncelerinin Rolü”, Abdullah Mohamadi’nin eseri olan “Afganistan’ın Modernleşmesinde Türkiye’nin Rolü” vb. gibi eserleri örnek olarak gösterebiliriz.

Konumuza yakın Türkçe’de mevcut olan çalışmalar arasında bir de Orhan Yazıcı’nın yaptığı çalışmalar vardır. “Modern Afganistan’ın Kuruluşu (1834-1922)” başlığı altında yazmış olduğu eserinde, 1834 yılından yani Emir Dost Muhammed Han döneminden, Afganistan’ın modernleşme sürecinden başlayarak 1922 yılına kadar olaylara değinmiştir. Sözü edilen yazarın konumuza yakın olarak “Jön Türklerin Afganistan’daki Yansıması: Cevanan-i Afgan ve Meşrutiyet Talepleri” başlığı altında yazmış olduğu bir makalesi de bulunmaktadır. Ancak yazar hem makalede hem de kitapta, tıpkı İngilizce ve Farsça çalışmalarda olduğu gibi bizim çalışacağımız konu üzerine çok fazla odaklanmamıştır.

Bu literatür incelemesinde var olan eksiklik, konunun detaylı ve yeterli bir şekilde incelenmemesidir. Bu yüzden tezimizin konusu olan Habibullah Han dönemi modernleşme çabaları üzerinde Osmanlı Türklerinin etkisi ile ilgili geniş ve yeterli bir çalışmanın yapılması hedeflenmektedir.

Çalışmanın Yöntemi

Döneme ait hatıralar, gazeteler ve yazılan ilmi eserler de dahil olmak üzere tüm tarihi kaynakların analizi ışığında belirtilmiş hedefe ulaşmak için çabalanmıştır. Araştırmanın gerçekleştirilmesi tarihsel belgeler ve birinci el kaynaklara dayalıdır. Bu çalışmaya en çok dikkate alınan kaynak, *Siracu’l-Ahbar* Gazetesi’dir. Çünkü bu gazete çalışmanın odaklanmış olan yıllarda Afganistan’da tek aydınlatıcı gazete olarak yayılmaktaydı. Emir, Mahmut Tarzî’ye iki haftada bir yayınlanmak üzere bir gazete çıkarmasına müsaade etti. 9 Ekim 1911’de *Siracu’l-Ahbar* adlı gazetenin ilk sayısı basıldı. Mahmut Tarzî için bu gazete, siyasi görüşlerini, edebiyat, eğitim, fen ve teknik gibi alanlarla ilgi modern düşüncelerini ve milliyetçilik fikrini Afgan kamuoyuna yayacağı en önemli vasıta idi. İlk sayısından itibaren Afgan halkının gelişmesi ve medeniyet yolunda önemli adımlar atılması yönünde yayınlar yapan gazete, kamuoyunun dikkatini bu yöne çekmeye çalıştı. Söz konusu gazetenin birinci sayısından (1911) son sayısına kadar (1918) düzenli biçimde incelenmiştir. Onun ışığında Afgan modernleşme sürecin izah edilmesi ve Osmanlı Modernleşmesinin yansımasının açıklamak için gayret gösterilmiştir.

Bunun yanında söz konusu dönemde Afganistan'ın modernleşmesi için çalışan Türk ve Afganistanlı aydının hatıraları da çalışmada dikkate alınmış. Bu nedenle çalışmanı ilmi ve modern yöntemlerden yararlanarak ve güvenli tarihsel kaynaklara dayanarak yapılması için çok çabalanmıştır. Bu yöntem ve sözü edilen kaynakların ışığında, Habibullah Han'ın döneminde (1901-1919) başlamış olan Afganistan'ın modernleşme çabalarında Osmanlı Türklerinin etkisinin hangi ölçüde olduğunu belirtmek, tezin ana amacıdır.

Çalışmanın Önemi

Afganistan'ın yakınçağ tarihinin önemli bir bölümü ve bu ülkedeki modernleşme sürecinin kökenlerini izah etme çabasında olduğu için çalışmanın konusu önem kazanır. Ayrıca Osmanlı Devleti'ndeki yenilikçi akımların genişliği ve Afganistan gibi uzak bir toplumdaki etkisi, daha önemlisi iki toplum arasındaki tarihi ilişki ve işbirliklerinin ispatı anlamına geldiği için de çalışmanın konusu ve sonucu değerli olur. Ayrıca Afganistan'ın modernleşme sürecinin önemli noktası olan Habibullah Han reformları derin ve detaylı biçimde şimdiye kadar araştırılmamıştır. Bu yüzden söz konusu reformun dış etkileri ve kökleri gizli kalmıştır. Habibullah Han'ın reformları üzerine Türklerin etkisini konu edinen bu çalışma sözü edilen boşluğu doldurmaya çalışacak olup bu açıdan büyük önem taşımaktadır. Çalışmanın güvenli kaynaklara dayalı olmasına ek olarak uygulamasında da bilimsel yöntemler kullanılmış olması tezin ilmi değerinin artmasını sağlamıştır.

Böylelikle yüksek lisans tezi olarak bu çalışma, çok dikkate alınmamış olan Afganistan'ın modernleşme sürecinin Osmanlı kökleri üzerine odaklanarak, onun etki ve haşiyelerini analiz etmeye çalışmıştır.

BÖLÜM 1: 1747-1901 YILLARI ARASINDA AFGANİSTAN

1. 1. Afganistan'ın Doğuşu

Ülke Afganistan adıyla ilk kez 1747 yılında Ahmet Şah Abdalî'nin tahta geçmesi ile ortaya çıktı. Bu yıldan önce Afganistan toprakları Nadir Şah Afşar'ın egemenliği altında idi. Nadir'in ünlü komutanlarından biri olan Ahmet Şah, onun ölümünden hemen sonra emri altındaki kuvvetlerle Kandahar'a geldi. Orada Peştun kabilelerin hanlarını (kabile reisleri) toplayarak hükümdarlık (padişahlık) meselesini onlarla görüştü. Hanların uzun tartışmalarından sonra Ahmet Şah yeni Afgan devletinin kralı olarak seçildi (Musevî, 1394 hş.: 137). Nadir Şah'tan önce de Afgan (Peştun) kabileleri birkaç sefer kendi devletlerini kurmak için çabalamıştı. Nitekim 1709 yılında Peştunların güçlü kabilesi olan Gilcayîler, Mirveys Han liderliğinde ilk Afgan devletini kurmuştu. Ama bu devlet çok geçmeden Nadir Şah tarafından ortadan kaldırıldı (Halkin, 1959: 11). Bu olaydan sonra başta Abdalîler olmak üzere birçok Afgan kabilelerinin hanları Nadir'in ordusuna katıldılar. Ahmet Şah, Nadir'in ordusunda kısa süre içinde yükselmeye başladı ve onun yakın komutanlarından biri oldu. Nadir'in öldürülmesinden hemen sonra Ahmet Şah, onun ordu ve hazinesini bir kısmı ile Kandahar'a gelerek Afgan devletini kurdu.

Ahmet Şah, Nadir'in devletinden ele geçirdiği askerî ve ekonomik imkanlarla kurduğu devletin coğrafi sahasını genişletmeye çalıştı. Nitekim ilk defa 1748 yılında Kabil ve Peşaver'i kolayca fethederek Hint topraklarına ilerlemeye başladı (Musevî, 1394 hş.: 141). Bu askerî seferden sonra Ahmet Şah kabileler ile yaptığı ittifak ile yedi kere Hindistan'a sefer düzenledi ve Delhi'ye kadar bütün torakları ele geçirdi. Seferler sırasında elde ettiği ganimetler, devleti için önemli bir mali kaynak oldu. Ayrıca Ahmet Şah, doğu ve kuzeye doğru da askerî seferlerde bulunmuştu. Dolayısı ile Ahmet Şah yirmi beş yıllık hükümdarlığı süresinde geniş bir imparatorluk oluşturdu. Onun İmparatorluğu'nun kuzeyi Amuderya Nehri, batısı İsfahan şehri, güneyi Beluçistan ve Hint Denizi ve doğusu ise Delhi civarlarına kadar uzanmaktaydı. Ama onun ölümünden sonra bu geniş coğrafya daralmaya başladı. En son 1893 yılında Abdurrahman Han döneminde takriben bugünkü Afganistan şeklini aldı (Saadet, 1396 hş.: 91).

Ahmet Şah, Afganistan'ın kurucusu olarak tanınmışsa da, kendisi devleti için Afganistan ismini kullanmamıştı. Rivayetlere göre O, kendi egemenliği altındaki topraklara Horasan ismini kullanmaktaydı (Musevî, 1394 hş.: 133). Hatta onun torunları

döneminde de Horasan ülkenin ismi olarak çok yaygındı. 1838 yılında Afganistan Şahı Şah Şuca, Sihlerin lideri Rencit Seng ve İngiliz temsilcisi arasında imzalanan anlaşmada ilk defa Afganistan ismi Horasan yerine kullanılmıştır. Bundan sonra bu yeni ad yavaş yavaş antlaşmalar ve diplomatik belgelerde kullanılmaya başlamıştır (Şurmaç, 1367 hş.: 24). 1809 yılında Afganistan'a araştırma için gelen İngiliz ajanı Mountstuart Elphinstone (1779-1859) kendi eserinde ülkenin ismi hakkında şöyle yazar: *“Afganların kendi ülkeleri için genel bir ismi yoktur... Bu yüzden ben Afganistan ismini bu ülke için koyarım... Ülkenin ahalisi tarafından kullanılmakta olan en yaygın isim ise Horasan'dır...”*(Elfiniston, 1373 hş.: 105). Yani Afganistan ismini bir ülke adı olarak ilk defa İngilizler kullanmıştı.

Dediğimiz gibi Afgan kelimesi Peştun ırkının diğer bir adıdır. Bu isim başkaları, özellikle onların civarlarında yaşayan Türk ve Tacikler tarafından verilmişti. Ve hala da Afganistan'ın kuzeyinde Peştunları Afgan olarak tanıyorlar. Ama bu Afganların (Peştunların) soy ve kökenleri hakkında farklı görüşler vardır. Bazı araştırmacılar onların “Ben-i İsrail” kabilelerinden olduğunu iddia ederek eski zamanlarda ana yurtlarından doğu topraklara göç ettirildiklerini yazarlar. Ama bu tezin karşısında bazıları onların “Aryan” ve bazıları ise “Hintli” ve “Arap” olduklarını öne sürer (Mehmedi, 1397 hş.: 16). Çoğu yazara göre Afganlar, bugün Pakistan topraklarında bulunan Süleyman Dağlarında yaşamaktaydılar. Sonraları, 14. ve 15. yüzyıllarda yani Timurlular döneminde göç ederek en son Kandahar ve Herat'a kadar gelmişlerdir. Peştunlar eskiden beri kabilelere bölünmüş bir topluluktur. Bugünkü Afganistan topraklarına gelen önemli kabileleri Abdaliler ve Gılcayîler idi (Mehmedi, 1397 hş.: 23). Yukarıda da zikrettiğimiz gibi bu topraklarda devlet kurmak için ilk çabayı Gılcayîler gösterdiler; ama çok devam ettiremediler. Sonra, Nadir'in ölümünün ardından gelen parçalı durum Afgan Devleti'nin kurulmasına müsait zemin hazırladı ve Ahmet Şah Abdalî bu durumdan istifade ederek devletin temelini attı.

1747 yılında kurulan ilk Afgan devletinin temelleri güçlü kabilelerin ittifakına dayalıydı. Dolayısı ile kabilelerin çıkarlarını temin etmek de devletin amaçlarının yanında yer almakta idi. Nitekim çoğu askerî seferler kabilelerin katılımı ile gerçekleşirdi ve ele geçirilen ganimetler de aralarında paylaşılırdı. Ahmet Şah döneminde söz konusu ittifak bu şekilde devam etti. Ama onun ardından gelenlerin döneminde kabileler arasında olan ittifak bozulmaya başladı. Şehzadeler arasında taht kavgalarına neden oldu. Bu nedenle çıkan savaşlar devletin zayıflamasına ve

topraklarının küçülmesine neden oldu. Ayrıca devletin meşruiyeti ve kuralları İslam dininin yanında kabile geleneklerine dayanmakta idi. Ahmet Şah tarafından tasarlanmış olan devlet kanunları en çok Peştun kabilelerinin geleneği olan Peştunvali'den alınmıştı. Bu kurallar toplum ve devletin yaşam tarzını kabile düzenine uygun tasarlamıştı.

1.2. Hükümdarlar

Dediğimiz gibi Afgan kabileleri yeni kurulmuş devletin üzerinde çok etkiliydi. Abdalîler kabilesinin alt dalları devletin önemli görevlerinde bulunmaktaydı. Özellikle bu büyük kabilenin en güçlü alt dallarından sayılan Seduzaî ve Barikzaî devletin üzerinde çok etkiliydi. Ahmet Şah, Seduzaî kabilesinden olup onun veziri ise Barikzaî kabilesinin serdarı idi. Ama Ahmet Şah'tan sonra iki kabilenin arasındaki bu güç paylaşım sözleşmesi bozulmaya başladı. En sonunda, 1818 yılında çok uzun savaşlar sonucunda Barikzaîler iktidarı Seduzaîlerden devraldılar. Böylelikle Afganistan'ı bu iki kabile uzun yıllar yönettiler: şöyle ki,

- Seduzaî (Durranîler, 1747-1818)
- Barikzaîler, (1818-1973)

Durranî kabilesine mensup hükümdarlar:

- 1- Ahmet Şah (1747-1773),
- 2- Timur Şah (1773-1793),
- 3- Şah Zaman (1793-1801),
- 4- Şah Mahmut (180-1804),
- 5- Şah Şuca (1804-1809),
- 6- Şah Mahmut (ikinci kez: 1809-1818),
- 7- Şah Şuca (ikinci kez: 1839-1842),

Barikzaî Kabilesinden emirler:

- 1- Emir Dost Muhammet Han (1818-1839),
- 2- Emir Dost Muhammet Han (ikinci kez: 1842-1863),
- 3- Emir Şiir Ali Han (1863-1866),
- 4- Emir Efzal Han (1866-1867),
- 5- Emir Muhammet Azam Han (1867-1868),
- 6- Şiir Ali Han (ikinci kez: 1869-1879),
- 7- Emir Yakup Han (1879-1880),

8- Emir Abdurrahman Han (1880-1901),

9- Emir Habibullah Han (1901-1919), (Saadet, 1396 hş.: 78).

Ahmet Şah 1773 yılında yirmi altı yıl padişahlık yaptıktan sonra Kandahar'da vefat etti. Onun ölümünden hemen sonra şehzadeler arasında taht kavgası başladı. Ahmet Şah, oğlu Timur'u kendi veliahdı olarak seçmişti ama onun ölümünden sonra Kandahar'da bulunan Süleyman adındaki başka bir oğlu kendisini padişah ilan etti. Dolayısı ile Timur Şah kısa bir savaştan sonra onu ele geçirip hapse attı ve onu destekleyen kabile hanlarını da cezalandırdı. Bu olaydan sonra Timur Şah ile kabile hanlarının arası bozuldu. Bu sebeple kabilelerin nüfuz merkezi olan Kandahar'ı terk ederek devlet başkentini Kabil'e taşıdı.

Kabil'de Timur Şah 20 yıl saltanat sürdü. Bu süre zarfında babası gibi devletin topraklarını genişletmekten ziyade ona kalan toprakları korumakla uğraştı. Timur bir merkezî devlet kurmak için çok çabaladı ama kabilelerin gücünü zayıflatma konusunda önemli başarılar kazanamadı (Kaçar, 1386 hş.: 53). Kabileler devletin otoritesi karşısında önemli engeldi. Onları devlete bağlamak Afgan hükümdarlarının ciddi kaygısı idi. Bu amaca ulaşmak için farklı yaklaşımlar vardı. Bunlardan en önemlisi evlilikti. Timur bu hedefle pek çok kez evlenmişti ve bu evliliklerin sonucunda 31 oğlu olmuştu. Hepsi de kraliyet tahtını kendi hakkı bilmekteydi. Dolayısıyla Timur'dan sonra onun oğulları arasında taht kavgaları çok ciddi ve kanlı şekilde devam etti. Bu kavgalar en sonunda Barikzaîlerin yükselişine kadar sürdü. Bu süre zarfında Ahmet Şah tarafından kurulan geniş imparatorluk zaafa uğradı ve topraklarının büyük kısmını kaybetti.

Timur Şah'ın oğulları arasında söz konusu çatışmalara katılanlar Zaman Şah, Şah Mahmut ve Şah Şuca idi. Timur'un ölümünden sonra, önce Zaman kendini padişah ilan etti. O Barikzaîlerin desteği ile kardeşlerinin isyanlarını bastırmayı başardı ve 1793-1801 yılları arasında hüküm sürdü. Ama onun Barikzaîlerle ilişkileri bozulunca iktidarı da devrildi. Mahmut, Barikzaîlerin desteği ile Kabil'i ele geçirdi ve Zaman Şah'ı da tutuklayarak gözlerini kör ettirdi, kendisi iktidara geçti. Onun ardından da Şah Şuca, Mahmut ile savaştı. Şuca Kabil'i fethederek Mahmut'u hapse attı ve kendisini Şah ilan etti. 1809 yılında Mahmut zindandan kaçarak Şah Şuca ile savaştı. O bu sefer de Barikzaîlerin desteği ile iktidarı ele geçirdi (Siddikî, 1369 hş.: 7). Ama birkaç yıl sonra onun arası Barikzaîlerle bozuldu. Onun oğlu Kamran, Barikzaîlerin serdarı ve devletin

veziri olan Fatih Han'ın gözlerini kör ettirdi. Bu olay Barikzaîleri Mahmut karşısında savaşa soktu (Kaçar, 1386 hş.: 63).

Vezir Fatih Han'ın kardeşleri tarafından sürdürülen savaş 1818 yılında Kabil'in fethi ile ve Durranîlerin çöküşü ile sonuçlandı. Nitekim bu yılda Vezirin kardeşleri Dost Muhammet Han ve Muahmmet Azim Han, Kabil'i ele geçirdiler. Mahmut ise ailesi ile Herat'a sığındı. Ama bu değişimle iç çatışmalar sona ermedi. Bu sefer kavga Vezir Fatih Han'ın kardeşleri arasında başladı. Onun 21 kardeşinin hepsi güçlü ve Afganistan'ın önemli vilayetlerinin başında idi. Hiçbiri başkasının hakimiyetini kabul etmiyordu. Dolayısı ile Afganistan bu durumda birkaç güç merkezine bölünmüş durumda idi: Kabil, Peşaver, Kandahar ve Mahmut'un kontrolünde olan Herat (Siddikî, 1369 hş.: 8).

Dost Muhammet Han 1826 yılında Kabil'de egemenliğini sağlayabilmişti. O 1834 yılında kardeşlerinin tehdidinden (onun padişahlığını kabul etmiyordu) dolayı, hem de Peşaver'i işgal eden Sihlerle cihat ilan edebilmek için kendisini Afganistan emiri ilan etti. Emir Dost Muhammet Han'ın Peşaver'i geri almak için vermiş olduğu tüm çabalar başarısız oldu. Ayrıca söz konusu sorun İngilizlerle var olan iletişimin bozulmasına neden oldu. Hatta İngilizler Afganistan'a ordu gönderip Dost Muhammet Han'ı tahttan indirdiler. 1839 yılında Afganistan'ı işgal eden İngiliz ordusu Şah Şuca'yı tahta oturttu. Ama bu müdahale karşısında Afganistan halkı tepki gösterdi. Halkın direnişi sonucunda Şah Şuca da dahil olmak üzere çok sayıda İngiliz hayatını kaybetti. Sonuçta 1842 yılında İngilizler, Hindistan'a sığınan Dost Muhammet Han'ı Afganistan iktidarına getirerek kendileri ülkeden çekildiler. Ama Dost Muhammet bu sefer İngilizlerin tüm isteklerini kabul ederek tahta oturmuştu. Dolayısı ile Emir, İngilizlerin desteği ile 1863 yılında vefatına kadar Afganistan'da hüküm sürdü (Gubar, 1368 hş.: 159).

Dost Muhammet Han'ın ölümünden sonra taht kavgaları onun oğulları arasında yine başladı. Bu kavgalarda en çok iktidarı ele geçirmek isteyen Şir Ali Han, Muhammet Efsal Han ve Muhammet Azam Han'ın rolü vardı. Bu üç kardeş arasında başlayan çatışmalar altı yıl sürdü, bu süre zarfında üçü de kısa dönemli iktidarda bulundu. En sonunda 1869 yılında Şir Ali Han kardeşlerini yenip saltanatı ele geçirdi. O 1879 yılında İngilizlerin ikinci işgaline kadar Afganistan'ı yönetti. Bu müddet içinde Emir Şir Ali Han bir dizi modern reformlar gerçekleştirdi ki gelecek sayfalarda üzerine durulmuştur. Şir Ali Han da tıpkı babası gibi toprak sorunu nedeni ile İngilizlerden

uzaklaşıp Ruslarla iletişime geçti. Bu durum İngilizleri rahatsız etti ve onların Hindistan'daki egemenliklerine yönelik bir tehdit sayıldı. Dolayısı ile birkaç uyarıdan sonra aynı yılda Afganistan'a askerî müdahalede bulunuldu. Bu işgal sırasında Şir Ali Han, Rusların desteğini alabilmek için Mezar-i Şerif'e gitti, ama Ruslardan hiçbir yardım gelmedi. Sonuçta orada hastalanıp hayatını kaybetti.

Şir Ali Han'dan sonra İngilizler hapiste olan oğlu Muhammet Yakup Han'ı iktidara getirdiler. Yakup Han, İngilizlerle Gendumek antlaşması imzalayarak tüm isteklerini kabul etti, ama halkın İngilizlere karşı tepkilerini önleyemediği için onun yerine Şir Ali Han'ın yeğeni olan Abdurrahman Han'ı Afganistan emiri yaptılar (Feryat, 2016: 142). Abdurrahman Han, 1880 yılından 1901 yılına kadar İngiltere'nin desteği ile Afganistan'da hüküm sürdü. Abdurrahman Han, Afganistan'ın yakınçağ tarihindeki hükümdarlar arasında en müstebidi sayılır. O tüm yerel ve kabile güçlerini şiddetle bastırarak merkezî otoriteyi tüm ülkede egemen kıldı. Dolayısı ile varisi olan Habibullah Han'a huzurlu ve düşmansız bir ülke miras bıraktı (İhvan, 1383 hş.:27).

1.3. İngiliz Nüfuzu

İngilizler 19. yüzyılın başına kadar kendi nüfuzlarını Hindistan toprakları üzerinde sağlamıştı. Onlar bu zamana kadar Merhatalar gibi tüm Hint yerel güçlerini bastırarak Babürlülerin son hükümdarını denetimleri altına aldılar. İşgal ettikleri toprakları savunma maksadı ile İngilizler Hindistan'ın kuzey ve kuzey batısına doğru ilerlemeye başladılar. Onların bu ilerlemeleri için bahane, önce Fransa tehdidi ve sonra da Rusların tehdidi oldu. Dolayısı ile İngilizler, Afganistan da dahil olmak üzere Hint civarında bulunan ülkeleri nüfuzları altına almayı hedeflemişlerdi. Bu yüzden 19. yüzyılın başlarında Afganistan'a yönelik İngilizlerin ilgisi başlamış oldu (Halkin, 1959: 13).

19. yüzyılın başlaması ile İngilizlerin Afganistan'a ilgisi artmaya başladı ve bu ilginin ana nedeni Hindistan'daki egemenliklerini güvenliğini sağlamak idi. Çünkü İngilizler Hindistan'daki çıkarlarının karşısında en önemli tehdidin Afganistan tarafından olduğunun farkındaydılar. Bu yüzden Hindistan'ın güvenliğini temin etmek amacıyla Afganistan'ı bir set olarak görüyorlardı (Halkin, 1959: 13). Dolayısı ile Hindistan'ı koruyabilmek için Afganistan'da güvenli bir kuşak oluşturma peşinde idiler. İngilizler söz konusu amaç için 19. yüzyılın başlarında Afganistan'ı iyi tanımak için kendi ajan ve araştırmacılarını ülkeye göndermeye başladı (Gregorian, 1388 hş. 93). Ayrıca İngilizler Afganistan tarafından duyulan endişeyi bertaraf etmek amacı ile 1809 yılında

Afganistan kralı Şah Şuca ile ilk antlaşmalarını imzaladılar. Bu antlaşmaya göre, Hindistan'ı işgal etmek isteyen dünyanın herhangi bir devleti Afganistan topraklarından geçirilmeyecekti (Misbahzade, 1388 hş.: 61).

Söz konusu yıllar Şehzade ve kabileler arasında güç çatışması nedeni ile Afganistan'ın karışık yılları olarak kabul edilir. En sonunda 1826 yılında Dost Muhammet Han kardeşlerini yenip iktidarı ele geçirdi. Bu dönemden itibaren İngilizler, Afganistan'ı resmen sömürgeleştirilmesi için ilk adımları attı. Dolayısı ile sözü geçen dönemde ülkenin iki tarafında bulunan emperyalist güçlerin rekabeti Afganistan üzerinde başladı. Bu rekabeti tarihçiler “Büyük Oyun” (Great Game) olarak adlandırmışlardır. İngiliz ve Rus kuvvetlerin Afganistan'a ilerlemesi bu ülkeyi iki gücün karşılaşma alanı yaptı (Alizade, 1381 hş.: 31).

Bu durumda Sihler, İngilizlerin gizli desteği ile Afganistan'ın doğu topraklarını işgal ederek 1832 yılında Peşaver şehrini de ele geçirdiler. Dost Muhammet Han işgal edilen toprakları geri alabilmek için kendisini Afganistan Emiri ilan ederek halkını Sihlere karşı cihada çağırdı. Ama vermiş olduğu mücadelelerden sonuç alamadı ve savaşı da kaybetti. Dolayısı ile Peşaver'i geri almak için İngilizlerden yardım istedi. Ama İngilizler Peşaver meselesinin iki devletin iç meselesi olduğunu bahane ederek karışmayacağını belirtti. Dost Muhammet Han da bu sefer Ruslardan yardım alabilmek maksadı ile onlara yakınlaşmaya başladı.

Dost Muhammet Han'ın Rus ve İran'a yönelik söz konusu ilgisi İngilizleri rahatsız etti. İngilizlerin bu durumda Afgan devletine karşı her tür uyarı ve tehdidi işe yaramadı. En sonunda Seduzaî kabilesinden olan ve Afganistan tahtını kendi hakkı gören Şah Şuca'yı ülkenin tahtına çıkarma kararını aldı. Dolayısı ile İngilizlerin büyük bir ordusu Şah Şuca'ya destek verme amacı ile Afganistan'a saldırdı. 1839 yılında İngiliz kuvvetleri Kabil'i işgal ederek Şah Şuca'yı iktidara çıkarttı. Onu tahta oturtup Afganistan'dan geri çekilmeyi hedefleyen İngilizler ne var ki halkın tepkisi ile karşılaştı. Bu nedenle adı geçen Şah'ı desteklemek için tepkileri bastırmaya çalıştı; bu yüzden Afganistan'dan hemen çekilemedi. İngiliz işgaline ve onun desteği ile tahtı ele geçiren Şah Şuca'ya karşı Afganistan halkının isyanları günden güne arttı. Halkın mücadeleleri sonucunda Şah Şuca da dahil olmak üzere pek çok İngiliz askeri hayatını kaybetti. Dolayısı ile İngilizler, Dost Muhammet Han'ın tekrar tahta çıkmasına ve Afganistan'dan geri çekilmeye razı oldular. Nitekim 1842 yılında Hindistan'a sığınmış olan Dost

Muhammet Han'ı Kabil'e getirerek Afganistan kralı olarak kabul ettiler ve kendileri de ülkeyi terk ettiler. Ama bu karşılığında da Dost Muhammet, İngilizlerin tüm şartlarını kabul ederek onların müttefiki olarak tahta oturdu.

1878 yılında da İngiltere ve Afganistan ilişkileri benzeri durumda idi. Yani bu yılda Afganistan emiri ve Dost Muhammet Han'ın oğlu Şir Ali Han, İngilizlerden uzaklaşıp Ruslarla müttefik olmaya çalışıyordu. Onun İngilizler ile ilişkilerini kesmesine neden olan faktörler araştırmacılara göre en çok iki başlık altında toplanıyordu: birincisi İran ve Afganistan arasındaki sınır sorunları idi. İngilizler bu sorunu çözmek için arabulucu rolünü oynadı; ama bu rolünde en çok İran çıkarlarını destekledi. Ne var ki, Afganistan bu konudaki İngiliz siyasetinden rahatsız olmuştu. Diğer faktör de Şir Ali Han'ın veliahtlık konusu idi. Emir yedi yaşındaki Abdullah Can adındaki çocuğunu kendi veliahtı ilan etmişti. Onun İngilizler tarafından da resmen tanınması için haber gönderdi, ama İngilizler bu konuda hiçbir cevap vermediler. Bu yüzden Şir Ali Han İngilizlere güvenini kaybetmeye başladı (Saadet, 1396 hş.: 142). Bu durumda Afganistan sınırına yaklaşmış olan Ruslarla iletişim kurmaya çalıştı. Onun bu doğrultuda çabaları İngilizleri rahatsız ediyordu. Dolayısı ile İngilizler Afganistan'a ordu gönderip Şir Ali Han'ı iktidardan düşürdü. Şir Ali Han Rusların desteğini alma umudu ile Mezar-ı Şerif'e gitti, ama Ruslardan hiçbir yardım gelmeyince Mezar-i Şerif'te kısa bir süre sonra vefat etti (1879) (Ferih, 1371 hş.: 310).

Şir Ali Han'ın vefatından hemen sonra İngilizler, hapiste bulunan Şir Ali Han'ın oğlu Yakup Han'ı tahta oturtular. Yakup, Afganistan emiri olarak İngilizlerle müzakere etmeye başladı. Sürdürülen müzakereler sonucunda Emir ile İngilizler arasında Gendumek Antlaşması imzalandı. İngilizler bu antlaşma ile Afganistan ve Hindistan arasında bulunan toprakları, Afganistan'ın dış politikasının kontrolünü ve Kabil'de temsilcisinin bulunması gibi haklara sahip oldu. Böylelikle İngiliz kuvvetleri Afganistan'dan çekildi. Ama Kabil halkı bir ayaklanma ile İngiliz temsilcisi Pierre Louis Napoleon Cavagnari (1841-1879) ve arkadaşlarını öldürdü. Bu olaydan sonra İngiliz kuvvetleri Afganistan'a saldırıp Emir Yakup Han'ı iktidardan devirerek Hindistan'a sürgün ettiler. İngilizler, halkın direnişinin genişlemesi ile Semerkant'a sığınmış Emir Afzal Han'ın oğlu Abdurrahman Han'la iletişime geçtiler. Abdurrahman, Gendumek Antlaşmasının tüm şartlarını kabul edince Afganistan'a gelerek ülkenin emiri olarak iktidar tahtına oturdu (Ahmedî, 1387 hş.: 29).

1879 yılından sonra Büyük Britanya, Afganistan'ın dış politikasının kontrolünü ele geçirmeyi başardı. Hatta Müslümanların halifesi olan Osmanlı sultanı bir temsilcisini bu ülkeye göndermek için İngilizlerden izin almak zorunda idi (Gregorian, 1388 hş.: 161). Bu durum 1901 yılında Abdurrahman Han'ın ölümüne kadar sürmüştür. Ondan sonra Habibullah Han, söz konusu nüfuzu kaldırmaya çalıştı. İngilizlerin birçok isteğini kabul etmedi. Ama bu doğrultuda İngilizlerin baskısı Habibullah Han için dayanılmaz bir durumdu. Dolayısı ile İngilizlerin bazı isteklerine boyun eğdi. Ancak Habibullah Han, yarı bağımsız politikasını Afganistan'da kurmayı başarmış, oğlu Amanullah Han da ülkenin tam bağımsızlığı kazanmıştır.

1.4. Modernleşme Çabaları

Kabilevî ve geleneksel bir yapıya sahip olan Afganistan 19. yüzyılda modernleşmenin ilk ve küçük adımlarına sahne oldu. Atılan bu ilk adımlar küçük olmasının yanı sıra çok kısa dönemi de içermektedir. Ama bu yavaş ve küçük adımlar Afgan tolu mu üzerinde çok etkili olmuştur. Yenilikçilik ve kalkınma gibi kavramlar Afganistan geleneksel toplumuna girmiş ve bu çabalar sonraki yenilikçi akımlara model olmuştur.

Söz konusu dönemde başlayan Afganistan modernleşme süreci bugüne kadar inişli çıkışlı olmuştur. Yavaş adımlarla başlamasından sonra yıllar boyunca defalarca kesintiye uğramıştır. Tarih boyunca modernleşme karşısında geleneksel güçlerin pek çok ayaklanması ortaya çıkmış ve böyle tepkiler sonucunda yıllarca kesintiye uğramıştı. Aslında yabancı bir proje olarak görülen Afganistan modernleşmesi hiçbir toplumsal tabana sahip olamadı. Pek çok çabaya rağmen Afganistan'ın geleneksel toplumunda derinleşemedi. Çünkü modernleşmeye yönelik çabalar bu ülkede hep hükümdarların iradesine bağlı idi. Yani hükümdarlar her zaman yenileşme ve reform programlarının ülkede gerçekleştirilmesini uygun görse idi, o zaman modernleşme çabalar sürdürülebilir olabilirdi. Ve eğer modernleşme Emir ya da Şahların ilgisizliğiyle karşılaşır sa, bu sefer de modernleşme adına hiçbir çaba ortaya çıkmıyordu. Kısacası Afganistan'da modernleşme çabaları en çok ülkenin başında bulunan hükümdarların isteğine bağlı olduğunu söyleyebiliriz (Mehrin, 1384 hş.: 27).

Bu yüzden Afganistan'da çoğu kez modernleşmeye hareketleri başlamış ama çok ileriye gidemeden başarısızlığa uğramıştı. Afganistan modernleşmesinin zayıf kalmasında veya başarısız olmasında ülkenin hükümdarlarının iradesinin yanı sıra aşağıdaki faktörler de etkili sayılabilir:

1. Yabancı güçlerin saldırı ve sömürgeci siyasetleri,
2. İktidar üzerinde yıllar boyunca süren iç savaşlar,
3. Dini ve kabilevî güçlerin muhalefeti,
4. İstibdat,
5. İktisadi yoksunluk, (Mehrin, 1384 hş.: 28).

Hulasa Afganistan'ın modernleşmesi karşısında tarih boyunca farklı engeller ortaya çıkmıştı. Bu ülkede modernleşmenin serüveni çok sıkıntılı ve hatta çok kanlıdır. Zira bu süreçte geleneksel güçler bu çabalara çeşitli tepkiler göstermişti. Yani modernleşme Afganistan'da onun karşı cephesi olan gelenekle 19. yüzyıldan bu yana hep savaşarak gelmiş ve çok derin tarihî değişimlere neden olmuştu. Bu ülkedeki modernleşme ve gelenek çatışması bugüne değin sürmektedir. Hala söz konusu akımın karşısında kabilevî gelenek ve inançlar sert duruş sergilemektedir.

Dediğimiz gibi Hint alt kıtası İngilizlerin işgaline uğradığı zaman Afganistan'da modernleşme rüzgarı esemeye başladı. Bu ilk rüzgarlar Afganistan ve İngilizlerin ilk temasları ile bu ülkeye ulaşmıştı. İki ülke arasındaki ilk temaslar Afganların modern bilim ve medeniyetle ilk defa tanışmalarına yol açtı. Bu nedenle Afganistan'ın modernleşmesinin başlangıcı için İngilizlerle ilk temaslar önemlidir. Söz konusu temasların gerçekleşmesi ile Afganistan'ın İngilizler için önem kazanması aynı zamanda oldu. 19. yüzyılın başlaması ile İngilizlerin ilgisi Afganistan'a yönelmeye başladı ve bu ilginin ana nedeni Hindistan'daki egemenliklerinin güvenliğini sağlamak idi.

Bu ilk temaslar gerçekleşirken Afganistan şehzadeler arasındaki kavgalara sahne idi. 19. yüzyılın başlarında meydana gelen iktidar savaşlarının sonucunda ülke iktidarı Seduzî kabilesinden Barikzaî kabilesine devrildi (Habibi, 1346 hş.: 361). Dönemin kargaşasından kaynaklanan zafiyet ve kabilevî güçlerin üstünlüğü, ülkede güçlü bir ordu tesis etme gereksinimini yaratmıştı. Dolayısı ile Barikzaî kabilesinin birinci emiri ve Şir Ali Han'ın babası Emir Dost Muhammet Han ilk defa İngilizlerin gelişmiş modern askerî teknolojisine ilgi gösterdi. Bu modern askerî tekniklerden yararlanarak kendi devletine güçlü bir ordu kurmayı hedefledi ve bu doğrultuda ilk çabalar başlamış oldu (Gregorian, 1388 hş.: 102). Böylelikle Dost Muhammet Han Afganistan'ın askerî modernleşmesi için ilk çalışmaları başlattı. O bu konuda birçok Batılı subay ve uzmanları hizmetine aldı. Söz konusu çalışmalar sonucunda Afganistan'da ilk modern

ve düzenli ordunun temelleri atıldı. Ama bu çalışmalar birinci İngiliz-Afgan Savaşı'nın (1839-1842) başlaması nedeniyle uzun süre devam edemedi. Savaşın sonucunda Dost Muhammet iktidarını kaybetti. İngilizler Afganistan'dan çekildikten sonra onu tekrar iktidara getirdiler (1842), ama Emir bu sefer Afgan ordusunun modernleşmesi projesinden vazgeçmek zorunda kaldı (Gregorian, 1388 hş.: 109). 1863 yılında vefat edince Emir Şir Ali Han sahneye çıktı.

Şir Ali Han Afganistan modernleşme sürecinin öncüsü olarak tarihte yer alır. Ülkenin gelişmesi için ilk defa uygulamış olduğu modern reformlar ve modern medeniyete yönelik göstermiş olduğu çabalar ile bu yere sahiptir. Kaynaklara göre Şir Ali Han babası ile beraber 1840 yılında, yani Afganistan ilk kez İngilizler tarafından işgal edildiği zaman Hindistan'da sürgündeydi. Bu sırada Hindistan'ın her açıdan gelişmiş durumunu ve modern medeniyetin simgelerini yakından görmüştü. Onun sonraki yıllarda yeni teknolojiye karşı göstermiş olduğu ilgi en çok bu ziyaret hem de dediğimiz gibi 1869 yılında Afganistan kralı olarak yapmış olduğu Hindistan ziyaretinden kaynaklanmakta idi (Arifi, 1393 hş.: 50).

Şir Ali Han'ın özel hayatı da Batı uygarlığından etkilenmişti ve bu açıdan da başka Afgan krallarından farklı bir özelliğe sahip idi. O, pantolon, ceket ve şapka giyiyor, sigara da içiyordu; yemek yerken sandalye ve masa kullanıyordu. Ayrıca her gün Avrupa haberlerini özel adamı olan Abdulkadir Han'a okutup bu vesile ile dünyadaki gelişmelerden haberdar oluyordu. Sarayında çok sayıda Hintli uzmanlar bulunmakta idi ki bu uzmanlar da Emir'in yenilikçi fikrinin oluşumunda etkili olmuştu (Arifi, 1393 hş.: 50).

Şir Ali Han dönemindeki modernleşme çabalar ile bağlantılı ilginç bir konu da Seyit Cemaleddin Afganî'nin söz konusu yıllarda Afganistan'da bulunmasıdır. Kaynaklara göre Seyit, Muhammet Azam Han döneminde Afganistan'a gelmiş ve onunla çok yakın ilişkiler kurmuştu. Nitekim bir İngiliz ajanı onun hakkında şöyle yazmıştı:

“Kaç gündün beri bir İstanbullu seyit Kabil’de bulunmaktadır. Kendisi seyahatleri sırasında dinlenmek için Kabil’e gelmiş olduğunu söyler. Genelde hususi sohbetler için Emir’in (Muhammet Azam Han) huzuruna kabul edilir... Bazıları onun bir devletin temsilcisi olduğunu söyler... Şimdi Seyit, Emir’in nezdinde çok değerlidir. Emir onunla saatlerce oturup hususi sohbetlerde bulunuyor...” (Ferhang, 1373 hş.: 328).

Ama Afgani, Emir Şir Ali Han Kabil'i ele geçirdikten hemen sonra 12 Kasım 1868 tarihinde Afganistan'dan sürüldü. Onun sürgün nedeni bazı yazarlara göre Şir Ali Han'ın taht rakibi olan Azam Han'la yakın ilişkisi dolayısıyla idi, ama bazıları da İngilizlerin isteği ile olduğunu söyler (Saray, 1997: 101). Neden her ne olursa olsun, Seyit'in Şir Ali Han tarafından ülkeden sürgün edilmesi bir gerçektir. Bazı tarihçiler Afganî ülkeyi terk ederken kendi fikirlerini kapsayan bir dizi reform önerisini Şir Ali Han'a vermiş olduğunu yazarlar. Dolayısı ile Şir Ali Han tarafından yapılmış olan reformların onun fikirlerinden mülhem olduğu iddia edilir. Ama onun fikirlerinin Emir'in reform çabaları üzerinde ne kadar etkili olduğu tartışmalı bir konudur. Afganistan'ın ünlü tarihçilerinden Gulam Muhammet Gubar, Şir Ali Han'ın reformlarının Seyit'in etki ve önerileri neticesinde gerçekleşmiş olduğuna inanır (Gubar, 1368 hş.: 373). Ne var ki, Afganistan'ın ünlü tarihçilerinden Sıddık Farhang bu etkiyi inkar ederek şöyle der:

“Şir Ali Han'ın reformları ve Afganî'nin düşünceleri arasında fark olduğuna göre reformlar üzerinde onun etkisine şüphe ile bakmamız lazım. Çünkü Afganî en çok İslam ülkelerinin birliğini, Müslümanların uyanışını, sömürgeci güçlere karşı mücadele etmeyi vurguluyordu. Ama Şir Ali Han'ın reformlarına bakıldığı zaman adı geçen konuları bulamıyoruz.” (Farhang, 1373 hş.: 373).

Şir Ali Han'ın modernleşme çabalarının nedenleri ile ilgili başka bir güçlü teori de İngiliz Hindistanı'nın etkisidir. Emir döneminde Hint ve Afganistan arasında var olan dostça ilişkiler, Şir Ali Han'ın Hindistan'a birkaç kez ziyareti ve orada görmüş olduğu gelişmeler onun fikirleri üzerine çok etkili olmuştu. Nitekim Hint ziyaretinden döndükten hemen sonra Afganistan'da reformları başladı (Saadet, 1396 hş.: 141).

Seyit Cemaleddin Afganî'nin yanı sıra Şir Ali Han'ın modernleşme çabaları üzerinde etkili olan bazı kişiler de onun sarayında bulunmaktaydı. Onun veziri olan Nur Muhammet Şah eğitilmiş ve zeki bir devlet adamıydı. Ama reformlar üzerinde ondan daha etkili isim Abdulkadir Han denilen bir Hintli Müslüman idi (Atai, 1383 hş.: 149). İngilizce, Urduca, Farsça ve Peştuca dillerini bilen Kadir Han, Emir'e çok yakın olan birisi idi. O dönemde yapılan her reform ve modern projenin başında O bulunmaktaydı. Ayrıca farklı konularla ilgili İngilizceden Farsça ve Peştuca'ya tercüme yapılmıştı. Dolayısı ile Kadir Han modern medeniyetin Afganistan'a aktarılması hususunda önemli rol oynamıştı (Tenvir, 2000: 36). Ayrıca Abdulkadir Han yeni kurulmuş okulların ve

Şemsü'n-Nehar gazetesinin müdürü olarak görev yapmıştı. Bu yüzden Kadir Han "Amir-i Maarif" lakabı ile de adlandırılmıştı (Ahmedî, 2016: 244). Saraya Hindistan ve İngiltere'den gelen tüm gazeteleri okuyup Emir'e tercüme ederdi. Şir Ali Han'ın son gününe kadar, yani Mezar-i Şerif'te hayatını kaybedinceye kadar yanındaydı. Bu yakınlıktan dolayı Emir'in etrafındaki insanların çoğu onun İngiliz casusu olduğundan şüphe ederdi (Ataî, 1383 hş.: 150).

Zikrettiğimiz gibi Şir Ali Han 1869 yılında Hint ziyaretinden döndükten hemen sonra ülkesini geri kalmış durumdan kurtarmak için modernleşme çabalarına girişti. Onun bu doğrultuda yapmış olduğu işleri şöyle sıralayabiliriz:

- Askerî alanda yenileşme çabaları,
- İlk devlet kabinesinin oluşturulması,
- Modern eğitimin temellerinin atılması,
- İdari reformlar,
- İlk matbaanın kurulması ve ilk gazetenin çıkarılması,
- Posta hizmetleri,
- Peştü dilinin geliştirmesi için çabalar,
- Vd. işler (Saadet, 1396 hş.: 139-140).

Birçok tarihçiye göre, merkezî yönetimin güçlendirilmesi amacı ile Şir Ali Han tarafından ele alınan söz konusu reformlar belli düzeyde başarılı oldu. Çünkü bu reformlar derebeylik ve kabilevî sistemin zayıflatılması konusunda biraz etkili olmuştu. Gördüğümüz gibi birçok kabilevi ve geleneksel sistem ve kurumları ortadan kaldırmaya çalıştı. Ve birçok sahada geleneksel değerlerin egemenliğini zayıflattı. Ama bu görüşün karşısında diğer tarihçiler bahsettiğimiz modernleşme çabalarının temelini zayıf olduğunu düşünüp çok sathi ve şekli olduğuna inanırlar (Farhang, 1373 hş.: 332). Gerçekten de Şir Ali Han'ın reform projeleri ülkenin iktisadi durumu iyi olmadığı için sınırlı ve sathi kaldı. Ayrıca onun dönemi iki İngiliz-Afgan savaşı arasında olması nedeniyle çok kritik ve ekonomik açıdan zayıf bir dönem sayılır. Bu savaşlar sonucunda ülkenin ekonomisi bozuldu, siyasi birliği de çok zarar gördü. Dolayısı ile devletin kabile hanlarına bağımlılığı daha güçlendi. Daha önemlisi söz konusu savaşlar neticesinde Avrupalılara karşı Afganların nefreti daha arttı ki bu nefret sonraki modernleşme çabaları üzerinde çok etkili oldu. Nitekim ikinci savaştan sonra Afganistan hakimleri en çok inziva ve tarafsızlık siyasetinin peşinde idiler. Bütün bu gelişmeler modernleşme

abalarını olumsuz Şekilde etkiledi ve bu konuda çabalar en çok askerî kurumlarla sınırlı kaldı (Gregorian, 1388 hş.: 120).

BÖLÜM 2: HABİBULLAH HAN'IN REFORMLARI

2.1. Habibullah Han'ın Hayatı

Emir Habibullah Han 1901-1919 yılları arasında Afganistan'ı yöneten ve bu ülkenin emiri olarak hüküm süren bir kraldır. Onun hükümdarlığı dönemi, yirminci yüzyılın başı ve Birinci Dünya Savaşı'nın vuku bulduğu yıllara rast geldiği için çok önemlidir. Yine onun hükümdarlık dönemi Afganistan'ın modernleşme süreci açısından çok parlak yıllar sayılabilir. Çünkü söz konusu yıllarda çok sayıda reform ve modernleşme programı ele alınmıştı. Habibullah Han yaptığı bu modernleşme çabaları nedeniyle Emir Şir Ali Han'dan sonra Afganistan'ın ikinci yenilikçi lideri kabul edilir.

Habibullah 2 Temmuz 1872 tarihinde Semerkant şehrinde doğdu. Babası Emir Abdurrahman o yıllarda taht kavgası nedeni ile Semerkant şehrine sığınmıştı. Abdurrahman Han, oğlunun doğumu ile ilgili kendi hatıratında şöyle yazmıştır:

“Semerkant'a gittikten hemen sonra Bedeşşan Miri'nin kızı ile evlendim ve ikinci yılda Allah bana bir oğul bağışladı, ismini Habibullah koydum. O şimdi benim büyük oğlum ve varisimdir. Onun doğumundan iki yıl sonra Allah bana yine bir oğul nasip etti; onun adını Nasrullah koydum. Bundan sonra iki oğul ve bir kız daha doğdu; ama onlar çocukken vefat ettiler...” (Abdurrahman, 1373hş.: 159).

Habibullah Han'ın aile ve kabilesi Peştun olmasına rağmen onun annesi “Gülriz Hanım” Peştun ırkına mensup değildi. Abdurrahman Han'ın da ifade ettiği gibi, Gülriz Hanım Taciklerin yaşadığı bölge olan Bedeşşan'ın Vahan kasabasına mensuptur (Rasuli, 1390hş.: 94).

Habibullah çocukken Semerkant şehrinin hocaları yanında dönemin ilimlerini öğrenmeye çalıştı ve bu sırada Farsça okuma yazmayı da öğrendi (Farhang, 1373hş.: 448). Habibullah Han tarafından yazılmış olan mektupların incelenmesi ile onun eğitim düzeyinin yüksek olduğuidia edilebilir. Kaynaklara göre, O Barikzay Hanedanı hükümdarlarından Dost Muhammed Han'dan Amanullah Han'a kadar olanlar içindeki en eğitilmiş ve okumuş olan kral sayılır (Farhang, 1373hş.: 489).

Abdurrahman Han'ın Semerkant şehrindeki hayatı on bir yıl sürmüştü ve bundan sonra Afganistan'a dönüp ülkenin Emiri olarak yirmi yıl hüküm sürdü. Habibullah Han, babası iktidarda bulunduğu yıllarda, 18 yaşından itibaren “Büyük Serdar” olarak babası tarafından idari işleri yönetmek için görevlendirildi (Atai, 1383hş.: 202). Böylelikle

Abdurrahman Han oğlunu kendi veliahdı olarak hazırlıyordu. O, hatıratında Habibullah Han'ın veliaht olarak seçilmesi hakkında şöyle demektedir: *“Ben bedevi halkıma veliahdımın kim olacağı konusunda genel olarak hiçbir şey ilan etmedim; ama akıllı ve eğitilmiş olan kimseler, oğullarıma muameleden, veliahdımın hangisi olacağını fark edebilir... Ben devlet işlerinin çoğunu büyük oğlum olan Habibullah'a vermişim...”* (Abdurrahman, 1373hş.: 288).

Abdurrahman Han oğlunun veliahtlığını gizleme nedeni olarak hem kardeşler arasında çıkabilecek kavga ihtimalini engellemek, hem de kendi iktidarına karşı da bir tehdit olma endişesini gösterir. Bu yüzden Habibullah Han'ın veliahtlığı gizlenmişti. Onun yazdıklarına göre bu konuyu sadece Hint valisi olan Lord George Curzon'a (1899-1905) söylediği anlaşılmaktadır (Abdurrahman, 1373hş.: 292).

Bunun dışında Habibullah Han'ın gizlemiş olduğu bir sırrı da onun hastalığıdır. Bu gerçeğin, onun, babası ve doktorları arasında olan mektuplaşmaları üzerinden öğrenmekteyiz. Afganistan'ın Milli Arşivi'nde bulunan bu mektuplar dönemin insanlarından gizlenmiş olduğu iddia edilir. Araştırmacılara göre bu gerçeğin saklanma nedeni, Habibullah Han'ın veliahtlığı üzerinde olumsuz etkisi olabileceği ihtimali idi (Arvin, BBC, 3 Ekim 2017).

Abdurrahman Han oğlu Habibullah Han'ın saltanatını kavgasız sürebilmesi için gerekli tedbirleri almıştı. Örneğin, önemli hanedanları ona bağlamak için oğlunu onların kızları ile evlendirdi. Hem de Abdurrahman Han, yirmi yıl hükümdarlığı boyunca tüm derebeyleri ve aşiret hanlarını devlet denetimi altına çekebilmişti. Bu çabalarla Habibullah Han'a sakin ve huzurlu bir ülke miras bıraktı. Bu yüzden Habibullah Han çok sakin ve kavgasız bir şekilde törenle tahta oturdu. Abdurrahman Han 1 Ekim 1901 tarihinde Kabil'de vefat etti. Habibullah, babasının ölümünden hemen sonra, yani 6 Ekim 1901 tarihinde iktidara geçti (Habibi, 1346 hş.: 386). Yukarıda zikrettiğimiz gibi babasının aşırı istibdadı ile tüm yerel güçler bastırılıp mahvedilmişti; onun taç giyme töreninde hiç bir kavga yaşanmadığı için Afganistan tarihinde ilk defa kansız ve savaşız kral değişimi gerçekleşti (Farhang, 1373 hş.: 248).

Habibullah Han, babasının sert özelliğinin tersine yumuşak ve sakin bir kişiliğe sahipti. Ama, Onun özellikleri iktidarın sonuna kadar böyle devam etmedi. Hükümdarlığı boyunca Habibullah Han farklı karakterler sergilemişti. Onun yumuşak ve hoşgörüsü iktidarın başlangıcında iyi işlerin yapılmasıyla sonuçlanmıştır. Taç giyme töreninde

yapmış olduğu bir konuşmada ülkesinin bağımsızlığını kazanacağını, ülkenin gelişmesi için gerçekleştireceği reformlar vb. konuları dile getirmişti. Bu konuşmasında, Habibullah Han babasının korkunç casusluk sistemine son vereceğini ve siyasi hapisler ve sürgünler için genel af ilan edeceğini de vaat etmişti (Gregorian, 1388 hş.: 227). Emir Habibullah Han iktidarın başlangıcında vermiş olduğu sözlerin çoğunu gerçekleştirdi. Onun bu iyi özellikleri 1910'a kadar devam etti, ama bu yıllardan sonra Emir, kadınlarla eğlenme ve işret ile meşgul olmaya başladı. Bundan sonra onun devlet işlerine ilgisi azalmaya başladı ve yavaş yavaş idari işler onun ailesinin, özellikle kardeşi Nasrullah Han'ın eline geçti (Farhang, 1373 hş.: 488).

Naib-i Saltanat unvanı alan Nasrullah Han, Emir ile aynı anneden doğmuş kardeşiydi. Kuran hafızı olduğu için hem din adamları arasında, hem de sınırdaki Afgan kabilelerin üzerinde büyük etkisi vardı. Nasrullah Han İngilizlerin siyasetine muhalif biriydi (Rasuli, 1390hş.: 103). Bu özelliği ile Habibullah Han'ın sarayında en etkili muhafazakar kişilerden biriydi. Habibullah Han'ın birçok modernleşme planı onun muhalefet nedeniyle gerçekleşemedi. Örneğin Emir, Hindistan'dan demir yolu ve telgraf hattını Afganistan'a getirmek istiyordu; ama Nasrullah Han'ın karşı gelmesinden dolayı bu düşünceden vazgeçti. Nasrullah Han, Emir Habibullah Han döneminin nüfuzlu kişilerinden biriydi. Naibü'l-Hükûmeler (valiler) ve Serdefterlerin tayin ve değişme işleri, devlet şurası başkanlığı ve birçok önemli yetkiler onun elinde toplanmış durumdaydı (Rahim, 2001: 22).

Nasrullah Han'dan sonraki en önemli devlet yetkilileri Habibullah Han'ın oğulları idi. İnyetullah ve Hayatullah (bir anneden), Amanullah ve Muhammed Kebir (bir anneden) adlarında Emir'in dört oğlu vardı. Bunların arasında Muavinü'l-Saltana unvanını sahip olan İnyetullah Han askerî ve maliye işlerini yönetiyordu. Aynüddeve lakabı ile Amanullah Han tüm mülki işlerden sorumluydu. Ayrıca Şahağası unvanıyla anılan Habibullah Han'ınkabine üyeleri de siyasi işlerden mesuldü. Bunların çoğu da hanedanın üyelerinden oluşmaktaydı. Ama böyle idari ve devlet işlerinin paylaşımı olmuşsa da, son karar Habibullah Han'ın elindeydi (Rahim, 2001: 21).

Habibullah Han dönemi Afganistan'ın önemli bir özelliği de, ülkenin o zamanki büyük güçleri olan İngiltere ve Çarlık Rusyası tarafından kuşatılmasıydı. Bu iki gücün nüfuz siyaseti Orta Asya'da 19. yüzyılda oldukça yoğunlaşmıştı. İki emperyalist ülkenin nüfuz sahası da Afganistan sınırlarına kadar yayılmıştı. İngilizler Anglo-Afgan adındaki iki

savaşla bu ülkeyi doğrudan sömürgeleştirmeyi başaramadı. Bu yüzden Afganistan yönetimine kendi çıkarlarına uygun hareket edecek hanedan üyesini getirerek nüfuzu altına alma siyasetine yöneldi (Rasuli, 1390hş.: 146). Afganistan'a yönelik Rusların siyaseti de İngilizler gibi ülkeyi kendi nüfuzları altına çekmekti. En azından Ruslar, Afganistan devleti ile doğrudan ilişkiler kurmak istiyordu; ama bu istek de İngiliz'in çıkarlarına yönelik bir tehdit sayılırdı. Bu yüzden İngilizler Afganistan'ın dış politikasını kendi denetimleri altına aldı ve Ruslar Afganistan ile iletişim sağlamak için İngilizlere başvurmak zorundaydı (Ademik, 1377hş.: 3). Aslında eskiden olduğu gibi bu dönemde de Afganistan ve İran, Hindistan'a yönelik Rusların tehdidi karşısında büyük kaleler rolünde idi. Çok senelerden beri bu iki kalenin tahkim ve güçlendirmesi için gayret içindeydiler (Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye, 2 Temmuz 1328: 2946).

Sözü edilen durum dünyanın bu iki büyük gücü tarafından 1907 yılında Moskova'da imzalanmış olan bir anlaşma ile resmen kabul edildi. İki ülkenin nüfuz sahası olan Hindistan ve Orta Asya'yı birbirinden ayırmak ve iki gücün çatışma ihtimalini ortadan kaldırmak için Afganistan bir tampon ülke olarak kabul edildi (Ademik, 1377hş.: 5). Habibullah Han, eğer selefleri gibi, İngilizler ile anlaşmazlık yaşarsa iktidarını kaybedeceğinin farkında idi. Dolayısı ile O da seleflerinin yolunu seçti, yani babasının İngilizlere verdiği tüm taahhütleri kabul etti. Buna göre, Habibullah Han dış politikada İngilizlere itaat edecek, bunun karşılığında da İngilizler onun iç işlerine müdahale etmeyecekti (Saadet, 1396hş.: 178). Bu durum 12 Nisan 1328 tarihinde yayımlanan *Sebilü'r-Reşad* gazetesine şöyle yansıtılmıştır: “*Şimdi Afganistan Emiri memleketinin başına İran'a gelen felaketin gelmemesi esbabını istihzara çalışıyor. Emir bu tedbiri kendisinin gayet akil olduğunu ispat ediyor. Afganistan Emiri İngiliz Hükümeti Hindiyesinden her sene aldığı tahsisat-i azimeye mukabil memalik ecnebiyede sefir bulundurmamağı taahhüt etmiştir. Şimdiye kadar Afganistan hükümeti memalik ecnebiye ile münasibat ve maamilatını İngiltere vasıtası ile icra ediyordu. Başka devletler de İngiltere vasıtası ile münasibat ve maamilatta bulunuyor. İşte bundan dolayı Afganistan hükümetinin şimdiye kadar hariçte bir pencereye malik idi ki o da İngiliz Hükümeti Hindiyesi idi...*” (Sebilü'r-Reşad, 12 Nisan 1328: 147). Emir tarafından verilmiş olan bu taahhülle Afganistan, İngilizlerin isteği ile 1. Dünya Savaşı'nda tarafsız olmak zorunda kaldı. Halbuki Afganistan halkının çoğunluğu İngilizlere karşı, bu ülkenin 1. Dünya Savaşı'na girmesini istiyordu. Bu doğrultuda,

Afganistan'a gelmiş olan Türk-Alman heyeti de çok çaba sarf etti, ama Habibullah Han'ın tarafsızlık konusundaki kararı değişmedi (Rasuli, 1390hş.: 170).

Habibullah Han döneminde Afganistan'da diğer İslam ülkeleri gibi aydın sınıftan oluşan milliyetçi ve yenilikçi akımlar ortaya çıkmıştı. Bu akımların başlıca üyeleri saray mensuplarından ve Emir'in oğullarından oluşmaktaydı. Onlar Afganistan'ın tam bağımsızlığını kazanması ve ülkedeki mutlak hakimiyeti meşruti şekilde değiştirmek için mücadele etmekteydiler. Emir'in siyasetine karşı olan bu milliyetçi akım, son yıllarında Habibullah Han'ın öldürülmesi kararını almış olduğu, çıkan olaylar üzerinden anlaşılmaktadır (İhvan, 1380hş...: 30-31).

Bu gerçeğin en bariz yansıması Abdurrahman Ludin adında bir genç milliyetçinin Emir'i öldürmek amacıyla ona saldırmasıdır. 1918 yılında vuku bulan bu saldırıda Ludin bir tüfikle Kabil şehri içinde arabası ile yoldan geçen Habibullah Han'a ateş etti; ama onu öldürmeyi başaramadı. Afganistan'ın meşrutiyetçi ve milliyetçiliğinin önemli figürlerinden olan Abdurrahman Ludin ve Abdulhadi Davi bu saldırı sebebi ile hapse atıldı. Habibullah bu olaydan 8 ay sonra av maksadı ile Lagman vilayetine gitti; av yerinde 20 Şubat 1919 gecesinde çevresindeki bir kişi tarafından öldürüldü (Habibi, 1368 hş.: 139-140).

Emir'in öldürülmesinden hemen sonra kardeşi Nasrullah Han kendisini Afganistan kralı ilan etti; ama Habibullah Han'ın oğlu Amanullah Han, onu Emir'in öldürmesi konusunda suçlayıp hapse attırdı ve kendisini Afganistan kralı olarak ilan etti. Başta Ludin ve Davi olmak üzere babası döneminde hapiste bulunan tüm tutukları serbest bıraktı. Bu nedenle çoğu tarihçiler Emir Habibullah Han'ın gerçek katilinin oğlu Amanullah Han olduğunu iddia etmektedir (Bijen, 8am Gazetesi: 25 Esed 1396). Ama bazı rivayetlere göre Habibullah Han'ın öldürülme nedeni onun işrete ve kadınlara düşkünlüğü idi. Emir'in böyle işlerle aşırı derecede uğraşması onun eşi olan Amanullah Han'ın annesi Ulya Sultan'ı kızdırmış ve oğlu vasıtası ile onun öldürülmesi planını yukarıda yazdığımız şekilde gerçekleştirmişlerdir (Ferah, 1371 hş.: 431).

2.2. Habibullah Han'ın Reformlarının Başlaması

Afganistan, 1747 yılından yani bu ülkenin kuruluşundan Emir Şir Ali Han'ın (1867-1879) hükümdarlığına kadar iç ve dış savaflara maruz kalmıştı. Bu kargaşa ortamı sebebiyle ülkede hiçbir yenilikçi hareketin izi, sözü edilen döneme kadar görülemez. Ahmed Şah Abdalî Afganistan'ın kurucusu olarak 25 yıllık iktidarı boyunca hep iç ve

dış askerî seferlerle meşgul olmuştur. Savaş ve toprak ele geçirmeye odaklanmış, ülkenin gelişmesi ve modernleşmesi konusunda herhangi bir adım atmamıştır. Onun torunları dönemi de aynı şekilde iç savaşlar ve taht kavgaları ile geçmiştir.

Afganistan'da modernleşmenin ilk adımları Emir Şir Ali Han döneminde atıldı. Bu dönemde modern eğitim, askerî yenileşme, siyasi ve idari reformların ilk temelleri atıldı. Söz konusu yıllarda yapılan modern reformların boyutu zayıf olmasına rağmen ülkede modernleşme sürecinin başlangıcı olduğu için onlar tarihî öneme sahiptir. Emir Şir Ali Han'dan sonra Afganistan İkinci İngiliz-Afgan Savaşı'na maruz kaldı ve bu savaşın ardından Abdurrahman Han'ın korkunç istibdadı ülkeye egemen oldu. Bu durumun sonucunda başlamış olan bu zayıf yenileşme hareketleri sona erdi ve Afganistan tekrar bir karanlık döneme girdi.

Abdurrahman'ın ölümünden sonra Emir Habibullah Han iktidara geçti ve taç giyme töreninde yaptığı konuşmasında değişim ve reformsözü verdi. Yani, Habibullah Han iktidarının ilk gününden itibaren Afganistan'ın modernleşmesi için reformlar ele aldı. Eğitim, askerî, sağlık, siyasi, ekonomik vb. alanlarda yenileşme çabaları başladı.

Söz konusu çabalar Afganistan'ın modernleşme sürecinin parlak ve başlangıç noktası olarak sayılmaktadır. Çünkü bu çabalar sonucunda Afganistan'da modern eğitim kurumları ve yeni düzenin temelleri atıldı. Hem de bu dönemde meşrutiyet, milliyetçilik, özgürlük, kanun, kalkınma gibi pek çok modern kavram ve değerler Afganistan'ın geleneksel toplumunda yayılmaya başladı.

Bu reformlar, ülkeye sürgünden dönmüş olan birçok kişi tarafından da desteklenmekteydi. Abdurrahman Han tarafından sürgüne yollanan bu grup yaşadığı toplumlarda modern gelişmeleri yakından görmüş olan kimselerdi (Ademik, 1377hş.: 10).

Habibullah Han, saltanatının başlaması ile beraber, babası döneminde siyasi düşmanlıktan dolayı sürgün olan ya da ülkeyi terk eden ailelerin Afganistan'a dönmesini ve onların tüm mallarının iade edilmesi kararını aldı (Farhang, 1373hş.: 448). Bu karar sonucunda çok sayıda sürgün aile ve kişiler vatana dönme şansı buldu ve çoğu Afganistan'da başlamış olan reform hareketlerinde önemli rol oynadılar. Bu arada en önemli ailelerden ikisi de Mahmut Tarzî ve Al-i Yahya ailesidir (Misbahzade, 1388 hş.: 80).

Serdar Yahya Han'ın ailesi, Şir Ali Han'ın oğlu Muhammed Yakub Han ile birlikte İngilizler tarafından Hindistan'a kabul edilmişti. 1319 hş. yılında Habibullah Han'ın daveti ile Afganistan'a döndüler. Habibullah Han, Al-i Yahya hanedanı ile ilişkilerini güçlendirmek için Serdar Yusuf Han'ın kızı ile evlendi. Bundan sonra söz konusu aile "Musahiban" unvanı ile saltanat sarayının yakını ve Habibullah Han'ın danışmanlarından oldu (Misbahzade, 1388 hş.: 80).

Bu dönemde, Abdurrahman Han tarafından sürgün olan ve Şam şehrinde yaşayan Mahmut Tarzî'nin ailesi de Habibullah Han'ın daveti ile Afganistan'a döndüler. Sarayın önemli üyesi olan Tarzî eğitilmiş bir aydın olduğu için Afganistan'ın modernleşme sürecinde önemli rol oynamıştır (Misbahzade, 1388 hş.: 81).

Sürgünden dönmüş olan bu ailelerin yanında Habibullah Han döneminde başlamış olan modernleşmeyi destekleyen bir unsur da Batılı ve Türk uzmanlardı. Afganistan halkı Avrupalı uzmanlara nefretle bakması onların çok sayıda istihdam edilmesine engel oluyordu. Dolayısıyla böyle uzmanların sayısı çok az olduğunu söyleyebiliriz. Afganistan'ın modernleşmesi doğrultusunda onların yaptıkları çabalar bu nefret ve kötü davranışlar nedeni ile pek başarılı olamamıştır (Gregorian, 1388 hş.: 242). Habibullah Han döneminin ilk yıllarında Afganistan'da bulunan üç Batılı uzmandan 1904 yılına kadar sadece bir uzmanı kalmıştır. Bunlardan birisi öldürülmüş, diğeri de Afganistan'ı terk etmiştir. Ama 1905 yılından sonra, Britanya ile bir siyasi anlaşmanın sonucunda birçok İngiliz uzman Afganistan'da istihdam edildi. Bu grup doktor, sürücü, terzi, mühendis vd. oluşmaktaydı. Bunların çalışmaları sonucunda birçok fabrika, elektrik barajı vd. Afganistan'da kuruldu (Gregorian, 1388 hş.: 241).

Habibullah Han döneminde yapılmış olan reformları hızlandıran ve olumlu şekilde etkileyen olaylardan biri de Emir'in Hindistan seyahatidir. Habibullah Han, Hindistan'ın İngiliz valisinin daveti ile 2 Şubat 1907 tarihinde bu ülkeye gitti. Bu seyahatte Emir'e 1100 kişiden oluşan büyük bir heyet eşlik etti. Habibullah Han ve yanındaki heyet bu gezi sırasında Hindistan'daki fabrikaları, modern ulaşım sistemini, askerî üsleri ve diğer gelişme simgelerini yakından gördüler ve ziyaret ettiler. Bu yolculuk Emir ve onun yanında bulunan kişileri derin etkiledi ve kendi ülkelerinin ne kadar geri kalmış durumda olduğunu fark ettiler. 7 Mart 1907 tarihinde son bulan söz konusu geziden sonra Habibullah yeni medeniyetin yansıması olarak ülkesinin

gelişmesi için çabaları hızlandırdı ve şahsen eğitim işleri ile ilgilenmeye başladı (Farhang, 1373 hş.: 457).

Ama bu çabalara rağmen söz konusu reformlar sadece ülkenin başkenti olan Kabil ile sınırlı kaldı; diğer şehirler ve köylere yayılamadı. Bu nedenle mutlak siyasi rejimin değişmesi gerçekleşmedi ve tek hanedan egemenliğinin azalması da etkilenmedi. Bu yüzden ülkenin aydınları İngilizlere bağımlı olan rejimin meşruti şekilde değişmesi ve tam bağımsızlığı için mücadele etmekteydi ve söz konusu reformların yeterli olmadığı iddiasında idi (Tenin, 1384 hş.: 24).

Habibullah Han döneminde yapılmış olan reform ve modernleşme çabalarının yavaş ve sınırlı olmasının nedenleri birçok araştırmacıya göre aşağıdaki faktörlerden ibarettir:

- 1- Muhafazakar unsurların saray içinde etkili role sahip olması. Yani Kralın kardeşi olan Nasrullah Han ve Nadir Han gibi kimseler demir yolu, telgraf hattı vd. yeniliklerin Afganistan'da yapılmasına karşıydılar.
- 2- Devletin fakirliği; bu dönemde, Britanya'nın mali yardımları ile Afganistan'ın tüm yıllık geliri 12-13 milyon Rupi idi.
- 3- Tarafsızlık ve inziva siyaseti taraftarları devlet içinde güçlü olduğu için her tür siyasi ve ticari ilişkilerin kurulmasını engellemektedirler.
- 4- Emir'in işret ve eğlence ile vakit geçirmesi (Saadet, 1396 hş.: 185).

Ancak Habibullah Han'ın reformları sınırlı ve zayıf olsa da; eğitim, sağlık, ticaret ve ekonomi gibi alanlarda çok önemli gelişmeler yaşandı. O dönemde yapılmış olan söz konusu alanlarda yenileşme; bu ülkede şehir hayatının gelişmesine ve burjuva tabakasının doğmasına yol açtı. Bunun yanında bu dönem sayesinde eğitilmiş ve aydın bir nesil ortaya çıktı, ülkenin bağımsızlığı ve kalkınması için ciddi mücadeleler verildi. Onların mücadeleleri Afganistan'ın yakınçağ tarihinin çok parlak bir kısmını oluşturmaktadır (Gregorian, 1388 hş.: 257).

2.3. Reform Alanları

2.3.1. Eğitim Alanında Yapılan Reformlar

Afganistan'da modern eğitim sisteminin kurulması ile ilgili ilk adımlar Emir Şir Ali Han döneminde atılmıştı. Bu Emir'in çabası ile Kabil'de ilk mülki ve askerî okul kuruldu ve modern ilmin öğretilmesi kısmen başladı. Ama güvensizlik ortamının yaygınlaşması söz

konusu sürecin devamını engelledi, dolayısı ile atılmış ilk adımlar daha ilerlemeden durduruldu. Emir Şir Ali Han'dan sonra eğitim alanında yenileşme ve bu kurumun çağdaştırılması için gayret eden kral Habibullah Han'dır. Onun çabaları bu doğrultuda daha güçlü ve daha temelliydi. Onun yaptığı reformlar ile Afganistan'ın eğitim kurumu yavaş yavaş modernleşmeye başladı ve yenileşme yolunda mesafe kat etti. (Ahmadi, 2016: 208). Bir tahmine göre Habibullah Han'ın iktidara geldiği dönemde Afganistan halkının okuma yazma oranı %2 idi. Habibullah bu durumu iyileştirmek için çaba sarf etti ve sonuçta modern eğitimin temellerini atmayı başardı (Gregorian, 1388 hş.: 232).

Emir Habibullah Han'ın 18 yıllık hükümdarlığı boyunca sırası ile aşağıdaki eğitim kurumları kurulmuştu:

- 1- Kabil'in farklı bölgelerinde 6 şubesi bulunan Habibiye Okulu (Lise) 1903 yılında kuruldu.
- 2- 1909 yılında Harbiye Okulu kuruldu.
- 3- 1912 yılında Afganistan'ın ilk Daru'l-Muallimin'i kuruldu.
- 4- 1913 yılında beş ilkokul açıldı.
- 5- 1918 yılında ilk Tıp Okulu kuruldu.
- 6- 1290 hş. yılında Maarif Encümeni tesis edildi.
- 7- 1297 hş. yılında okullar ve Daru'l-Muallimin için akademik müfredat hazırlanıp uygulaması başladı.
- 8- Harbiye Okulu üç dala bölündü.
- 9- Kabil'de yaşayan Hindular için okul kuruldu (Ahmadi, 2016: 249).

Söz konusu dönemde Harbiye Okulu dışında adı geçen tüm eğitim kurumlarda öğrenci sayısı 1614'e ulaşmaktaydı. Bu öğrencilere eğitim veren 85 öğretmen tespit edilmiştir (Ahmadi, 2016: 230).

Bu arada en önemli ve etkili eğitim kurumu Habibiye Okulu idi. Habibiye Okulu Afganistan'ın aydın ve entelektüel grubun ilk üssü olarak tarihi bir öneme sahiptir. Ülkenin modernist akımı, meşrutiyetçi ve milliyetçi hareketleri ve birçok modern kavram ve değer fikri üssünün bu okul olduğu iddia edilmektedir. Bu okulun çoğu öğretmeni Hint Müslümanları ve Osmanlı Türkleri idi. Okulda öğretmenlik yapan Hintli Müslümanların 1918 yılında sayısı yaklaşık 55 kişi idi. Bunların çoğu Aligare Medresesi'nde veya Lahur'da eğitim görmüş kimselerden oluşmaktaydı. Habibiye

Okulu'nda Matematik, Fizik, Kimya, Sağlık, Spor, Resim, Tarih, Coğrafya gibi yeni bilimler ders olarak okutulmaktaydı. Ayrıca bu okulda İngilizce, Urduca, Türkçe ve Peştuca dilleri resmî şekilde öğretilmekteydi (Gregorian, 1388 hş.: 232).

Emir Habibullah Han, modern bilimlerin öğrenilmesine çok önem vermekteydi. O, bu doğrultuda kendi memleketinde çok çabalar sarf etti, okullar kurdu, dışarıdan uzman öğretmenler getirdi, eğitim kurumlarının tüm mali gereksinimleri ve öğretmenlerin maaşı gibi konuları devletin bütçesinden karşıladı. Habibullah, 1907 yılındaki Hindistan seyahatinde Aligare Üniversitesi ve Lahor'da yaptığı bir konuşmada Müslümanları modern bilimleri öğrenmeye teşvik etmişti (Gregorian, 1388 hş.: 235).

Habibullah Han, birçok Afganistanlı öğrencilerini yüksek öğrenim için Avrupa'ya göndermeyi planlamıştı; ama iç muhalefet ve 1. Dünya Savaşı'nın başlaması bu kararının gerçekleşmesine engel oldu. 1917 yılında Habibiye Okulu'nun birçok mezununu tıp ve mühendislik öğrenmek için Amerika ya da Avrupa'ya göndermeyi yine planladı ki maalesef bu planı gerçekleştirilmeden öldürüldü (Gregorian, 1388 hş.: 236).

Söz konusu dönemde yapılmış olan tüm yenileşme çabaları eğitim alanında ne yazık ki başkent Kabil ile sınırlıydı. Kurulan modern eğitim kurumlarının hepsi Kabil'de bulunmakta ve ancak sadece burada yaşayan halk onlardan yararlanabilmekteydi. Ülkenin uzak bölgeleri, başkent dışında bulunan şehirlerde geleneksel eğitim kurumları mevcuttu. Bu kurumların hepsi Kuran ve ilkel dini bilimleri öğretmekle meşgul idi. Amacı okuma yazmayı ve dinin temel ilkelerini öğretmek olan bu geleneksel eğitim merkezlerinde de çok az ailelerin çocukları okuyabiliyordu, halkın çoğu öğrenim konusuna çok ilgisiz idi (Gregorian, 1388 hş.: 233).

2.3. 2. Askerî Alanda Yapılan Reformlar

Afganistan'da modern askerî sistemin kurulması için ilk çalışmalar Emir Şir Ali Han döneminde başlamıştı, ama İkinci Afgan-İngiliz Savaşı'nın başlaması ve Abdurrahman Han'ın istibdadı bu sürecin devamını engelledi. Bu alanda ikinci kez çalışmalar Habibullah Han'ın hükümdarlığı ile başladı, ama bu sefer daha kapsamlı ve daha geniş idi (Rasuli, 1390 hş.: 117).

Habibullah Han, geçmişte olduğu gibi yenileşme programına ilk önce askerî alandan başladı. Onun bu alandan başlaması ve bu alanın yenileşmesine daha çok

odaklanmasının iki nedeni vardı: Birincisi kendi iktidarını ve devletini koruyabilmek için güçlü bir orduya ihtiyacı vardı. İkincisi de bu alandaki reformlara tüm gelenekçi ve dinsel güçler dahil olmak üzere, hiç kimse karşı çıkmıyordu. Çünkü ordunun güçlendirilmesinin bir amacı İslam dininin savunması sayılırdı ve dolayısı ile bu alandaki modernleşme çabaları din adamları tarafından da desteklenmekteydi (Gregorian, 1388 hş.: 230).

Emir, güçlü ve modern bir ordu kurmak için çok çaba sarf etti ve bu alanda önemli reformlar uyguladı. Onun bu alanda ilk adımı askeriye'nin maaşlarını yükseltmek oldu. Askerlerin aylık maaşı 8 Rupi'den 10 Rupi'ye ve sonra da 13 Rupi'ye kadar yükseltti. Ayrıca subayların maaşı da yeterli düzeye kadar yükseltildi. Bu dönemde ordunun temel ihtiyaçları ülkedeki fabrikalar tarafından üretilmekteydi (Gregorian, 1388 hş.: 231). Kabil'de askerî araçları üretmek için Maşinhane adında bir fabrika bulunmaktaydı. Abdurrahman Han tarafından kurulan bu Maşinhane'de askerî malzemeler dışında beyaz barut ve tek tireli (atımlık) tüfekler de üretilmekteydi (Aybek, 2003: 92).

Habibullah Han çok sayıda modern askerî silahları yurtdışından özellikle İngiliz Hindistanı'ndan ülkesine getirdi. Ayrıca Avrupa tarzında askerî eğitime çok önem verdi ve bu hususta da önemli adımlar attı (Gregorian, 1388 hş.: 231). Söz konusu alanda Emir'in en parlak çalışması, 1909 yılında ilk askerî okulu "Harbiye-i Siraciye Okulu" adı ile kurması idi. Okul Türk öğretmenler ve subaylar tarafından yönetilmekteydi. Bu kurumda eğitim altında olan öğrencilerin sayısı başlangıçta 150 iken sonra 400, döneminin son yıllarında ise 900 öğrenciye ulaşmıştır. Okulun çoğu öğrencileri devlet erkanının çocukları, kabile hanlarının ve soyluların oğullarından oluşmaktaydı. Bunlar mezun olduktan sonra yeksek rütbelerle Afganistan ordusuna girip göreve başladılar (Gubar, 1368 hş.: 704). Sözü edilen okulun ders müfredatı Kuran, Hesap, Hendese, Cimnastik, Askerî Eğitim, Farsça ve İngilizce dilleri, Genel Tarih ve Afganistan Tarihi, Coğrafya gibi bilimlerden oluşmaktaydı (Gregorian, 1388 hş.: 231).

Habibullah Han döneminde askerî alanda yapılmış olan önemli yenileşmelerden biri de askerî sistemin değişmesidir. Bu dönemde askerî sistem zorunlu değildi. Sekiz gençten bir genç kura çekme ile seçilip askerî hizmete gönderilirdi. Buna Afganistan'da "Usul-i Heşt Neferi", yani sekiz kişilik ilkesi denirdi. Askerlerin kimileri iki yıllık hizmeti bitirdikten sonra para karşılığı ile diğerlerinin yerine de askerliğe devam ederdi. Böyle askeri "Avezi", yani birinin yerine olan asker denirdi. Askerlik mesleği olan bu

tür insanlar hayat boyunca, özellikle yaşlanıncaya kadar diğerlerinin yerine askerlik yapmaya devam etmişlerdir (Aybek, 2003: 92).

2. 3. 3. Kültür ve Sosyal Alanlarında Yapılan Reformlar

Habibullah Han kültür ve sosyal alanların değişimi ve dönüşümü için ciddi reformlar yaptı. Onun döneminde bu iki alanın yenileşmesi için çok önemli adımlar atıldı. Aslında Afganistan'ın aşırı geleneksel yapıya sahip olan kültür ve sosyal hayatının değişimi ve modernleşmesi söz konusu dönemde başlamıştı. Çünkü bu alanlar geleneklerin güçlü egemenliği nedeni ile her tür değişimin karşısında hassasiyetle durup gerçekleşmesine engel olmaktaydı. Habibullah Han da toplumsal gelenekleri etkileyen reformları ele aldığı zaman sert muhalefetle karşılaştı. Bu yüzden söz konusu alanlarda reformları gerçekleştirmek için İslami ve kabilevî uygulamaları uzlaştırmak zorunda kaldı (Gregorian, 1388 hş.: 249).

Bu dönemde dinî grupların devletle birliğini güçlendirmek için Siracu'l-Ahbar Gazetesi'nde din, devlet ve vatan arasında kesilmez ilişkilerin var olduğuna dair makaleler yayımlandı. Ayrıca Emir gelenekçi muhalifleri kontrol edebilmek için dinden yararlanmasının dışında başka yaklaşımları da vardı. Bu tekniklerin en önemlisi Cihat ilan hakkının krala bağlanmasıydı. Böylelikle söz konusu güçlerin tehlikesini azaltmaya başarmıştı. Bu doğrultuda yapılmış çabalar sonucunda Habibullah Han planlamış olduğu yenilikçi reformların gerçekleşmesine rahatlıkla devam edebilirdi. Bu çabalar kısmen başarılı oldu, yani din adamları onun reformlarını desteklediler. Hatta Emir'in din ve vatan için yaptığı çalışmalarından dolayı birçok din adamı tarafından ona "Siracü'l-Millet ve'd-Din" (Din ve Millet'in Işığı) lakabı büyük bir törenle verilmişti (Gregorian, 1388 hş.: 229).

Emir Habibullah Han hükümdarlığının ilk günlerinde kendisinin dinin ilkelerine bağlılığını göstermek için beş karısından birisini boşadı ve İslam dininin dört evlilik sınırını riayet edilmesini vurguladı. Ayrıca kadınların örtüyü ve diğer dini ilkeleri yerine getirmesi için fermanlar yayımladı (Gubar, 1368 hş.: 700). Ama Emir bu kararlarına sonuna kadar bağlı kalmadı. Birkaç yıl sonra onun sarayının kadınlarla dolduğu rivayet edilmektedir.

Abdurrahman Han döneminde kafir sayılan Şii'lere karşı da Habibulla Han iyi davranmaya çalıştı. Başka mezheplerin takipçilerinin tekfir edilmemesi, Şii ve

Sünnilerin aynı yerde namaz kılmaları ile ilgili fermanlar çıkardı (Harevi, 1369 hş.: 252).

Emir'in iktidarının ilk yıllarında yapılmış olan reformlardan biri de, ceza alanında yapılan reformlardı. O, tutuklulara dövme (damga) yapılması, tutukluların üzerine sıcak yağ dökülmesi gibi birçok şiddetli işkenceleri yasakladı; babasının Kabil ve Herat'taki kara kuyularını tahrip edip içinde bulunan mahpusları çıkardı. Habibullah Han, Kabil'de bir zindanı ziyaret ederken mahpusların kayıtlı olduğu deftere şunları yazmıştı: “*Bugün, 29 Zilkade 1330 h.'den itibaren insanların kör edilmesi yasaklanmıştır, bunun yerine onlar 12 yıl hapis yatırılacaktır; kulak kesilmesi yerine ise 6 yıl hapis cezası; el kesme bedelide 10 yıl hapis cezası olarak kararlaştırılmıştır... Bu hükmü tahrir ettim ve kendim de Allah'ın tevfiği ile bu karara göre hareket edeceğim inşallah...*” (Gubar, 1368 hş.: 701).

Habibullah Han döneminde yapılmış olan en önemli işlerden birisi de basının ihya edilmesidir. Bu alandaki çalışmalar halkın, özellikle aydın tabakasının morali üzerinde olumlu etki sağladı ve dünyadaki gelişmelerden haberdar olmalarına neden oldu. Söz konusu yıllarda Darü's-Saltanat Matbaası'nın dışında İnyet Matbaası adında bir matbaa daha vardı. Bu matbaaların varlığı sayesinde basım ve yayım işleri çok parlak bir durumdaydı (Rasuli, 1390 hş.: 105). Çok sayıda kitap Afgan yazarlar tarafından yazılıp yayıldı, hem de başka dillerden özellikle Mahmut Tarzî tarafından Türkçeden çok sayıda eserler Farsçaya çevrilip yayınladı. Tarzî'nin bu doğrultudaki çalışmalarından en önemlileri Fransız yazar Jules Gabriel Verne (1828-1905)'in eserlerini ve Türk yazarların eserleri olan *Devletler Arası Hukuk* ve *Japon-Rus Savaşının Tarihi*'nin Farsça çevirileriydi (Farhang, 1373 hş.: 485).

Bu arada daha önemli bir gelişme de Siracu'l-Ahbar Gazetesi'nin çıkarılması idi. Habibullah Han 1905 yılında Şahi Medresesi'nin öğretmeni olan Mevlevi Abdurrauf Han'a Siracu'l-Ahbar adında bir gazetenin yayım iznini verdi. Ama bu gazete bir sayıdan fazla yayımlanmadı. 1911 yılında Siracu'l-Ahbar Gazetesi Mahmud Tarzî yönetimi altında yeniden çıkarılmaya başlandı; bu sefer gazetenin neşri 1919 yılına kadar sürdü. Afganistan'ın kültürel gelişmelerinde bu gazetenin rolü çok büyüktü (Gubar, 1368 hş.: 723). Pan-İslamizm ile karışık milliyetçilik taraftarlığı ve sömürgeciliğe karşı mücadele, gazetenin ana içeriğini oluşturmaktaydı. Ayrıca modern

eğitimin yayılması, hurafe ile mücadele ve Peştü dilinin geliştirilmesi de gazetenin önemli hedeflerinden sayılmaktaydı (Saadet, 1396 hş.: 181).

Habibullah Han döneminde yapılmış olan diğer önemli sosyal ve kültürel yenileşmeleri özetle şöyle sıralayabiliriz:

- 1- 1910 yılında ilk yetimhanenin kurulması
- 2- Evlilik masraflarını azaltmak için gerekli çalışmalar
- 3- Köleliğin kaldırılması için çalışmalar
- 4- Şahi kütüphanesinin kurulması
- 5- Ders kitaplarının düzeltme ve yayılması için Darü't-Te'lif adı ile yeni bir kurumun kurulması
- 6- Feyz Muhammed Katip Hazara'nın Afganistan tarihinin yazılması için görevlendirilmesi. Bu işin sonucunda *Siracu't-Tevarih* adında çok değerli eser ismi geçen yazar tarafından yazıldı.
- 7- Söz konusu dönemde Batılı kültürün Afganistan'a nüfuzu da çok önemlidir. Bu gelişme yüksek tabakalı kişiler arasında Batı tarzında giyimin rayiç olmasını ve yeni Batılı kelimelerin yayılmasını kapsamaktaydı. *Siracu'l-Ahbar Gazetesi*'nin sayfalarında en çok yer alan yeni kelimeler şunlar idi: Baks (çanta), Bot (ayakkabı), Mitır (metre), İstion (İstasyon), Motor, Telefon, Adres, Bomb (bomba), Doktor vs. Bu Batılı kelimeler en çok İran Farsçası, Urduca ve Türkçe kanallarından gelmekteydi.
- 8- Anglo-Hint mimari sanatının Afganistan'a nüfuzu.
- 9- Golf, Tenis, Kayak gibi Avrupaî sporların girişi... (Gregorian, 1388 hş.: 249, 252; Saadet, 1396 hş.: 181-182).

2. 3. 4. Diğer Alanlarda Yapılan Reformlar

İktisadi alanın gelişmesi için gerçi o kadar önemli çalışmalar yapılmadı ama Habibullah Han döneminde yolların güvenli olduğu ve devlet memurlarının tüccar üzerinde baskısı az olduğu için ticari durum gelişmişti. Afganistan üzerinden geçen Hindistan ve Türkistan arasındaki ticaret bu dönemde daha iyi durumdaydı. Çoğu Afganistanlı tüccarların elinde olan bu ticaret Afganistan için çok faydalı bir kaynak idi. Bunun yanında devlet mali gelirlerini daha da artırmak için karakul derisi gibi emtianın ihracatını destekledi. Güvenliğin sağlanması ve devletin ticari işlere az karışması sayesinde söz konusu dönemde Afganistan'ın ticaret durumu daha da gelişti.

Gelişmekte olan bu durum orta tabaka ve özgürlük düşüncesinin doğuşunda çok etkili rol oynamıştı (Farhang, 1373 hş.: 483).

Ticari alanın dışında diğer iktisadi alanlarda da özetle aşağıdaki çalışma ve gelişmeler söz konusu yıllarda gerçekleştirilmişti:

- 1909 yılında ilk defa birkaç araba Hindistan'dan satın alınıp Afganistan'a getirildi. Ayrıca bu dönemde makine ve teknik işleri öğrenmeleri için 57 kişi Kabil'den Hindistan'a gönderildi.
- İngiliz uzmanların yönetimi altında üç deri fabrikası Kabil'de kuruldu. Askerî botların deri gereksinimleri bu fabrikalarda hazırlanmaktaydı.
- 1907 yılında Cebelsirac su barajı inşa edildi. Bu baraj elektrik üretmek için Afganistan'da kurulan ilk barajdı.
- Habibullah Han'ın hükümdarlığının başlarında 1500 kişi olan fabrika işçisi sayısı onun dönemi sonunda 5000'e ulaşmıştı.
- Kabil-Celalabad, Kabil-Gazne, Kandahar-Herat, Kabil-Çarikar-Cebelsirac şehirlerarası yolları söz konusu dönemde inşa edildi.
- 1908 yılında Kabil-Celalabad arasında bir telefon hattı çekildi.
- 1911 yılında güneşle şarj olan bir saat kulesi inşa edildi.
- Babür Bahçesinin tepesinde Alman, Türk ve Avusturya heyeti tarafından ilk telgraf cihazı aktifleştirildi.
- 1904 yılında Hint dışişleri sekreteri Mr. Den Afganistan seyahati sırasında Habibullah Han'a bir sinema projektör cihazını hediye olarak getirdi. Böylece ülkede ilk sinema cihazı söz konusu dönemde gelmiş oldu (Saadet, 1396 hş.: 179-180; Rafi, 1378 hş.: 12, 15, 32).

Emir Habibullah Han'ın hükümdarlığı sırasında yapılan yeni işler arasındaki önemli konulardan biri de sağlık alanında yapılmış olan çalışmalardır. Bu dönemden önce devlet halk sağlığı konusunda kendisini sorumlu kabul etmiyordu. Ama 1903 ve 1915 yılında veba hastalığının ülkede yayılmasından sonra devlet halkın sağlık sıkıntılarına karşı kendisini sorumlu saymaya başlamıştı. Bu doğrultuda devletin ilk önemli adımı 1913 yılında ilk devlet hastanesinin kurulması oldu. Tüm ülkede yeni bilimle öğretim görmüş olan tek doktor bile bulunmayan o zamanda bu ilk hastanenin kurulması büyük bir çalışma sayılmaktaydı. Sözü edilen bu hastane Hintli ve Türk doktorlar tarafından yönetilmekteydi (Gregorian, 1388 hş.: 236).

Bu hastanenin dışında saray üyelerinin sağlık ihtiyaçlarını karşılamak için birkaç İngiliz doktorla bir Amerikalı diş hekimi Emir'in hizmetinde bulunmaktaydı. Ayrıca zorunlu durumlarda Habibullah Han devleti Hindistan'daki İngiliz devletinin tıbbi yardımlarından da yararlanabilirdi (Gregorian, 1388 hş.: 237).

Yapılan bu çalışmalara rağmen ülkenin sağlık standartları henüz çok zayıf ve basit durumdaydı. Tüm ülkede sadece bir hastane ve birkaç doktorun bulunması yeterli değildi. Bu yüzden halk sihir, kocakarı ve fal gibi hurafelerle tedaviyi tercih etmekte, mezarlar ve mollaların şifa verici gücüne inanmaktaydılar (Gregorian, 1388 hş.: 237).

BÖLÜM 3: OSMANLI TÜRKLERİNİN ETKİSİNİ AFGANİSTAN'A TAŞIYAN KANALLAR.

3. 1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme Süreci

Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme sürecinin ilk adımları askerî alanda başlamıştı. Bu başlangıç Osmanlı Devleti bir askerî devlet olduğu için doğal bir süreç sayılırdı. Ayrıca devletin zayıflığı ilk önce askerî kurumlarda aşikar olmuştu. Devletin tehlikeler ile karşı karşıya kalması, sürekli yenilgiye uğraması, her şeyden önce askerî reformların gerekli olduğunu ortaya çıkarmıştı. Savaş sırasında Batı karşısında yenilgilere uğrama, Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı üstünlüğünün tespitini ve Batı tarzında askerî düzenin inşa edilmesinin gerekliliğini ortaya çıkardı. Dolayısı ile Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme ve reform ilk önce askerî alanda başlamış ve yavaş yavaş devlet ve toplumun diğer alanlarını da kapsamıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa tarzında askerî reformlar III. Mustafa (1757-1773) döneminde başlamıştı. Ama söz konusu alanda reformlar karşısında en büyük engel yeniçeri kurumu olduğu için kapsamlı reformlar gerçekleştirilemedi. Bu yüzden Mustafa donanma ve tophane kurumlarının güçlendirmesine odaklandı ve bu hususta Fransız subay ve uzmanlarından yararlandı (Yaqi, 1393hş.: 126). I. Abdülhamid (1773-1789) döneminde de bu doğrultuda çabalar takip edildi. Ama onun ardından iktidara gelen III. Selim (1789-1801) döneminde reform süreci hız kazandı. Selim, yeniçerilerin reforma karşı olduğunu fark edince yeni bir ordu kurmaya çalıştı. Bu doğrultuda onun çabaları karşısında ayaklanmalar ortaya çıktı ve sonucunda onun azli ile sone erdi. Ardından 1808 yılında II. Mahmut saltanata geçti. Mahmut, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmadan askerî reformların başarılı olamayacağı kanaatinde idi. Bu yüzden büyük bir gayret göstererek söz konusu ocağı ortadan kaldırmayı başardı. Bu gelişmeden sonra askerî ve diğer alanda reformlar hız kazandı (Yaqi, 1393 hş.: 127). Mahmut döneminde meydana gelen Mısır sorunu (Mehmet Ali Paşa'nın isyanı) Osmanlı Devleti'nde mülkün bekası endişesini yarattı. Söz konusu endişe devlet içinde köklü reformların başlamasına sebep oldu. Nitekim II. Mahmut'tan sonra reform sürecinin geniş aşaması olan Tanzimat dönemi başladı ve köklü değişimlere yol açtı (Gencer, 2012: 63).

Tanzimat, 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilanı ile başlamış, 1876 yılında I. Meşrutiyet'in ilanına kadar sürmüş dönemin adıdır. 1839'dan 1876 yılına kadar uzanan Tanzimat dönemi, iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci dönem

Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun hüküm ve uygulamalarını kapsamakta (1839-1856), ikinci dönemi ise, 1856 yılında Islahat Fermanı'nın ilanından 1876 I. Meşrutiyet'e kadar olan süreyi içine almaktadır (Eryılmaz, 2016: 95). Tanzimat döneminde ilan edilen bu iki fermanın sonucunda Osmanlı yönetim sistemi kökten değişmeye başladı ve I. Meşrutiyet'in ilanına kadar, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasetinde önemli rolü vardı (Eryılmaz, 2016: 141).

Osmanlı modernleşme tarihinde çok önemli gelişmelerden sayılan bu iki ferman Mahmut'tan sonra iktidara gelen Abdülmecit döneminde ilan edilmişti. Onun ardından Sultan Abdülaziz de Avrupa tarzında reformların uygulanmasına devam etti. Bu dönemde yapılmış olan çabaların en önemlisi 1864 yılında Vilayetler Kanunu'nun tasarlanması ve modern eğitimin yaygınlaştırılmasına yönelik atılan önemli adımlar idi (Kemalpor, TY.: 148).

Sözü edilen bu reform hareketleri ve birçok Osmanlı gencinin eğitim maksadıyla Avrupa'ya gidişlerinin sonucunda Batı kültürünün Osmanlı toplumu üzerinde etkisi başladı. Modern düşünceler, devlet yapısı ve Batı tarzında yaşam isteği gibi hususlar; meşrutiyet ve milliyetçilik gibi yeni kavramlar Osmanlı topraklarına nüfuz etmişti (Imbert, 2007: 166). 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra yönetime karşı muhalefet ve meşrutî rejimin kurulmasına ilişkin düşünceler öne sürülmeye başladı. Bu mücadeleyi başlatan aydın gruba Yeni Osmanlılar denildi. Onların çabaları ile 1876 yılında Sultan Abdülhamit tarafından meşrutî rejim ilan edildi (Yazıcı, 2002: 42).

Ama bu gelişmelerin üzerinden çok geçmeden Sultan Abdülhamit yeni açılan meclisi kapattı ve Kanun-i Esasi'yi de yürürlükten kaldırdı. Meşrutî rejimin taraftarı olan aydın ve devlet adamlarını sürgüne yolladı. Sultan meşrutî rejime karşı olmasına rağmen ondan önce başlamış olan modernleşme sürecini durdurmadı. O da bu doğrultuda önemli adımlar attı ve gerekli reform programlarını uygulamaya çalıştı (Lewis, 1372 hş.:243). Pek çok kaynağa göre, istibdat Abdülhamit rejimin önemli özelliği idi. Onun bu yaklaşımına karşı muhalif hareketler meydana geldi. Sürgünde olan Genç Osmanlılar ile iç muhalifler Abdülhamit'in istibdadına karşı ve meşrutî rejimi geri ilan ettirmek için Jön Türkler hareketini oluşturdular (Lewis, 1372 hş.: 272). Jön Türklerin etkili mücadeleleri sonucunda 1908 yılında Sultan Abdülhamit meşrutiyeti ilan etti. Bu olay II Meşrutiyet devrimi olarak hem Osmanlı toplumunda hem de çevre ülkelerin üzerinde çok etkili olmuştu. Özellikle Afganistan'ın aydın tabakası bu devrimden ve Jön Türk

hareketinden etkilenecek Afgan Gençleri örgütünü oluşturdular. Jön Türkler gibi Afganistan'ın modernleşmesi ve meşrutiyetin ilanı için mücadeleye başladılar.

3. 2. Habibullah Han ve Osmanlı İmparatorluğu

İngilizler, Hindistan'a egemen olmasından 1. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Afganistan'ın dış politikasını da yönetmişlerdi. Afganistan, İngilizler için Hindistan'daki sömürgelerin güvenliğini sağlama ve bölgeyi savunma hususunda çok önemli yere sahipti. İngilizler bu ülkeyi Hindistan'ı korumak için bir set olarak görüyorlardı. Bu yüzden Afganistan'ın dünyadaki başka güçlerle birlik olması ya da ilişkiler kurması İngilizler için endişe verici bir durum sayılırdı. Dolayısı ile İngiltere baskı ya da para kullanarak Afganistan'ın dış politikasını kendi denetimi altına çekmek için çalışmaktaydı. 1919 yılında Afganistan'ın bağımsızlığının kazanmasına kadar süren söz konusu durum İngilizlerden başka güçler ile iletişim kurmayı engellemekteydi. Diğer devletler bu ülkeyle ilgili işlerin İngiltere kanalı ile yürütmekteydi.

Afganistan ve Osmanlı İmparatorluğu ilişkileri üzerinde de tarif edilen durum etkili idi. İki devlet arasındaki resmi işler Hindistan'da bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun konsolosu aracılığıyla yürütülmekteydi. Ama bazen tarafların çıkarları icap ettiği zaman doğrudan elçi gönderdiklerini gösteren belgelere de rastlamaktayız. Nitekim Osmanlı-Rus savaşı sırasında, yani 1877 yılında Osmanlı Devleti tarafından Emir Şir Ali Han'a Kazasker Şirvanîzade Ahmet Hulusi Bey'in başkanlığında bir heyet gönderilmişti. Osmanlı elçisinin amacı Afganistan'ı Ruslara karşı savaşmaya teşvik etmektir. Heyet Emir Şir Ali Han'la yaptığı görüşme sırasında Abdülhamit'in mektubu ile Osmanlı Devleti'nin isteklerini Emir'e ilettiler. Heyetin istekleri arasında yer alan en önemlileri konular şunlardı:

- Ruslar ile iletişimlerin kesilmesi ve Hive ve Buhara'nın kurtarılması için Afganistan devletinin harekete geçmesi,
- İngilizlerle diplomatik ilişkilerin sağlanması (Erman, 2015: 69).

O dönemde Afganistan'ın doğu kısımlarında bulunan bazı bölgeler İngilizler tarafından işgal edilmesi nedeniyle Şir Ali Han, İngilizlerden kopmuş ve kaybedilen toprakları geri alabilmek için Ruslarla temasa geçmişti. Bu yüzden Şir Ali Han sözü geçen istekleri hoş karşılamadı. Heyete, İngilizlere güvenmediğini ve bu durumda Ruslarla başlamış olan iletişimlerinin kesilmesine taraftar olmadığını dile getirdi (Erman, 2015: 69). Böylelikle

söz konusu heyetin görevi başarısızlıkla sonuçlandı. Ayrıca, Emir Şir Ali Han'ın bu siyasi yaklaşımı II. Afgan-İngiliz Savaşı'na yol açtı.

Ama sözü edilen duruma rağmen Afganistan ve Hindistan Müslüman halkı her zaman Osmanlı Devleti'ne İslam imparatorluğu olarak saygı ile bakmıştır. Bu devletin zor dönemlerinde destek olmaya çalışmıştır. Bombay Konsolosundan 24 Aralık 1876 tarihinde Osmanlı Devleti'ne yazılmış olan bir mektupta Afgan halkının Osmanlılara karşı duygularını canlı bir şekilde görebiliriz. Mektupta, Ahun Han adındaki Suvat hakimi olan bir Afgan'ın Cuma namazındaki konuşmasından bahsedilmiştir. Ahun Han konuşmasında Osmanlı Devleti'ni överek şunları halka söylemiştir: *“Dünyada birçok İslam devleti yok olup gitti ve şimdi sadece Osmanlı Devleti kaldı. Hıristiyan devletlerine karşı bu devlete destek olmak bize farzdır...”* Ayrıca Ahun Han nakdi yardımların dışında Şir Ali Han ile birlikte Ruslara karşı Cihat ilan edilmesini de dile getirmiştir. Bu konudan Şir Ali Han'ın haber edilmesinden de mektupta söz edilmiştir. Söz konusu raporun içeriğinden dolayı Osmanlı Devleti yukarıda bahsedilen heyeti Şir Ali Han sarayına göndermişti (Erman, 2015: 68).

Şir Ali Han'ın Ruslarla yakınlaşması İngilizleri endişeye sevk etti ve bu tehlikeyi yok etmek için onlar harekete geçti. Bu durum dediğimiz gibi II. Afgan-İngiliz Savaşı'na ve Afganistan'ın İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edilmesine neden oldu. Emir Şir Ali Han, Rusların yardımından umutlu idi, ancak Ruslar ona yardım sözü vermelerine rağmen hiçbir yardım ulaştırmadılar. Dolayısı ile Emir bu gelişmeler sonucunda hem tahtını hem de hayatını kaybetti. Şir Ali Han yerine, Habibullah Han'ın babası Emir Abdurrahman Han, İngilizlerin tüm isteklerini kabul ederek tahta oturdu. İngilizlerin, Afganistan saltanatından en önemli isteği, ülkenin dış politikasının kendi denetimleri altında olması idi. Bu istek Emir Abdurrahman ile imzalanmış olan anlaşmalarla gerçekleştirildi.

Habibullah Han, babası Emir Abdurrahman Han'dan sonra iktidara geçince dış politika üzerinde olan İngilizlerin kontrolünü bertaraf etmeye çalıştı. Nitekim hükümetinin ilk yıllarında İngilizler tarafından edilmiş Hindistan davetine icabet etmedi, ayrıca İngilizlerin yeni anlaşmalar imzalanmasına dair isteklerini cevapsız bıraktı. Ancak Afganistan, Rus ve İngiliz imparatorlukları tarafından kuşatılmış olduğundan Habibullah sözü edilen siyaseti daha fazla sürdüremedi. Sonuçta kendi tahtını koruyabilmek için İngilizlere karşı seleflerinin yolunu seçti. 1904 yılında Dean-

Habibullah anlaşmasını imzalayarak babası ve İngilizler arasında var olan tüm şartları kabul etti. Böylelikle Afganistan'ın dış politikasını İngilizlerin denetimine bıraktı.

Bu gelişmelere rağmen Habibullah Han, dönemin büyük devletlerinden sayılan Osmanlı Devleti ile ilişkileri devam ettirmeye özen gösterdi. Çünkü dini ve kültürel ortaklık bu devlete Afganistan'ın devlet ve halkının ilgisini çekiyordu. Bunun yanında söz konusu ilgi ve alakayı güçlendiren bir önemli unsur da Mahmut Tarzî'nin varlığı ve çalışmaları idi. Bu durum sayesinde Afganistan ve Osmanlı ilişkileri gün gittikçe güçleniyordu, ama İngiliz tehlikesi ve paraları buna engel oluyordu (Afzali, 1368 hş.: 5). *Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye* Gazetesinde yayılan bir makalede Emir Habibullah Han'ın kardeşi Nasrullah Han'ın 1310 tarihinde İstanbul'a gelerek Osmanlı Halifesinin huzuruna çıktığını yazmıştır. Ayrıca makalenin yazarı, Osmanlıların idare-i meşrutaya nail olduklarını ve V. Sultan Muhammed Han'ın tahtta oturduğunu tebrik eden ilk İslam hükümdarı Habibullah Han olduğundan söz etmiştir (Tayar, 1327: 2583).

Habibullah Han'ın Osmanlı Devleti'ne ilgisini gösteren pek çok olay mevcuttur. Örnek olarak *Siracü'l-Ahbar* Gazetesi'nde yayımlanmış olan bir haberde bu ilgiyi açıkça görebiliriz. Haberde 26 Recep 1329 tarihinde İstanbul'da meydana gelen bir yangından dolayı Osmanlı Devleti'ne Habibullah Han'ın para yardımından söz edilmektedir. Gazete Emir'in bu yardımını överek miktarını 1000poundolarak yazmıştır. Bu para, habere göre, Mirza Muhammed Han adındaki Emir'in has adamı vasıtası ile Bombay'daki Osmanlı konsolosuna teslim edilmiştir (*Siracü'l-Ahbar*, yıl:1, sayı: 1,s. 6, 15 Şevval 1329). Bunun dışında da böyle yardımlar ve özellikle Balkan Savaşları sırasında Habibullah Han tarafından verilen desteklerin haberleri bu gazetede yer almıştır. Nitekim Traplisgarp Savaşının sırasında Habibullah Han, Osmanlılara destek olmak üzere milletin para toplama çağırısına bulunmuştu. Onun bu doğrultudaki Nutk-ı Hümayunu *Siracü'l-Ahbar* gazetesinde yayımlandı (*Siracü'l-Ahbar*, 15 Zülhice 1329). Söz konusu nutuk Türkçeye de çevirerek *İctihad* Gazetesinde neşir edilmiştir. Emir bu nutkun bir kısmında şöyle demiş: “*Ay millet! Bilmelisiniz ki mezhepdeşimiz ve hemcinsimiz bulunan Devlet-i Aliye-i Osmaniye bugünkü günde duçar olduğu haksız, munasibetsiz, nagahani tecavüzün felaket ve dehşet ve ızdırabatı bizleri de begayet muzterip ediyor. Dolayısı ile kardeşlerimizle hemdert olmak, onların muaviniyetinde bulunmak dinen ve insaniyeten üzerimize farz-i ayindir. Fakat buat ve mesafe bizi birbirimizden ayrıldığı için elden Osmanlıların yardımına bulunamıyoruz, nakit de olsun onlara yardımcı olmak burcumuzdur... bundan dolayı her cihetle faydalı olan bir*

hayır emrine delalet ve rehberlik ederek iane defteri sahifeni desti hümayunumla açıyorum. Elbet mali zat-i şahanemden yirmi bin Kabilî rupiye miktarında parayı defterde kayıt ediyorum. Herkesin güç ve mali durumuna göre şu hayırlı işte bezli himmet etmelerini Afgan milletinin dini cesareti ve mertliğinden umut ediyorum...” (İctihad, 15 Şubat 1327: 1004).

Habibullah Han döneminde Osmanlı İmparatorluğu ve Afganistan’ın ilk resmî teması 1. Dünya Savaşı başlayınca gerçekleşmişti. Savaşın başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu’nun savaşa katılması ile birlikte, İran’dan Hindistan’a kadar olan bölgede Müslümanların İngilizlere karşı ayaklanmaya teşvik etme projesi Almanlar tarafından ileri sürmüştü. Bu proje Osmanlı Devleti, özellikle Enver Paşa tarafından kabul görünce Afganistan’a, Alman ve Türk subaylarından oluşan bir heyet gönderilme kararı alındı (Erman, 2015: 72). Almanlı subayı Yüzbaşı Oskar Niedermayer başkanlığında ve Türk subayı Yüzbaşı Kazım Bey’in de bulunduğu bu Türk-Alman heyeti 7 Eylül 1915 tarihinde Kabil’e ulaştı. Söz konusu heyet Afganistan’ın Müslüman halkı tarafından büyük bir coşku ile karşılandı (Erman, 2015: 74). Bu coşku ile dolu olan Afgan ve Hintli Müslümanlarının Osmanlı İmparatorluğu’na yönelik destekleri, İngilizlerde korkunç bir durum yaratmıştı. Bu nedenle Hindistan’da bulunan İngiliz valisi, Habibullah Han’a yazdığı bir mektupta, onun bu savaşta tarafsız kalmasını tavsiye etmişti. Habibullah Han da İngilizlerin bu kaygılarına karşı tarafsız kalmaya söz vermişti. Bu yüzden Emir, halkın ve devlet erkanının büyük bir kısmının desteğine sahip olan bu siyasi heyeti hemen huzuruna kabul etmedi ve uzun süre bekletti. 26 Ekim 1915 tarihinde kral savaş yanlılarınınınsrarı ile heyeti kabul etti ve Pegman ilçesinde ilk görüşmelerini gerçekleştirdiler. Ama görüşmede Emir, Afganistan’ın iki güç arasında bulunması ve zayıf durumunu bahane ederek heyete açık bir cevap vermedi (Hughes, 2002: 466-469). Habibullah sonra kararı halk temsilcilerinden oluşan Cirge Meclisi’ne bırakarak tarafsızlığını belli etti.

Habibullah Han döneminde devlet ve aydın tabakasının içinde etkili nüfuza sahip olan Mahmut Tarzî tam bir Osmanlı hayranı idi. Afgan milliyetçiliğinin öncülerinden olan Tarzî’nin ekseninde bir milliyetçi ve modernist akım meydana gelmişti ve bu akımın destekçileri kendisi gibi Panislamizm düşüncesine hayran ve Afganistan’ın tam bağımsızlığını kazanmasının coşkulu taraftarları idi. Emir’in oğlu Amanullah Han’ı da içeren bu grup Afganistan’ın Osmanlı Devleti’nin yanında savaşa katılmasını savunmaktaydı. Bu düşünceyi ellerinde olan Siracü’l-Ahbar Gazetesi aracılığı ile

heyecanla tebliğ ediyorlardı (Gregorian, 1388 hş.: 272). Ama Habibullah Han tarafsızlık siyaseti kararını alınca bu akım hayal kırıklığına uğradı ve saray içinde Emir'e muhalif bir grubun oluşmasına neden oldu. Sonuçta bazı rivayetlere göre söz konusu siyasi grup Habibullah Han'ı öldürüp tahtı ele geçirdi ve Afganistan'ın tam bağımsızlığını ilan ettiler (Arvin, BBC, 29 June 2014).

3. 3. Osmanlıların Etkisini Taşıyan Kanallar

Dediğimiz gibi Afganistan halkı, aydınları ve devleti, Osmanlı Devleti ve oradaki modern reformlar ve yenilikçi akımlara çok samimi bakıyordu. Oradaki gelişmeler heyecanla takip edilmekteydi. Afganistan'ın modernleşmesi konusunda Osmanlı Türkleri örnek rolünde idi. İki toplum arasında uzak mesafe olmasına rağmen bu ilgi ve etkiyi Afganistan'a aktaran kanallar kim ve ne idi? Tarihi kaynaklara göre söz konusu etki en çok üç kanal aracılığı ile gerçekleşmişti:

1. Gazeteler
2. Afgan aydını Mahmut Tarzî
3. Afganistan'da görev yapan Türk uzmanlar

3. 3. 1. Gazeteler

O dönemdeki dünya gelişmeleri, özellikle Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Hindistan'daki reform ve modernleşme hareketleri Afganistan'ın aydın tabakasına gazeteler aracılığı ile ulaşmaktaydı. Kaynaklara göre 20. yüzyılın başında Kabil'e en çok gelen gazeteler Farsça dilinde yazılan gazetelerdi. Hindistan'da yayınlanmakta olan Hublulmetin, Sur-i İsrail ve İstanbul'da yayınlanmakta olan Ahtar gazeteleri sürgünde olan İran aydınları tarafından yayınlanmaktaydı. Bunlar en çok Afganistan'a geden, ülkeye modern kavramları ilk defa götüren ve 20. yüzyılın başlarında Afganistan'ın modernleşme sürecini yeniden canlandıran gazeteler idi. Kaynaklara göre Afganistan'a ilk defa meşrutiyet ve meşruti hükümet kavramları bu gazeteler aracılığı ile girmiş ve onların etkisi ile ilk meşrutiyet hareketi aydınlar sınıfı tarafından başlatılmıştı:

“Afganistan meşrutiyet hareketinin ana figürleri ve bu hareketin öncüleri olan Mir Seyyid Kasım Han ve Mevlevi Muhammed Server Han Vasıf, sözü edilen gazeteleri Seyyid Kasım'ın babası vasıtası ile elde edip düzenli bir şekilde ve dikkatle okurlardı.

Okudukları bu gazeteler sayesinde meşrutiyet düşüncesi onların zihinlerinde ilk defa parlamaya başladı ve 1906 Aralığı'nda, bir grup yakın arkadaşları ile meşruti fikirlerini ortaya koyarak ilk meşrutiyet hareketinin temelini attılar.” (Puhanyar, 1379 hş.: 38).

İranlı aydınlar için o dönemde İstanbul toplanma yeri ve mücadele merkezi idi. Bu şehirde tüm aydınlatıcı faaliyetler dışında İranlılar Ahtar Gazetesi'ni de fikirlerinin yayılma aracı olarak yayınlanmaktaydılar. Gazete 1875 yılında Mirza Mehdi ve Muhammet Tahir adındaki iki gazeteci tarafından kurulmuştu ve yirmi yıl İran halkının aydınlatılması ve kalkınması doğrultusundan faaliyet gösterdi. Kanun hükümeti, modern eğitim, dış politika, İngiliz ve Rus devletlerinin İran'daki rolü, Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu ve İran'ın iç durumu gibi konuları içeren Ahtar, İran'da bilincinin güçlendirilmesi ve modern kavramların yayılması doğrultusunda etkili rol oynamıştı. İran halkının uyanışını hedefleyen bu gazete sadece İran üzerinde değil, Afganistan'ın modernleşme sürecinde ve aydın tabakasının harekete geçmesinde de etkili olmuştu (Muradi, 1395 hş.: 91).

Afganistan'da bahsettiğimiz dönemde yayımlanmakta olan önemli gazete Siracü'l-Ahbar idi. Bu gazetenin birinci sayısı 16 Ocak 1906 tarihinde yayımlanmıştı. Ama bu ilk sayıdan sonra dört yıl çıkmadı ve tekrar 1911 yılında yayımlanmaya başladı. 36 sayfa olan Siracü'l-Ahbar Gazetesi'nin birinci sayısı, o dönemki dünya gündemi ile ilgili, özellikle Rus ve Japon savaşları ve Osmanlı memaliğinin durumu hakkında konuları da içermekte idi. Gazetenin teşkilat yapısında Hacı Başlı Gulam Nakşibend Han adında bir Türkçe tercüman da yer almaktaydı. Onun görevi Türk gazetelerinde yayımlanan haber ve makaleleri tercüme edip Siracü'l-Ahbar Gazetesi'nde neşretmek idi (Habibi, 1368 hş.: 7).

Zikrettiğimiz gibi Siracü'l-Ahbar Gazetesi bilinmeyen nedenlerle durduruldu ve 1911 yılına kadar bir daha yayımlanmadı. Tarzî'nin gayretleri ile söz konusu gazete 1911 yılında yeniden faaliyete başladı ve onun liderliği altında 1918 yılının sonlarına kadar devam etti. Bu yıllar arasında faaliyet gösteren Siracü'l-Ahbar Gazetesi'nin dikkat merkezinde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gelişmeler ve Türkçe metinler ve haberler yer almaktaydı. Türklerin önem kazanma nedenlerinden birincisi Mahmut Tarzî'nin kendisi, onunla çalışan Türk uzmanlar ve Türkçe öğrenmiş olan Afgan arkadaşlarının gazetenin yönetiminde bulunmaları idi. Özellikle Tarzî'den sonra Afganistan'ın aydın tabakasının

önemli figürleri ve Türkçeyi iyice öğrenen Abdul Hadi Davi ve Abdurrahman Ludin'in, Türkiye'deki gelişmelerin Afganistan'a aktarılmasında önemli payları vardı. Bunların ikisi de Tarzî ile birlikte Siracü'l-Ahbar Gazetesi'nde çalışmaktaydılar (Aybek, 2003: 113).

Bu sebeplerle Osmanlı Devleti ve toplumundaki gelişmeler ve reformlar Siracü'l-Ahbar'ın dikkatinin merkezinde yer almakla birlikte onları ciddi şekilde takip ederek kendi muhataplarına aktarmaktaydı. Örnek olarak gazetenin 22 Kavus 1292 tarihinde yayımlanmış olan bir haberde şöyle yazılmıştır:

“Osmanlı Devleti, Kurban bayramında kesilmiş olan hayvanların et, deri, kıl ve diğer ürünlerinden yararlanabilmek için bir konserve fabrikasının kurulmasını planlamıştır... Kurban bayramında bizim değerli memleketimizde de hayvanlar kesilir. Eğer bizim Müslüman halkımız maarif işleri için sadece kurbanların derisini vermeye karar alsalar milyonlarca para olacak. Okullar, kütüphaneler ve basım makineleri temin edebiliriz. Böylelikle kesilen kurbanın sevabı de daha fazla olur...”

Ayrıca Siracü'l-Ahbar Gazetesi Osmanlı Devleti'ne ve oradaki gelişmelere çok ilgi göstermekteydi. Türkçe Haberlerin İhtisası, İstanbul'un Siyasi Durumunun İcmali gibi adı veren sütunlarda Osmanlıdaki gelişmeler yansıtmakta idi. Gazetenin sayfalarında Afganistan'ın Emir ve devlet erkanlarından sonra Osmanlı Devletinin etkililerin fotoğraflar, özellikle Enver Paşa ve diğer liderlerin fotoları yer almakta idi. Enver Paşa, gazetede İslam lideri ve kahramanı lakapları ile çok övülmekteydi (Cudi, 1329 – 1332: 285).

3. 3. 2. Mahmut Tarzî

Kendisini “Afgan bedeni içerisinde bir Osmanlı ruhu” olarak nitelendiren Serdar Mahmut Bek Tarzî, Afganistan'ın entelektüel akımının öncüsü, Afgan Milliyetçiliğinin öncüsü ve ülkenin modernleşme sürecinin en önemli figürüdür. Tarzî'in mücadele ve çalışmaları Afganistan'ın yakınçağ tarihinde çok etkili ve bu dönemin tarihî seyrinin değişmesine neden olan bir öneme sahiptir. Ülkede yeni değerleri ve modern bilim ve teknolojinin raiç olmasına yönelik onun çalışmaları, Afganistan'da modern dönemin başlangıcı olarak sayılmaktadır. Tarzî'nin bütün modernleşme çalışmalarına ilham kaynağı ve modern kültürle aşina olmasına yol açan kanal Türkçe ve Türk aydınları

olmuştur. Osmanlı topraklarında yaklaşık 20 yıl yaşaması sayesinde O, modern eğilimlerle tanışmış ve oradaki yenilikçi akımlardan derin biçimde etkilenmişti.

Mahmut 23 Ağustos 1865 tarihinde Gazne şehrinde doğdu. Gazneli Mahmut'un mezarının yakınında doğmuş olduğu için ona Mahmut ismi koyuldu. Babası adı Gulam Muhammet Tarzî idi. Dedesi ise Payende Muhammet Han'ın oğlu ve Kandahar hakimi olan Rehemdil Han idi (Saham, 1367 hş.: 4). Tarzî'nin ailesi böylelikle Barikzey kabilesinin mensubu ve kraliyet hanedanının bir dalı idi. Bu yüzden Afganistan'daki taht kavgalarına dahil olması doğal bir durumdu. Dolayısı ile söz konusu ailenin Afganistan'da olması, dönemin kralı olan Abdurrahman Han için endişe verici idi. Bu sebeple Tarzî ailesi Abdurrahman Han'ın taç rakibi olan Serdar Eyüp Han'ın destekçisi olarak suçlanıp 1881 yılında Afganistan'dan sürgün edildi. Bu sırada 16 yaşında olan Mahmut Tarzî ailesi ile Hint, Bağdat vb. şehirlerde kısa süre yaşadıkdan sonra Şam şehrine sığındılar (Sistani, 2004: 16).

Mahmut 20 yaşındayken Bağdat'ta Türkçe dilini öğrenmeye başladı ve büyük bir ilgi ile bu dili öğrenmeyi başardı. Kaynaklara göre Tarzî'nin Türkçesi çok iyi bir düzeydeydi, hatta Türkler onunla konuşurken ilk karşılaşmada Türk olmadığını fark edemezlermiş. Türkçenin dışında Tarzî Urduca, Arapça ve Fransızca'yı da biraz biliyordu (Ferhadi, 1355 hş. 11). Mahmut Tarzî, Türkçe dilini öğrenince bu dil ile yazılmış olan bilimsel ve edebi eserleri okumaya başlamıştı. Bu okumalar onun fikir ve düşüncelerinin çerçevesine şekil vermiş ve çağdaş değerlere aşina olmaya başlamıştı. Bu konu ile ilgili kendisi de hatıratında şöyle yazmıştı:

“Bağdat ve Şam'da geçirdiğim günlerde, Türk dili üzerinde uzmanlaştıkça önümde yepyeni bir bilgi dünyası açıldığını fark ettim. Zaten kendimi bildim bileli öğrenmeye ve yeni şeyleri tanımaya büyük ilgim olmuştur. Böylece hem Türk hem de Batılı bilimsel ve edebi kaynaklardan yararlanarak artan bir ilgi ile okumaya ve araştırmaya daldım. Özellikle ünlü Türk yazarlarından Ahmet Mithat'ın eserleri oldukça ilgimi çekmekteydi. Şam'da geçen günlerim eğitimimin temelini oluşturmuştur. Okuduğum kitapların, önemli bilim ve fikir adamlarının değişik ortamlarda aktardıkları değerli görüşlerin, fikri ve siyasi gelişimimde bana büyük katkısı olmuştur.” (Özmen, 2013: 233).

Kendisinin de yazmış olduğu gibi Ahmet Mithat'ın eserleri onun fikirleri üzerinde ve modern değerlerle tanış olmasında etkili olmuştur. Daha sonra Afganistan'dayken Ahmet Mithat hakkında övgü ile dolu bir makale yazıp 15 Recep 1331 tarihinde çıkmış

olan *Siracü'l-Ahbar* Gazetesi'nin ikinci yılının 19. sayısında yayımlamıştı. Makalede Ahmet Mithat'ın eserleri ile ilk karşılaştığı ve ondan etkilenmesi ile ilgili şöyle yazmıştı:

“Bağdat'ta Türkçeyi metin okuyabilme düzeyine kadar öğrenmiştim... ama bu dilin fenni ve edebi eserleri benimle konuşmuyordu. İstanbul'da Hacı-i Evvel (Birinci Hoca) adında bir eser elime geldi. Eseri açınca ilim ve fen benimle konuşmaya başladı. Konuştuğu her şeyi bildim... Ahmet Mithat'ın ismini ilk kez Birinci Hocamdan duydum. Çünkü eserin sahibi o idi...” (Siracü'l-Ahbar, 15 Recep 1331).

Tarzî, bu yıllarda sadece okuma kanalından değil, o dönemde mücadele içinde olan siyasi ve fikri akımlardan da derin şekilde etkilenmişti. Yenilikçilik ve milliyetçilik onun fikirleri üzerinde etkili olan ve en çok ilgisini çeken hususlar olmuştu:

“Bu dünya görüşüne ulaştıktan sonra, vakti geldiğinde halkıma gerçekleri öğretebilmek için reformun keskin bir savunucusu olmaya karar verdim. Milliyetçi entelektüel gruplara katıldım ve karşıt görüşte olduğunu düşündüklerimle, yaşadığım sürece mücadele etmeye karar verdim... Bu arada Şam'da çok değerli Türk dostlarım oldu. Bunların bir kısmı kendilerine Jön Türkler diyorlardı. Bu kişilerle Türklük ve Türk milliyetçiliği konularında uzun sohbetler yaptığımızı hatırlıyorum. Bu asil dostlarımın fikirleri, bende Afgan milliyetçiliği yaratma düşüncesini oluşturmuştu.” (Özmen, 2013: 134).

Mahmut Tarzî yaşadığı sürgün yıllarında birçok eseri yazmaya ve Türkçeden bir dizi eseri Farsçaya tercüme etme konusunda de gayret etti. 1897 yılında, Bab-ı Ali nazırlarından Hasan Fehmi Paşa tarafından yazılan “Devletlerarası Hukuk” adlı kitabı Farsçaya çevirdi. Bu dönemde onun en önemli tercümelerinden olan bu eseri Abdurrahman Han'a göndermişti (İmamhocayev, 2002: 350).

Tarzî'nin kişiliği üzerinde en etkili hususlardan birisinin de Seyit Cemaleddin Afganî'nin görüşleri olduğu bilinir. Onun Panislamizm düşünceleri Tarzî için çok ilgi çekici idi ve sonraları Afganistan'dayken bu fikir hattının üzerinde yürümeye ve mücadele etmeye başladı. O, Seyit'i 1896 yılında İstanbul'da görmüştü ve onun huzurunda yedi ay süren dersler almıştı. Tarzî hatıratında Seyit ile görüşmesinden ve onun huzurundan yararlanması hakkında şöyle demektedir:

“Afganî herkesin kendi kapasitesi çerçevesinde faydalanabileceği bir bilgi madeniydi. Felsefeden dinler tarihine, dinler tarihinden siyaset bilimine çok geniş bir yelpazede oldukça faydalı ve kullanışlı olacağına inandığım bilgilerle mücehhez oldum.” (Özmen: 2013: 144).

Yirminci yüzyılın başlaması ile birlikte Emir Abdurrahman Han ve Tarzî'nin babası Muhammet Tarzî vefat ettiler, dolayısı ile Tarzî, Afganistan'a dönmeye karar verdi. 1902 yılında yani Habibullah Han'ın hükümetinin başlangıcında Afganistan'a ulaşmayı başardı ve bu sırada Emir ile görüştü. Daha sonra detayları ile üzerine duracağımız Afganistan modernleşmesi için Türk uzmanların istihdamı ile ilgili ve ailesinin Afganistan'a taşınması için Emir'in onayını alıp tekrar Şam'a gitti. 1905 yılında ailesi ile Afganistan'a gelerek başlamış olan reform programları doğrultusunda Habibullah Han'ın emrinde çalışmaya başladı (Sistani, 2004: 18). Tarzî'nin ailesi modern görüşlü ve eğitilmiş bir aile idi. Onun eşi olan Esmâ Resmîye Hanım, Suriye ahalisinden olup Türkçe ve Arapçayı iyi bilirdi. Kızları da belli düzeye kadar eğitilmişti. Kızlarından birisi olan Hayriye 16 yaşındayken Kısasü'l-Enbiya (Enbiyanın Hikayeleri) kitabını Türkçeden Farsçaya çevirmişti. Tarzî'nin eğitilmiş ailesi ve onun kızları Emir'in ailesinin ilgisini kendine çekti. Böylelikle önce Hayriye, Habibullah Han'ın büyük oğlu ve taç prensi ile evlendi ve daha sonra da Süreyya, Emir'in diğer oğlu ve onun yerine tahta oturan Amanullah Han ile evlendi. Bu nedenle Tarzî'nin saray içindeki bağları güçlenip onun siyasi pozisyonu yükseldi (Sistani, 2004: 16).

Mahmut Tarzî'nin Afganistan'daki ilk çalışması Osmanlı nizamnamelerini Türkçeden Farsçaya çevirmesidir. Ülkede o güne dek kanun ve medeni yasa gibi kavramlar dini kuralların karşısında olduğu kabul edilirdi. Bu yüzden söz konusu kavramlara Afganistan halkının inancında din karşıtı olarak nefretle bakılmaktaydı. Tarzî'nin bu konudaki çalışmaları Afganistan'ın geleneksel ve kabileli toplumunda ilerlemeye doğru büyük bir adım sayılır. Onun tercüme çalışmaları romanlar ve diğer tür eserlerin çevrilmesi ile sürmüştü. Bu çabalarıyla Emir'in ilgisini çekmeyi başarmış, O, bir tercüme bürosunun açılmasını emretmişti. Böylelikle Türkçe eserlerin Farsçaya çevrilmesine büyük bir heyecan ve yoğun çalışmalarla, Tarzî ve arkadaşları tarafından başlanmış olur (Özmen, 2013: 161). Aynı yıllarda Tarzî, *Sirat-ı Müstakim* gazetesine yazmış olduğu bir mektupta Afganistan'ın modernleşme doğrultusunda Emir ve kendisinin çabalarından heyecanla söz etmiş. Mektupta kendisini Habibullah Han'ın

Türkçe tercümanı olarak tanıtmış ve Sırat-ı Müstakim gazetesinin düzenli şekilde Emir'e tercüme ettiklerinden de bahsetmiştir (Tarzî, 1326: 48 – 49).

Söz konusu dönemde Tarzî çok sayıda Türkçe yazılan ya da farklı dillerden Türkçeye çevrilmiş olan eserleri Farsçaya tercüme etti. Onun tarafından çevrilmiş olan önemli kitapların listesi şöyledir:

- 1- Devletlerarası Hukuk: zikrettiğimiz gibi Tarzî bu kitabı 1897 yılında Şam'dayken çevirip Emir Abdurrahman Han'a göndermişti.
- 2- Mutalaat-i Sıhhiye (Sağlık Okumaları): Aslı Yunanca olan bu eseri Tarzî 1900 yılında Türkçeden çevirmişti.
- 3- Risale-i Ağziye (Besleme Risalesi)
- 4- Seyahat-i Devri Zemin (Yeryüzü Seyahati): 276 sayfa olan bu roman 1912 yılında çevrilmişti.
- 5- Seyahat der Cev-i Hava (Balonla Seyahat): 219 sayfa
- 6- Seyahat der Zir-i Bahr (Deniz Altında Seyahat): 362 sayfa olan roman 1914 yılında çevrilmiştir.
- 7- Cezire-i Pinhan (Gizli Ada): 480 sayfa olan bu roman da 1914 yılında çevrilmişti.
- 8- Tarih-i Harp (Harp Tarihi): Rus ve Japon savaşını anlatan bu eser dört ciltli ve 1916 yılında çevrildi (Saham, 1378 hş.: 11-12).

Tarzî'nin çok değerli eserleri tercümesi Afganistan'ın kültürel ve ilmi gelişmesi için büyük katkı sağlamıştı. Onun böyle çalışmaları sayesinde Afganistan'ın kapalı ve geri kalmış toplumuna yeni medeniyetin ve modern kavramların girişi sağlandı. Onun çalışmaları yeni bilgiler aktarmasının yanı sıra Farsça dilinin edebiyatının zenginleşmesi ve yeni yazım yaklaşımlarının yaygınlaşmasında da etkili olmuştu. Kısacası Tarzî'nin çalışmaları Afganistan'ın modernleşme ve kültürel yenileşmesi üzerinde çok derin etki sağladı. Kendisi de *Siracü'l-Ahbar* Gazetesi'nin 6. yılının 24. sayısında yayımladığı bir makalesinde çalışmalarının önemi hakkında şöyle yazar:

“...İngilizceye geçmişten bu yana büyük önem vermişiz, şimdiye kadar pek çok eseri bu dilden tercüme ettik... Bunların karşısında, kısmet ve mültecilik sayesinde Osmanlı Türkçesini öğrenen sadece Mahmut Afğnanî'dir. Altı yedi yıldır telif ve tercüme hevesi beni bir asırlık zaman karşısında edebi, ilmi ve fenni eserlerini tercüme ederek ehl-i vatan hizmetine sunabilmişti. Bunların hepsi Türkçe mübarek dili ve bu dildeki pek çok

ilmi ve fenni eserlerin varlığı sayesinde olmuştu... Farsça ile Türkçe arasındaki ortak kelimeler ve harfler o kadar çoktur ki siz en kısa zamanda bu dili öğrenip tercüme edebilirsiniz. Halbuki İngilizce böyle basit değildir... Çok tevazu ile arz etmek isterim ki mesleki eğitim ve askerî alanda İngilizceden Türkçe kadar yararlanamayız. Bu sözümün şahidi de gözlerimizin önünde olan tarihi geçmişimizdir...”(Ferhadi, 1355 hş.: 538-539).

Ayrıca Tarzî 1911 yılında neşri durdurulmuş olan *Siracü'l-Ahbar* Gazetesi'nin yeniden yayın iznini Emirden alarak 8 yıl gazetenin başkanı olarak faaliyette bulundu. Tarzî söz konusu gazetede bu yıllar boyunca çeşitli makaleler yazarak toplumun aydınlatılması için yoğun çalışmalar yaptı. Kaynaklara göre Tarzî'nin kaleminden 31 eserin dışında 500'ten fazla makale *Siracü'l-Ahbar* Gazetesi'nde yayınlanmıştı (Sistani, 2004: 75).Onun yazdığı makaleler dönemin gündemi olan yeni bilimin tanıtılması ve yaygınlaştırılması, İslam dünyasının geri kalmasının nedenleri, vatan sevgisi, milliyetçilik, bağımsızlık vb. konuları kapsamaktaydı. *Siracü'l-Ahbar* Gazetesi böyle konular üzerine odaklandığı ve yeni değerleri öne sürdüğü için sadece Afganistan'da değil, tüm civar bölgelerde dönemin en etkili gazetesi olarak yer almıştı. Bu gazetenin ana amacı aşağıdaki iki husus ekseninde toplamıştı:

- 1- Genç eğitimlileri iç ve dış gelişmeler hakkında bilgilendirmek,
- 2- Afgan Milliyetçiliğinin yaygınlaşması (Ariyanfer, 2016: 7)

Bu iki amaç doğrultusunda Tarzî'nin ilham kaynağı da Osmanlı Türkiye'si'nde faaliyette olan akımlar idi. Özellikle Jön Türklerin milliyetçiliği onun Afgan milliyetçiliğini uyandırmasına yönelik önemli bir örnek idi. O, Jön Türkler ve Seyit Cemaleddin Afganî'nin inanç ve düşüncelerini *Siracü'l-Ahbar* vasıtası ile Afganistanlılara tanıtmaktaydı. Onun bu çizgideki çalışmaları Afganistan toplumu, özellikle aydın sınıfı üzerinde çok etkili idi ve sonralarda Afganistan ve Türkiye arasında işbirliği ilişkilerinin kurulmasına yol açtı (Sistani, 2004: 36). 1915 yılında Hindistan'dan Kabil'e gelen Zafer Aybek kendi hatıratında Tarzî hakkında şöyle yazmıştı: “*Serdar Mahmut Bek Tarzî, Türklerin yaşam tarzına hayran bir aydındır.*” (Aybek, 20013: 91).

Ayrıca Mahmut Tarzî Afganistan'a döndükten sonra Jön Türkleri örnek alarak Cevanan-i Afgan (Afgan Gençler) hareketini kurdu. Afgan milliyetçiliği, Afganistan'ın bağımsızlığı ve modernleşmesinin peşinde olan bu akım Şehzade Amanullah Han ve İnyetullah Han'ın da içinde olduğu çok sayıda Afgan aydınını kapsamaktaydı (Sistani,

2004: 32). Söz konusu hareket 1919 yılında Habibullah Han'ın öldürülmesinden sonra Amanullah Han'ın Afganistan kralı olmasıyla iktidarı ele geçirdi. Tarzî, yeni rejimin fikir babası olarak dışişleri bakanlığında yer aldı ve elde ettiği bu büyük siyasi güçle Afganistan'ın modernleşmesine yönelik yoğun çalışmalara imza attı. Onun çalışmaları sayesinde Afganistan'da modern devlet kurumu, ilk anayasa, modern eğitim ve çok sayıda yeni işlerin temeli atıldı.

Zikredilen bu modern reformlar karşısında Afganistan'ın geleneksel ve kabilevî güçleri tepki göstermeye başladılar. Tepkiler kısa sürede geniş ayaklanmalara neden olarak Amanullah Han'ın yenilikçi devletinin çöküşü ile sonuçlandı. İsyancıların en önemli şartlarından biri de Tarzî'nin ülkeden sürgün edilmesi idi. Dolayısı ile Tarzî 1929 yılında ikinci kez sürgüne mahkum olarak Afganistan'ı terk etmek zorunda kaldı. Önce İran'a, ardından da Türkiye'ye sığındı. Türkiye Devleti münasip bir maaşla onun ailesi ile birlikte İstanbul'da yaşamasını sağladı. En sonunda Mahmut Tarzî 68 yaşında 22 Ekim 1933 tarihinde vefat etti ve İstanbul'un Eyüp Mezarlığı'nda toprağa verildi (Sistani, 2004: 65).

3. 3. 3. Afganistan'da Çalışan Türk Uzmanlar

19. yüzyılda İslam dünyası askerî ve teknoloji alanlarında Batı üstünlüğünü fark edince, kendi devlet ve askerî kurumlarının ayakta kalabilmesi için, Batının modern teknik ve ürünlerini kendi ülkelerine aktarmaya ve onları taklit etmeye başladı. Batı tarzına kendilerini ayarlama çabasında olan İslam dünyasında bu sürece modernleşme denilir. Batının yeni değerlerinin doğu toplumlarına aktarma yolu en çok iki kanaldan ibaretti: ya yeni teknikleri öğrenmek için öğrenci gönderildi, ya da bazı reform programlarını askerî alanlarda uygulamak için Batılı uzmanlar davet edildi. Yabancı uzman istihdamı zaman açısından, yani en kısa süre içinde sonuçları görebilmek adına modernleşmenin en güçlü aracı olarak ilk sırada tercih edildi. Osmanlı İmparatorluğu, Mısır ve İran gibi İslam dünyasının önemli devletlerinde bu iki yöntemle modernleşme takip edilmiştir (Hüseyin, 2004: 15).

Ama Afganistan'da sert/koyu dini ve geleneksel inançların egemenliği nedeniyle yukarıda söz ettiğimiz yolların ikisine de başvurmak kolay değildi. Bu ülkenin halkı Batılı insanlara büyük nefretle bakıyordu. Söz konusu tehlikelere rağmen Afganistan'ın modernleşmesinde, özellikle askerî alandaki yenileşmelerde Batılı uzmanların izlerini

görmekteyiz. Dost Muhammed Han, Batı teknik ve icatlarına çok ilgi gösteren ve Avrupalılardan askerî yenileşme konusunda yardım alan ilk Afgan hükümdarı sayılır. O askerî kurumları modernleştirmek ve geliştirmek için birkaç Batılı uzmanı hizmetine aldı ve onların çalışmaları sonucunda ilk düzenli ve üniformalı askerî sistemin temelleri atıldı (Gregorian, 1388 hş.: 103).

Birinci bölümde de zikrettiğimiz gibi Habibullah Han da başlamış olan modernleşme çalışmalarında Batılı uzmanlar, özellikle İngilizlerden belli ölçüde yararlanmıştı. Ama onun bu doğrultuda çabaları birçok engele uğrayıp verimli olamadı. Batılı uzmanların istihdam edilmelerine bu dönemde çıkan büyük engeller şunlardan ibaretti: birincisi Afganistan halkının Avrupalılara karşı nefreti idi. Bu faktör onların gelmesine ve işlerin verimli olmasındaki en önemli mani sayılırdı. İkincisi de bu uzmanların hizmet vermesi çok pahalıya mal olmaktaydı ve Habibullah Han'ın devleti bu masrafı zorlukla karşılayabiliyordu. Bu yüzden geleneksel güçlerin reformlara karşı faaliyetlerini etkisiz kılabilmek için Müslüman uzmanları hizmete almak mecburiyetinde kaldı. Bu husustaki planları uygulamak için iki Müslüman uzman kaynağı vardı: Osmanlı Türkleri ve Hintli Müslümanlar.

Habibullah Han'ın ilgisini Osmanlı uzmanlarına çeken kişi Mahmut Tarzî olmuştu. Zira o 1902 yılında Habibullah Han'ın daveti ile sürgünden dönünce Emir'in reform planlarına katıldı. Ve Afganistan'ın ilerlemesi için Osmanlı Türklerinden uzmanların ülkeye davet edilmesi için Habibullah Han'ı ikna etmeye çalıştı. Bu konu ile ilgili Tarzî kendi hatıratında şöyle yazar:

“Emir ile yaptığım sohbetlerde, Afganistan'ın gelişmesi için İngiltere ile Hindistan'dan çok fazla şey beklemenin yanlış olacağını, Osmanlı İmparatorluğu'ndan uzmanlar getirmenin ülkenin kalkınmasına daha fazla yararı dokunacağını dile getirdim.” (Özmen, 2013: 150).

Sonuçta Tarzî bu doğrultuda Habibullah Han'ı ikna etmeyi başarmış ve bu konu ile ilgili bir fermanını da alabilmişti. Tarzî, Türk arkadaşlarını Afganistan'a getirmek için Şam'a doğru yola çıktı; ama onun faaliyetlerinden endişeli olan İngilizlerin çabaları ile bu seyahati başarılı ile sonuçlanmadı. Şam valisi Nazım Paşa onun mektubunun sahte olduğunu düşünerek ona iyi davranmadı. Osmanlı Sarayı'nında onu çok soğuk karşıladığı iddia edilmektedir. Tarzî'nin söz konusu yolculuğunda yedi ay İstanbul'da

beklediği, ancak zorla Şam'a dönme izni alıp ailesini Afganistan'a götürebildiği rivayet edilmektedir (Farhadi, 1355 hş.: 18). Kendisi de bu durumla ilgili şöyle yazar:

“İngilizlerin bütün olumsuz faaliyetlerine rağmen 1903 yılının Şubat ayında Şam'a döner dönmez bir bilimsel ve teknik kurul toplama çalışmalarına başladım. Sonuçta birçok başarılı ve gönüllü uzmanı bir araya getirdim, onların nakil ve seyahat işlemlerini tamamladım. Bu çalışmaların detaylarını öğrenen İngilizler, zaman geçirmeden Şam'daki yetkililere, İstanbul'daki büyükelçiliğine ve Delhi'deki konsolosluga yanlış bilgiler ve raporlar göndererek bu işi sabote etmeye çalıştılar. Ülkemin modernleşmesi uğruna çabalarımı emperyalist politikalarına zararlı bulan İngilizler bu işi durdurmak için beni ve ailemi tehdit etmek de dahil tüm yolları denediler.” (Özmen, 2013: 152-153).

Habibullah Han, Türk uzmanları Afganistan'a getirip ülkenin modernleşmesi için yararlanma hususunda çok istekli olduğunu Osmanlı gazetelerindeki yazılan haber ve makalelerde yansıtmıştır (Tayar, 1327: 2583). Emir in iktidarda bulunduğu yıllarda Sırat-ı Müstakim gazetesinde *“Afganistan ordusunun bir kat daha tanzim ve tensiki için öğretmen olarak askeri subay izanı talep olunduğu ve talep de ilgili daireye iletildiği”* haberi geçmektedir (Sırat-ı Müstakim, 29 Teşrinievvel 1325: 161). *Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye* gazetesi *Times* Gazetesinden nakil ederek birkaç Osmanlı subayı askeri hizmet için Kabil'e gittiğini ve bu durumdan dolayı Emir in hoşnutluğunu yazmıştır (Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye, 29 Kanun-i evvel 1324: 244).

Ama Tarzî'nin dönüşünden sonra Trabzonlu Hasan Hilmi Efendi'nin 1905 yılında Afganistan'a gelmiş olduğu bilinir. Hilmi Efendi hat, resim, oymacılık alanlarında uzman idi (Farhadi, 1355 hş.: 19). Onun çabalarıyla postanelerin durumu tanzim olunmuş, bu alanın işleri ile ilgili nizamnameler tasarlanmış, pulları ve yazışma kağıtları nefis bir hale gelmişti (Fazlı, 2007: 82). Hasan Hilmi'nin faaliyetleri ile ilgili *Sıracü'l-Ahbar* Gazetesi'nde Dak (Posta) başlığı altında, bu alandaki gelişmelerin anlatılmasından sonra şöyle yazılmıştı:

“... Hükümdarın fermanı ile bu hususta çalışan, özellikle posta biletlerinin düzenlenmesi, nizamname tasarımı ve postanenin işlerinin ve diğer malzemelerinin tertip edilmesi ile ilgili izzetli Hasan Hilmi Efendi'nin yaptığı çalışmalar el-hak takdire şayandır. Kalkınma ve adaletin peşinde olan Hazret-i Padişahımız (Habibullah Han) devletin parası olan sikke Rupilerinin yeniden düzenlenmesi için emir buyurmuş, ve yeni

para tasarımı için adı geçen Efendi çalışmaya memur edilmiştir...”(Sirac el-Ahbar, 1. yıl, sayı: 6, 1 Muharremü'l-Haram 1330, s. 2). Hilmi Efendi'nin Afganistan'ın ilk kağıt parasının tasarımı üzerinde çalışmasını Mehmet Fazlı da hatıratında yazmıştır:“... Son zamanlarda Emir Hazretleri kağıt para için emir vermişler ve Hasan Hilmi Efendi bunların resimleri ile meşgul bulunuyorlardı.” (Fazlı, 2017: 83).

Tarzî'nin Türk uzmanları Afganistan'a getirmeye yönelik çalışmaları sonucunda Mısır ve diğer ülkelerde sürgünde yaşayan bir grup Türk uzmanı ülkeye geldi. Eski vali Hüseyin Hüsnü Bey'in yanı sıra o dönemde Kahire'de bulunan Mehmet Fazlı Bey, Doktor Münir İzzet, Eczacı Muhammet Efendi, Ali Fehim Bey ve makinist Rıza Beylerden oluşan bir grup uzman 1907 yılı sonlarında Kabil'e gelerek Afganistan'ın ilim ve fen alanlarında gelişmesi için işe koyuldular (Yazıcı, 2014: 164). Ressam Muhammet Fazlı kendi hatıratında Afganistan'a gitme kararını nasıl aldığı ile ilgili şunları yazar:

“Üç sene önce Kahire'deydim. Bir gün istibdat acısına maruz kalmış bazı yoldaşlar ve gurbet arkadaşlarıyla ve bilhassa hayatını ve hürriyetini kurtarmak için her şeyini feda ederek buralara iltica etmek mecburiyetinde kalmış Hüsnü Bey ile Hukuk kahvehanesinde oturuyorduk. Ve bilmem nasıl bir nedenle Hüsnü Bey, yakınında bulunan tanımadığı bir zat ile konuşuyordu; konuşma zemini, Hüsnü Bey'in hayat macerasına geçer ve Hüsnü Bey yok olmaya sürüklenen sevgili vatanında, değil onun yücelmesine ve güç kazanmasına çalışmak, namusluca vazifesini yerine getirmenin bile maazallah ne kadar zor, ne kadar belalı ve tehlikeli bir pervasızlık oluşturduğunu geçmiş askerlik hayatındaki belgelerle ve o kadar canı yanmış vatanperver bir asker hararetiyle ispat eder ki, karşısındaki çok fazla üzülür; der ki:

Sizin gibi derin bilgi sahibi ve faydalı kişiler Afgan'a gitmiş olsanız, oranın hükümetine büyük hizmetler edersiniz ve hatta bilhassa Emir nezdinde pek büyük bir hüsnükabul görürsünüz. Afgan İslam hükümeti sizin gibi Müslüman, irfan sahibi ve güçlü olanlara çok muhtaç ve çok fazla itibar ve hürmet gösterir. Eğer arzu ederseniz Mahmut Bey Tarzî vasıtası ile Emir hazretlerine bir dilekçe sunabilirsiniz. Başarılı olacağınızı daha şimdiden temin edebilirim.”(Fazlı, 2007: 3).

Fazlı, Mahmut Tarzî ve onların arasında geçen mektuplaşmalardan söz ederek Tarzî'nin göndermiş olduğu bir mektubunu aynen kitabında nakletmiş (Fazlı, 2007: 4-5). Onun yazdıklarına göre Emir Habibullah Han'ın kardeşi Nasrullah Han tarafından yazılmış

olan bir mektup ile 350 Osmanlı Lirası onlara ulaşmış ve bu olay onları çok mutlu etmişti. Dolayısı ile hareket etmek için hazırlıkları hızla tamamlayıp 2 Ekim 1907 tarihinde Afganistan'a gitmek için Kahire'yi terk etmişlerdi (Fazlı, 2007: 6-7). Bu gruptan önce Afganistan'da Türk subayları askerî kurumlarda çalışmış olduğunu Fazlı'nın hatıratından anlayabiliriz. Zira Fazlı ve arkadaşları Kabil'e girince onların izleri ile karşılaştıklarını şöyle anlatmıştı:

“Hariciye memuru Şah Bey Han ve maiyeti tarafından karşılandık. Doğruca bizlere tahsis edilmiş olan Emir Şir Ali Han'ın bağı için tekrar yola çıktık; bağa varmadan bayraklarla donatılmış bir ufak kışla kapısındaki karakol bizi selamlamaktayken Türkçe komutlar veren binbaşı ile kapılarına Türkçe yazılar asılı nizam karakolunu görmemiz; vatan ayrılığının hüznüyle sızlayan kalplerimize haz ve sevinç yağmuru, teselli damlaları ve ümit serpti. Ve nihayet ikametgahımız bağa bir ruh sarhoşluğuyla girdik.” (Fazlı, 2007: 42-43).

Ayrıca Fazlı, Kabil'e ulaşmalarından bir ay sonra Emir Habibullah Han ile görüşmelerinden de bahsederek onlardan Ali Fehim Bey, Emir'e istihdamlarından ve Afgan Müslüman kardeşleri ile birlikte çalışmalarından dolayı duydukları mutluluğu iletmişti. Bu görüşme sırasında Mahmut Tarzî'nin onlara tercümanlık ettiğini de yazarak Emir'in onlara söylemiş olduğu etkili sözlerini de şöyle kaydetmişti:

“Afganistan, Osmanlı Devleti'nin bir küçük kardeşi yerinde ve Doğu siyasetinde sağ kolu gibidir. Bundan dolayı Afganistan'ın kuvvetlenmesi, Türkiye'nin ağırlığının ve görkeminin artmasının asli sebeplerinden biri olabilir. Bu sebeple her Osmanlı'nın böyle mühim bir maksadın meydan gelmesi için son derece samimi bir his ve alicenaplıkla çalışmaları doğal olup, buna güvenim tamdır. Asırlardan beri gaflet ve tembellik uykusuna dalmış İslam kavimlerinin acınası durumlarına çok fazla üzülmekteyim. Biz öyle olmayalım. İslam'ın ve İslam aleminin ilerlemesi, yükselmesi ve hakiki İslam medeniyetinin yayılması için hiçbir çaba ve gayreti esirgemeyeceğime sizler de emin olunuz. Vatanım, İslam vatanıdır. Hep birlikte çalışalım. Tanrı gayrete aşıktır.” (Fazlı, 2007: 60).

Mehmet Fazlı kendi hatıratında Emir'in iyi özelliklerinden, modernleşmeye yönelik çabalarından pek çok örnek vermişti. Ayrıca onlara karşı çok saygılı ve iyi davranışlarından da çok söz etmişti. Örneğin bir bayram namazında kalabalık içinde Emir, Fazlı ve arkadaşlarını görünce onlara selam vererek çok lütuf göstermiş ve devlet

erkanını onlara tanıtmıştı. Onun yazdıklarına göre Emir namazdan sonra onları kendisi ile saltanat sarayına ve resmi bayramlaşma törenine götürüp hediyeler vermişti (Fazlı, 2007: 62).

Sürgünde yaşayan birçok Türk uzmanların Afganistan'a davet edilmeleri ve ülke yöneticileri tarafından hoşça karşılanması sonraları iyi bir davranış olarak yansıtmıştı. Nitekim *Sırat-ı Müstakim* Gazetesi, Habibullah Han'ın bu tür uzmanlara sıcakça kucak açmasını överek şöyle yazar: *“Vaktiyle Afganistan, Hamid'in kanlı parmaklarından bakasını kurtarabilerek vatanlarını terke mecbur olan bazı gençlerin müşfiki olmuştu. Bu bahtiyar memleketin vatanperver hükümdar-ı azamı Habibullah Han hazretleri de peder-i rahimi olmuştu. Kahire'de orada burada muzmehil bir halde bulunan zabitan-ı Osmaniye karşı kucağını açarak: gelinler evlatlarım! ...vatanınızdan ayrılmışsınız... işte size bir vatan daha... diyerek gerçekten pederane ilgi gösteriyordu. Davetnameler vasıtası ile Afganistan'a celp diyordu...”* (Taceddin, 1325: 398).

Bazı kaynaklara göre sayısı yedi kişi olan söz konusu uzman grubu devletin farklı kurumlarında çalışmaya başladılar. Bir kısmı o dönemde kurulan modern eğitim kurumu olan Habibiye ve Harbiye okullarında, mühendislik bölümünde uzman olan birisi devlet sarayında kurulan elektrik cihazının yöneticisi olarak ve doktor olanları da yeni kurulan hastanede baş hakim ve doktor olarak çalışmaya başladılar. Bunların gelişi ile Afganistan'a sadece teknoloji ve uzman gücü gelmedi, reform ve modernleşme düşüncelerini de kendileri ile ülkeye aktardılar (Ademek, 1377 hş.: 9). Siyasi ihtilaflarından dolayı çoğu sürgünde yaşayan ve Jön Türklerin üyeleri olan bu uzman gruplar Habibiye Lisesi öğretmenleri ve Kabil'in diğer ileri gelenleri ile sık sık bir araya geliyorlardı. Sohbetlerinin ana teması, Osmanlı Devleti'nde yaşanan gelişmeler, Avrupa'daki yönetim sistemleri ve anayasal hareketler, bilim ve teknik alanındaki gelişmeler, insan hakları, eğitim ve din konularını ihtiva ediyordu (Yazıcı, 2014: 165). Türk uzmanların çalıştığı kurumlar ve onların etkilerine maruz kalan alanlarla ilgili sonraki bölümde detaylı şekilde bahsedilmiştir.

BÖLÜM 4: OSMANLI TÜRKLERİNİN ETKİSİNE MARUZ KALAN ALANLAR

Afganistan modernleşme sürecinin en parlak ve dönüm noktası sayılan bahsettiğimiz dönemde en çok Osmanlı Türklerinden etkilenilmişti. Yenilikçi Türk akımları Afgan aydınlarını etkileyen önemli bir unsur kabul edilmektedir. Osmanlı aydınları arasında modernleşme dili olarak Fransızca nasıl bir öneme veya etkiye sahipse Afgan aydınları nezdinde de Türkçe aynı öneme sahipti. Buradaki münevver sınıf reform ve modernleşmeyi daha iyi takip edebilmek için Türkçe öğreniyorlardı. Nitekim o dönemde yaşayan tüm aydınların biyografilerini okurken çoğunluğunun Türk diline aşina olduklarını görmekteyiz (Gubar, 1368 hş.: 720). Ayrıca Türk uzmanlarının çalışmaları sonucunda ve başka kanallar aracılığı ile Afganistan modernleşme süreci ve toplumunun çok sayıda değer ve kurumları Türklerin etkisine maruz kaldı.

Sözü geçen Türk uzmanlar ve bunlardan sonra da gelen teknisyenlerin farklı kurumlarda çalışmaları ile Afganistan'da başlamış olan modernleşme çabaları hız kazandı ve birçok yeni kurumlar oluşturuldu. Geçen bölümde bahsettiğimiz gibi bu uzmanlar sayesinde, özellikle Doktor Münir İzzet Bey'in çabaları ile 1911 yılında Afganistan'da ilk hastane kuruldu. 30 yataklı olan bu ilk hastane Türk doktorları tarafından idare edilirdi. Hastanenin müdürü mahir cerrah olan Münir İzzet Bey'in kendisi idi ve onun yönetimi altında halka hizmet vermekteydi (Gubar, 1368 hş.: 705). Münir Bey Afganistan'da bulunduğu yıllarda tıp hizmetinin yanı sıra Türkçe gazeteleri okuyarak dünyadaki yeni gelişmeler hakkında da çevresindeki insanlara bilgi vermekte idi. Hindistan'ın mücadelelerinden olan ve o yıllarda Afganistan'a sığınan Zafer Hasan Aybek kendi hatıratında şöyle yazar:

“...Kabil'de bizi dünya gündeminden haberdar edebilen bir haber kaynağı bulunmamaktaydı... ta ki Münir İzzet'in günde bir veya iki gazeteyi okuyup tercümesini çevresindekilere anlattığını duyduk. Biz hastalığı bahane ederek hastaneye gittik ve böylelikle ilişkilerimizi Münir Bey'le kurduk. Bundan sonra haftada bir ya da iki kez hastaneye gidip haberlerle ilgili sohbet ederdik...” (Aybek, 2003: 117).

Afganistan'ın ilk modern eğitim kurumu olan Habibiye Lisesi, Türklerin çalıştığı önemli kurumlardan idi. Onların bu okulda öğretmen olarak çalışmaları kısa sürede etkili olmuştur. Onlardan önce eğitim alanında egemen olan Hint-İngiliz eğitim sisteminin yerini Türk akademik sistemi aldı. Yavaş yavaş uygulanmaya başlanan bu sistem

Afganistan'ın muhafazakar toplumu için çok uygun ve etkili oldu. Çünkü söz konusu eğitim sistemi İslam devleti olan Osmanlı sistemi olduğu için ülkedeki modern değerler ve tekniklere karşı geleneksel güçlerin tepkilerini etkisiz kılabilirdi (Gregorian: 1388 hş.: 233). Okulların müfredatını ve nizamnamelerini tertip eden, aynı zamanda eğitim ve öğretim işlerini yöneten Encumen-i Maarif adında bir komisyon vardı. Komisyon başkanlığında Habibullah Han'ın büyük oğlu ve maarif nazırı olan Muinü's-Saltana İnayetullah Han bulunmaktaydı. Söz konusu komisyonun üyeleri üç Afgan, üç Türk ve dört Hintli öğretmenden oluşmuştu. Türk üyeler Hasan Hilmi, Muhammed Fazlı ve Ali Beylerden ibaretti. Bunlar adı geçen komisyonun aracılığı ile Afganistan'ın eğitim sistemi ve yasaları üzerinde etkili rol oynamıştılar (Gubar, 1368 hş.: 703).

1909 yılında kurulan Harbiye Okulu Türklerin çalıştığı bir diğer önemli kurumdu. Okulun Türk öğretim heyeti Ali Efendi, İzzet Efendi ve Nazif Efendi'den oluşmakta idi. Harbiye Lisesinin müdürü de Türk subaylardandı. Önce Hayri Paşa, sonra Mahmut Paşa ve en son da Ali Efendi bu makamda bulunmaktaydı (Gubar, 1368 hş. 703). Luid Ademek, bahsi geçen Alman-Türk heyeti ve Afganistan halkının coşkulu tepkisi hakkında yazarken, Hayri Paşa'nın heyetin önünde resmî geçit töreni yaptırmasından da söz etmişti:

“Harbiye okulunun Türk komutanı Hayri Bey, Türk-Alman heyeti Kabil'in kapısına yaklaşırken Harbiye öğrencilerini resmî geçit töreni ile yürüterek heyete askerî saygı ve selam sundu. Emir Habibullah Han, bu izinsiz hareketi nedeniyle onu okul komutanlığından derhal azletti. Ama heyetin şefaati ile birkaç ay sonra görevine geri döndü.”(Ademek, 1377 hş.:39).

Hayri Paşa ile Afganistan'a gelen Mahmut Sami Paşa, Arap olan Bağdatlı bir Osmanlı subayı idi. İstanbul ve Bağdat şehirlerinde askerî eğitimini tamamlayan Paşa Harbiye Okulu'nda öğretmen ve bir müddet de müdür görevinde bulundu (Aybek, 2003: 112). Yazarlara göre Mahmut Sami yeni askerî talimleri Afganistan ordusuna öğretme konusunda etkili rolü vardı. Ayrıca askerî alanda Türkçeden birçok kitap çevirerek Afganistan ordusunu Osmanlı ordusunun çizgisinde hareket ettirmeyi başarmıştı (Gregorian, 1388 hş.: 231). Sami, Harbiye Okulu'nda öğretmen ve müdürken, Habibullah Han'ın oğlu ve ondan sonra tahta oturan Şehzade Amanullah Han onun öğrencisi idi. Amanullah Han askerî eğitimini ve Türkçe dilini onun yanında öğrenmişti (Ferih, 1370 hş.: 23). Bu yüzden Amanullah Han'ın ona karşı çok güveni ve saygısı

vardı. Nitekim onun hükümdarlığı döneminde Mahmut Sami, Naibsalar rütbesi ile Kabil Kul Ordusunun komutanı oldu. Ama 1930 yılında Habibullah Kelekani'ye destek olma suçu ile tutuklanarak Nadir Şah tarafından idam edildi (Aybek, 2003: 112). Bunlardan sonra Afganistan'ın askerî alanında çalışan önemli isim Rıza Bey idi. O, 1. Dünya Savaşı sırasında ilk defa Afganistan'da Beyaz Barut'u (Dumansız Barut) üretmiş oldu. Harbiye Fabrikası'nda çalışmış bu Türk uzmanı adı geçen barutu ilk defa üreten olduğu için Afganistan'ın askerî tarihinde önemli isim sayılır (Rasuli, 1390 hş.: 119). Ayrıca bu yıllarda Kabil'de açılan tüm fabrikaların nazırı Mehmet Sever Han adına bir Afgan'dı ama ondan sonra genel müdür bu alanda Rıza Bek, Emir tarafından tayin edilmişti (Tevfik, 1328: 328). Muhammed Rıza Bey, 1921 yılında Kabil'de vefat etmiş ve onun cenaze törenine Afganistan kralı Amanullah Han da katılmıştı. Rıza Bey, kendisinden sonra Feyz Muhammet Han adında bir halef bırakmıştı. Ama bu kişi de Cevanan-i Afgan örgütünün radikal üyesi olduğu için 1930 yılında Mahmut Sami gibi Nadir Şah tarafından idam edildi (Gubar, 1368 hş.: 791).

Türk uzmanların katkısı ile gelişen önemli alanlardan biri de basın ve matbaacılık idi. Özellikle Siracü'l-Ahbar Gazetesi ve diğer süreli yayınlar bu uzmanların çabalarından olumlu etkilendi. Ayrıca oymacılık, gazetede fotoğraf basımı, hat sanatı, zingografi, vb. alanlarında gelişme yaşandı. Bu yüzden söz konusu dönem Afganistan'daki gazeteciliğin en parlak yılları olduğu tüm Afgan araştırmacıları tarafından kabul edilir (Aheng, 1367 hş.: 23). Muhammet Fazlı da kendi hatıratında bu alanın durumu ile ilgili şöyle yazar:

“Son zamanlarda oymacılık sanatı okulu ve güzel sanatlardan resim okulu gibi darülirfanlar açılmıştır. Fabrika, keski, dikiş, ciltçilik, defter çizmek için çizgi makineleri, el ayak presleri, büyük bir topograf makinesinden oluşmuş her tür kitap vesaire basan mükemmel bir matbaaya sahiptir. Bundan başka litograf (taşbaskı) matbaası da taş yönünden fevkalade zengin olup birçok fermanlar, yol tezkireleri, posta pulları vesaire basmaktadır.” (Fazlı, 2007: 51, 52).

Ayrıca Fazlı, Siracü'l-Ahbar Gazetesi'nde yayımlanmış Fotogrador başlıklı bir makalesinde fotoğrafçılık ve zingografi teknikleri ile ilgili bilgi vermişti. Onun söz konusu makalesinden, Zingografi gazetede fotoğraf yayımlamakla ilgili bir teknik olduğu anlaşılmaktadır (Siracü'l-Ahbar, 1. yıl, 13. sayı, 15 Rebiasani 1330, s. 13).

Türklerin katkısı ile yayın alanında gelen değişim Siracü'l-Ahbar Gazetesi'ne de yansımıştır. Gazetenin 6. yılının 24. sayısında yayımlanan bir makalede Muhammet Fazlı Efendi'nin çalışmalarını överken onun yapmış olduğu hizmetlerini, özellikle yayın konusunda çalışmalarını da yazmıştı. Makalede Siracü'l-Ahbar Gazetesi'nin değişim süreci hakkında şunları yazmıştı: *“Siracü'l-Ahbar birinci yılda Litograf (Taşbaskı) basımı ile düzenleniyordu. İkinci yılda ise Tipografi matbaasında neşri başladı. Ayrıca aynı yılda Zingografik fotolarla süslemesi ile birlikte büyük bir değişime adım attı. Zingograf sanatını Kabil'e yurtdışından getiren ilk kişi Muhammet Fazlı Efendi idi. Fazlı, İstanbul'un kaliteli okullarında eğitim görmüş zeki ve becerikli bir gençti. Asya ve Avrupa şehirlerini gezmiş olan bu genç resim ve zingografi sanatında çok yetenekli idi.... Siracü'l-Ahbar'ın üçüncü yılının başlangıcında Muhammet Fazlı, renkli resim sanatını öğrenmek için Avrupa'ya seyahat etti. Henüz Paris'te iken bu kanlı harp (1. Dünya Savaşı) başladı ve geri dönmeyi başaramadı... Kendi vatan evlatlarımızdan zingografi sanatında beş çirak yetiştirmesi Fazlı'nın unutulmaz hizmetlerinden sayılır. Ayrıca Muhammet Nuri Efendi adında İstanbul'dan kendine bir yardımcı getirmişti, onu kendi yerine bırakıp buradan ayrıldı...”*(Siracu'l-Ahbar, 6. yıl, 24. sayı).

Afganistan'da gazetecilik tarihinin önemli araştırmacısı olan Kazım Ahang, “Afganistan'da Medya Tarihi” isimli eserinde Türk uzmanların rolü hakkında şöyle yazar:

“Habibullah Han döneminde tabaat (basımcılık) ve zingografi sanatını öğretme ve geliştirme maksadı ile birçok Türk uzman Afganistan'a gelmişti, aralarında Muhammet Hasan, Muhammet Nedim ve Muhammet Fazlı Efendileri örnek olarak zikredebiliriz. Onlar, Mirza Abdulhamit, Mirza Abdulaziz ve Molla Abdulgani Mustegni gibi Afganistan'ın matbaa tarihinin önemli isimleri olan kişileri eğittiler. Ayrıca Abdulgani Gani, Yar Muhammet, Seyit Ebubekir ve Halikdad gibi kişileri önemli zingografolar olarak yetiştirdiler...” (Ahang, 1380 hş.: 10).

Yukarıda bahsi geçen alan ve hususların yanı sıra Türklerin aracılığı ile Afganistan'da dönemin yaygın kavramları da kendisine yer bulmuştu. Aynen Osmanlı Türkiyesi'nde olduğu gibi Afganistan'da da bu modern kavram ve düşünceler ekseninde yenilikçi akımlar oluşmuştu. Türklerin etkisini ve örnek oluşlarını yansıtan en belirgin örnek Afgan Gençleridir. Bu akım birçok Afgan aydın ve milliyetçilerini içererek modern Afgan milletinin oluşması, meşruti rejim, ülkenin tam bağımsızlık ve kalkınması gibi

konuları hedeflemişti. Söz ettiğimiz kavramların en önemlileri ve en çok Türklerden etkilenilen Meşrutiyet ve Afgan Milliyetçiliği kavramlarını ayrıntılı bir şekilde ele alalım.

4. 1. Afganistan Meşrutiyet Hareketi

Çoğu tarihçilerin anlatımına göre meşrutiyet kelimesi Osmanlı Türkleri tarafından ortaya atılmıştır. Bu kelime onların görüşüne göre, anayasaya dayalı ve kanunlar ile sınırlandırılmış olan bir hükümet türünü kastetmekteydi. Sonraları söz konusu kelime Osmanlı Türkiyesi'nden diğer İslam ülkelerine yayıldı. Sınırlı ve kanuna dayalı bir hükümet şeklinin ifadesi olarak oralarda da kabul edildi.

Meşrutiyet kavramı çoğu yazara göre, Arapça olan “شرطه”den türetilmiştir. Bu kelime anayasa anlamına gelen İngilizce “Constitution” kelimesi karşılığı olarak kullanılmaktadır. Meşrutiyet kelimesinin türetilmesi ile ilgili farklı bir görüş daha vardır. Bu yoruma göre söz konusu kelimenin kökeni Arapça kelime olan “شرطه” değil, Fransızca dilinden gelen ve anayasa anlamını ifade eden “La charte”dir. Bu görüşün savunucularına göre meşrutiyet kelimesi dilbilim açısından, Arapça “شرطه”dan daha fazla Fransızca “Charte” ile ilişkisi çok güçlüdür. Bu yüzden meşrutiyet kelimesinin yapısında adı geçen bu iki kelimenin rol oynadığı tahmin edilmektedir (Rencber, 1387 hş.: 11).

Meşrutiyetin önemli amacı olan, anayasa ile sınırlı ve halkın rızasına dayalı devlet tarzı, Avrupa'daki modern gelişmelerden doğmuş ve sonraları diğer toplumlara yayılmıştır. Coğrafi açıdan Avrupa'ya yakın olan Osmanlı İmparatorluğu diğer İslam ülkelerinden önce bu kavrama aşına oldu. Avrupa ve İslam dünyasının arasında bulunan bu imparatorluk aracılığı ile, meşrutiyet kavramı Afganistan da dahil olmak üzere birçok İslam ülkesine yayıldı. Sonuçta geniş bir dalga biçiminde Avrupa'dan başlayan meşrutiyet hareketi, diğer modern sloganlar ile birlikte, 20. yüzyılın başlarında birçok İslam ülkesine yayılmış ve bu kavram altında geniş hareketler ortaya çıkmıştı. Bu hareketler bıraktığı derin tarihi etkilerle modern dönemin başlangıç noktası sayılmaktadır.

Zikrettiğimiz gibi Meşrutiyet kelimesi Farsça, Türkçe ve Arapça metinlerde İngilizce kelime olan, anayasa ve parlamentoya dayalı olan siyasi rejim anlamına gelen *Constitutionalism*'in karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bu kavram, 1876 yılında ilan edilmiş olan 1. Meşrutiyet'ten önce Osmanlı aydınları tarafından kullanılmıştı. Özellikle

Namık Kemal eserlerinde Meşrutî Devlet ve Meşrutî Yönetim, kanun hükümeti anlamında çok kullanmıştı. Bu dönemde ve aynı anlamla Osmanlı'dan diğer İslam ülkelerine yayılmıştı (Hağiri, 1381 hş.: 252). Söz konusu kavramı ilk defa kullanan grup Türkiye'de ise Yeni Osmanlılar olduğu iddia edilmektedir. İttifak-ı Hamiyet ismi ile 1865 yılında ortaya çıkmış olan Yeni Osmanlılar, istipdad hakimiyetini Meşrutiyet şekline çevirmek için ciddi ve geniş mücadelede bulunmuştu. Yeni Osmanlılar, yeni ve modern düşünceleri yaymak ve tebliğ etmek için en çok gazeteler neşretmeye önem verdiler ve bu yüzden önemli figürleri İstanbul, Paris ve Londra'da gazeteler çıkardılar (Hazreti, 1389 hş.: 147). Tanzimat döneminde yetişen bu aydın grubu, Batılı devletlerin üstünlüğünü, halkın sahip olduğu geniş hürriyetlere ve parlamentolu demokratik siyasi rejime bağlamaktaydı. Bu kişiler ilerlemenin hür kurumlara dayandığını, hür kurumların ise, ancak kamuoyunun desteği ile ayakta kalabileceğini, bu nedenle halkın eğitilmesi gerektiğini savunuyordu (Eraslan ve Olgun, 2006: 32). Yeni Osmanlıların fikirleri üç ana gruptan oluşmakta idi: İslamiyet, Modernizm ve Osmanlılık. Aynı yaklaşım Afganistan'da İslamiyet, Modernizm ve Afganiyet ile yenilikçi akımın sloganı idi.

Yeni Osmanlılar modern kavramlar ve İslami ilkeler arasında ilişki kurmak ve yakınlaştırmak için çok çaba sarf ettiler. Onların bu doğrultuda çalışmaları, modern değerlerin İslam dünyasında yayılması hususunda çok yardımcı olmuştu. Bu konuda Yeni Osmanlıların bariz figürü olan Namık Kemal, Batı modernitesi ve Avrupa'daki devlet yapısının türleri ile ilgili pek çok araştırma yapmıştı. Avrupa'ya yaptığı seyahatlerle söz konusu düzenin olumlu ve olumsuz yanlarını yakından inceledi. Namık Kemal ve arkadaşları, Osmanlı toplumunda Batılı siyasi kurumların İslam geleneği ile uzlaştırmak çabasındaydılar. Böyle bir yaklaşım ile Osmanlı Devleti'nde kanun ve meclise dayalı rejimin egemenliği için mücadele vermekte idiler (Hazreti, 1389 hş.: 151). Yeni Osmanlıların bu doğrultuda mücadeleleri devlet erkanını da etkilemiştir. Yenilikçi devlet adamı olan Mithat Paşa, Namık Kemal, Ziya Paşa vd. Osmanlı meşrutiyetinin liderleri sayılmaktadır. Bunların vermiş olduğu mücadeleler sonucunda, 1876 yılında ilk Osmanlı meşrutî yönetimi ilan edildi.

Osmanlı Türkiyesi'ndeki söz konusu gelişmeler ve meşrutiyete yönelik mücadeleler, tüm İslam dünyasında meşrutî hükümet doğrultusunda hareketlerin başlangıç noktası sayılmaktadır. Sözü geçen gelişmeler Osmanlı çevresinde bulunan toplumları derin biçimde etkiliyordu. Bu etkilerle çevre bölge ve ülkelerde Genç Osmanlılar ve Genç Türklere benzer yenilikçi ve meşrutiyetçi hareketler başladı. Bu hususta Afganistan'dan

önce ilk adım atan ülke İran olmuştur. İran'daki meşrutiyetçi hareket, Osmanlı meşrutî gelişmelerinden etkilenerek ortaya çıkmış ve diğer civar bölgeler de dahil olmak üzere Afganistan üzerinde de çok etkili olmuştur. İran'ın meşrutiyetçi aydınları meşrutiyet kavramı ve fikrini gazeteler aracılığı ile Afganistan'a aktarma rolünü üstlenmişlerdir.

İran meşrutiyet hareketinin liderleri ve meşrutiyet fikrini İran'a aktaran aydınlar Osmanlı topraklarında yaşamaktaydı ve buradan İran'da meşrutî hareketi başlattılar. Çünkü o dönemde Osmanlı İmparatorluğu, özellikle onun başkenti İstanbul, yeni medeniyet ile tanış olmak isteyen tüm Müslümanlar için bir toplanma merkezi olarak tanınmaktaydı (Dehqani, 1392 hş.: 142). Meşrutiyete eğilimli İran entelektüellerinin sığınma yeri ve fikir üsleri çoğunlukla İstanbul idi ve bu şehirde modern değerler, özellikle meşrutiyet kavramıyla tanıştılar. Onların düşüncelerini yayan ve İran meşrutiyet hareketinin doğuşunda önemli rol oynayan Ahtar Gazetesi 1876-1896 yılları arasında İstanbul'da çıkmıştı (Georgeon, 2006: 135). Bu gazete, Hubbu'l-Metin ve Sur-i İsrafil gibi diğer İranlı meşrutiyetçilerin gazeteleri ile birlikte Afganistan'a da gelmekteydi. Başta Ahtar Gazetesi olmak üzere bütün bu Farsça çıkan meşrutiyetçi gazeteler modern düşüncelerin taşıyıcısı olarak, Afganistan'ın meşrutiyet hareketinin ortaya çıkışında önemli rol oynamıştı (Arifi, 1393 hş.: 63).

Afganistan meşrutiyet hareketi hakkında yazılan önemli eserlerden biri olan "Zuhur-i Meşrutiyet ve Kurbanan-i İstibdad"da (Meşrutiyetin Doğuşu ve İstibdadın Kurbanları) yazılanlara göre meşrutiyetçilik düşüncesi, Kabil Saltanat sarayına gelen söz konusu gazetelerin aracılığı ile ilk defa Afganistan toplumuna ulaştı ve bu kavram altında hareketin ilk kıvılcımı onların etkisi ile başladı. Kitabın yazarına göre, Afganistan meşrutiyet hareketinin önemli isimleri ve hareketin öncüleri olan Mir Seyyid Kasım Han ve Mevlevi Muhammed Server Han Vasıf, sözü edilen gazeteleri Seyyid Kasım'ın babasının vasıtası ile elde ederek düzenli ve dikkatle okurdular. Okudukları bu gazeteler ışığında meşrutiyet düşüncesi onların zihinlerinde ilk defa parlamaya başladı. Böylelikle Aralık 1906 tarihinde, bir grup yakın arkadaşlarıyla meşrutî fikirlerini öne sürerek ilk meşrutiyet hareketinin temelini attılar (Puhanyar, 1379 hş.: 37-38).

Afganistan'ın meşrutiyet hareketi iki aşamalı olarak birinci ve ikinci meşrutiyet hareketler dönemine ayrılır. Birinci meşrutî hareket dönemi yukarıda zikrettiğimiz gibi yirminci yüzyılın başlarında Kabil'e gelen İranlı aydınların gazetelerinin etkisi ile başladı. İkinci meşrutiyet hareketi ise birinci meşrutiyetçilerin Habibullah Han

tarafından bastırılmasından iki yıl sonra, yani 1911 yılında Mahmut Tarzî liderliği altında meydana geldi.

Birinci meşrutiyet hareketinin üyelerinin sayısını ünlü Afgan yazarı Habibi üç yüz kişi olarak verir. Onun ifadelerine göre, hareketin üyeleri küçük gruplara bölünmüştü. Her grup birbirini yakından tanıyan kişilerden oluşmaktaydı ve aralarından biri de grup başkanı olarak seçilmekteydi. Grupların aralarında hiçbir ilişki yoktu, farklı grupların üyeleri birbirini tanımıyordu. Tüm grupların başkanı Mevlevi Server Han Vasıf denilen hareketin kurucusuydu. Vasıf Han on kişiden oluşan bir gruba liderlik yapmakta idi. Bu lider grubun üyeleri çoğu Habibiye Okulu'nun öğretmenlerinden oluşmaktaydı (Habibi, 1363 hş.: 15). Afganistan'ın birinci meşrutiyetçi hareketinin örgütlenme biçimi ve mücadele yaklaşımları gördüğümüz gibi Genç Osmanlılara çok benziyordu. Bu benzerliklerden ve ortak noktalardan Genç Osmanlıların bu hareket üzerine bıraktığı etkinin izlerini açıkça fark edebiliriz.

Söz konusu hareketin amaçlarının açıkça ne olduğu belli değildir, ya da bu amaçlar ile ilgili şu ana kadar bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ama bazı kaynaklar “Telek-i Aşere-i Kamile” adı ile adlandırılan hareketin on maddelik amaçlarından söz etmiştir. Bu on maddelik manifestonun ikinci maddesinde devletin meşruti şekilde devrilmesi en önemli amaç olarak yer almıştı. Harekete yeni üyelerin girebilmesi için Kuran-ı Kerim ve kılıç ile yemin ettirilerek bu on maddelik şartlar kabul ettirilirdi (Habibi, 1363 hş.: 58-59). Bunun dışında birinci meşrutiyet hareketinin üyeleri hakkında bir yazı veya bir eser bulunmamaktadır. Onların meşruti rejim ve anayasa hakkında ne kadar bilgili olduğu veya nasıl bir devlet biçiminin peşinde olduklarını belirten yeterli belge mevcut değildir. Bu yüzden nasıl düşündükleri ve hangi eserleri okudukları hakkında pek bir şey söyleyemeyiz.

Afganistan'ın birinci meşrutiyetçi hareketinin içinde Hintli öğretmenlerden oluşan Cannisaran-ı İslam adında bir grup da mevcuttu. Grubun başkanı Habibiye Okulu'nun müdürü Dr. Abdul Gani idi. Hareketin içinde bu grup ve özellikle Dr. Gani bulunduğu için Afgan meşrutiyetin onların fikri olduğu iddia edilir. Gani İngiltere'de eğitim görmüş ve çok mahir bir kişiydi. Bazı kaynaklarda onun ve Habibiye Okulu'nda öğretmen olarak çalışan kardeşlerinin İngiliz ajansları olduğu yazılmıştır. Ama bu konuyu ispat edilmek için yeterli delil yoktur (Habibi, 1363 hş.: 70-71). Habibi'nin ifadesine göre, Habibullah Han döneminde birinci meşrutiyet hareketinin üyeleri

tutuklanmışlar ve onlar “Dr. Gani’nin suçundan tutuklananlar” adı ile adlandırılmışlardır (Habibi, 1363 hş.: 63). Bu ifadeden Afganistan’ın Birinci Meşrutiyet Hareketi üzerinde Hintli öğretmenlerin önemli rol üstlendiklerini anlayabiliriz.

Habibiye Okulu, meşruti hareketin merkezi ve fikri üssü haline gelmişti. Okulun öğretmenleri ve memurları, okul dışındaki birçok entelektüel ve saray içindeki aydınlarla birlikte “Cemiyet-i Sırr-ı Milli” ismiyle bir siyasi parti kurdular. Mutlak hakimiyetin meşruti şekilde devredilmesi, ülkenin tam bağımsızlığının kazanılması ve çağdaş uygarlığın Afganistan’da yayılması gibi konular, partinin ana hedefleri arasındaydı (Gubar, 1368 hş.: 717). Habibi’nin yazdıklarına göre birinci meşrutiyet hareketini temsil eden söz konusu partinin üyeleri 1327 hş.yılında bir toplantısında önemli isteklerini bir dilekçe ile Emir’e iletme kararı aldı. Emir’e sunulan bu dilekçede meşruti hükümetin ilan edilmesi Habibullah Han’dan talep edilmişti (Habibi, 1363 hş.: 17).

Emir Habibullah Han’ın mutlak hakimiyetine ters düşen partinin mektubu ve belirttiği diğer konuların hepsi Emir’e ulaşınca, Habibullah Han aldığı raporlar ve belgelerle birinci meşrutiyetçi grubu bastırma kararı aldı. Onun bu doğrultuda aldığı karar ile partinin birçok üyesi idam edildi ve bir kısmı da hapse atıldı (Gubar, 1368 hş.: 718). Hareketin lideri olan Server Vasıf Han bir grup arkadaşı ile topa bağlanarak idam edildi. O, idamından önce bir kağıt üzerine çok ünlü olan şu şiirini yazdı:

“mal, can ve baş verme, meşruta yolunda birinci adımdır...” (Habibi, 1363 hş.: 16).

Birinci meşrutiyet hareketinin bastırılmasından iki yıl sonra, ikinci meşrutiyet hareketi 1911 yılında Siracü’l-Ahbar Gazetesi’nin yeniden neşri ile başladı. Geçen bahislerde de zikrettiğimiz gibi Afganistan meşrutiyetçilerinin ikinci kuşağının ana figürü Mahmut Tarzî’ydi. Ayrıca Tarzî’nin birinci meşruti hareketin üzerinde de çok etkisi vardı. Nitekim O, sürgünden döndükten hemen sonra Türkçe nizamnameleri Farçaya çevirmeye başlamıştı. Onun bu doğrultudaki çevirileri meşruti hareketin güçlendirilmesi konusunda çok etkili olmuştu. Ayrıca onun daveti ile gelen Türk uzmanların çoğu Jön Türk hareketi üyeleri ve bu yüzden II. Abdülhamid tarafından sürgün edilmiş kimseler idi. Onların Afganistan’a gelişleri ve Afgan aydınları ile yakından temasta bulunmaları, dolayısı ile Afgan meşrutiyetçilerin mücadeleleri üzerinde etkili rol oynamaları yadsınmazdı (Zamani, 1392 hş.: 141).

Tarzî, tarif ettiğimiz gibi çoğunlukla teorik ve kuramsal faaliyetler üzerine odaklanarak ve sözü edilen uzmanları getirerek, meşrutiyet hareketini canlı tutan akıllı bir kişiydi. Afganistan'ın aşırı geleneksel bir toplum olarak ne kadar meşrutiyet ve kurumlarına açık olduğunun farkında idi. Bu nedenle, birinci meşrutiyet hareketinin bastırılmasından sonra, koşullar müsait olana kadar bekledi ve sonuçta yeniden Siracu'l-Ahbar'ın yayınlanma iznini aldı (Şifaaî, 1393 hş.: 107). O, sekiz yıl bu gazetenin yöneticisi olarak, aydınlatıcı makaleler yayımlayarak meşrutiyetin fikri ortamını hazırlamaya çalıştı.

Emir Habibullah Han'ın ölümünden sonra, Tarzî'nin modern düşüncelerinden yüksek düzeyde etkilenmiş ve onun damadı olan Amanullah Han saltanat tahtına oturdu (1919) ve bu dönemde Tarzî, sahip olduğu nüfuz sayesinde, meşrutiyete yönelik radikal faaliyetlere başladı. Meşrutiyetçilerin taleplerinin birçoğunu gerçekleştirebildi ve devleti belli bir düzeye kadar meşrutiyet ilkeleri üzerinde ayakta tuttu. Bu süreç Amanullah Han'ın Avrupa seyahatine kadar devam etti (1927), ancak kral bu ziyaretten sonra, Batı medeniyetinden derin biçimde etkilendi ve Afganistan'ın modernleşme sürecini hızla gerçekleştirmek için mutlak bir rejim kurma kararı aldı. Zira modernleşme programının böyle bir rejim sayesinde gerçekleşebileceği kanaatindeydi.

Bu dönem sonunda meşrutiyetçilerin vurguladığı konular kenara bırakıldı ve onun yerine; örtünün kaldırılması, kadınların eşitliği, Batı'daki yaşam tarzının taklit edilmesi gibi konular ön plana alındı. O zamanki Afganistan toplumu aşırı dinsel ve kabile yapılı olduğu için bu reformların karşısında geleneksel güçlerin tepkileri başladı ve bu tepkilerin sonucunda meşrutiyet, Şah Amanullah Han ile birlikte ortadan kaldırıldı (Şifaaî, 1393 hş.: 103).

4. 2. Afgan Milliyetçiliği

Milliyetçilik, modernleşme ile birlikte Batı Avrupa'da çıkmış bir kavramdır. Özellikle Fransız Devrimi sonucunda ortaya gelen Milliyetçilik, *“İnsanlığın bir ulus-devletler dünyası içinde örgütlenmesi gereğini kabul eden bir doktrindir.”* (Aydın, 1993 hş.: 60). Bu anlayışın yayılması ile birlikte Avrupa'da çok sayıda ulus-devlet ortaya çıktı ve bu kavramın üzerinde yeni bir düzen kuruldu. Milliyetçilik dediğimiz gibi modernleşmenin bir ürünü olarak diğer modern kavramlarla Avrupa'dan Doğu'ya, özellikle İslam dünyasına geldiği anlaşılmaktadır. Söz konusu kavram İslam toplumlarında yayılınca Avrupa toplumunda olduğu gibi çok ciddi etkiler bıraktı. Din temeline dayanmakta olan

düzeni düşürüp yerine çok sayıda yeni ulus-devlet kuruldu. İslam dünyasında milliyetçilik dalgaları Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinden, önce Avrupalı kısımlarına, ardından da doğu kısımlarına yayıldı:

“19. yüzyılın başlarından itibaren, Osmanlı İmparatorluğu da, Avrupa’nın diğer büyük imparatorlukları gibi, Milliyetler sorunu ile karşı karşıya kalır. Balkanların Hıristiyan halkları giderek milliyetlerinin bilincine varır ve Osmanlı Devleti’nin temsil ettiği merkezi otoriteye karşı ayaklanmaya başlar. İmparatorlukta ilk isyan bayrağını Yunanlılar ve Sırlar açar; önce özerliklerini, sonra da bağımsızlıklarını kazanırlar. Onların ardından, yüzyılın ortasına doğru, Bulgarlar, Makedon, Ermeni, milliyetçilikleri sökün eder. Bütünü içinde bakıldığında, bu ulusal hareketlerin çarpıcı ortak özellikleri vardır: Kendi tarihi ve milliyeti ile ilgili bilincini korumuş bir etnik çekirdeğin ve Avrupalı düşüncelerden etkilenen bir ulusal burjuvazinin varlığına dayanırlar, önderliği ise kültürel özerklik ya da bağımsızlık talep eden ulusal burjuvazi üstlenir. 19. yüzyılın sonuna doğru, milliyetçi hummaya yakalanma sırası bu kez imparatorluğun Müslüman halklarına gelir: önce Arnavutlar, sonra Araplar ve Kürtler, en sonunda da Türkler.” (Georgeon, 2006: 1-2).

Georgeon’un eserinden naklettiğimiz gibi Türk milliyetçiliği Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan tüm milletlerden sonra ortaya çıkmıştı. Yunanlılar, Ermeniler, Kürtler ve Araplar arasında milli duygu yükselmesi karşısında Türk milliyetçiliği de canlanmaya başladı. Bu milliyetçiliği en çok taşıyan siyasi akım Jön Türkler sayılmaktaydı. Bu hareketin dışında, teorisyeni Türk yazarı Ziya Gökalp olan daha geniş akım Panturanizm de vardı. Panturanizm Türk dilleri ile konuşan tüm halkları birliğe çağırmaktaydı. Bu akımın Türk milliyetinin birliğine doğru faaliyetleri Türk milliyetçiliği üzerinde çok etkili olmuştu (Mansfield, 1388 hş.: 150). Jön Türkler, farklı milliyetlerden oluşan imparatorluğu tek dili olan tek millete dönüştürme çabasında idi. Dolayısı ile öğrenim dili Türkçe olması zorunlu oldu, adalet sarayında kullanılan dil de Türkçe oldu, hatta bazı caddelerin adı Türkçeye çevrildi. Türkleştirme siyaseti sonucunda Osmanlı Araplarının milliyetçiliği daha güçlü ve daha radikal olmaya başladı. Arapların hukukunu savunan ve Arapların bağımsızlığını öne süren parti ve toplulukların kurulması söz konusu tepkilerden en önemli hususlar idi (Mansfield, 1388 hş.: 152).

Zikrettiğimiz gibi Orta Doğu'daki milliyetçiliğin etkili dalgalarından birisi de Arap milliyetçiliğiydi. Onun ortaya çıkmasına yönelik etkili rolde bulunan unsurlar arasında Jön Türklerin siyasetinin yanı sıra Oryantalist çalışmalar da yer almaktaydı. Arap milliyetçiliğinin kök saldıği bölge Suriye'nin kıyı bölgeleri ile Halep ve Şam gibi önemli ve canlı kentlerdi. Suriye, Hıristiyan Arap unsurların yoğun bulunduğu ve Avrupa ekonomisi ile sıkı bağların bu unsurlar kanalı ile tesis edildiği bir bölge idi (Aydın, 1993: 108). Bu nedenle milliyetçiliğin burada çok canlı olduğu iddia edilmişti. Sonra üzerinde duracağımız Afgan milliyetçiliğinin ortaya çıkmasında Afgan aydını Mahmut Tarzî aracılığı ile bu bölge çok etkili olmuştu.

Afgan milliyetçiliğinin doğuşu ile ilgili farklı düşünceler de vardır: Müslüman halk olarak Afganistanlılar İngilizlerin tecavüzlerine karşı her daim bir saf olmuşlardı. Sadece Afganistan'da değil tüm sömürgeleşmiş toplumlarda milli duygunun uyanışında sömürgeci güçlerin istilasına karşı direnişlerin çok etkili olduğu iddia edilir. Aynısının da Afganistan halkı açısından geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Ama Afgan ırkı ekseninde milliyetçilik veya Afgan kimliği temelinde millet inşa edilmesine yönelik çalışmalar yirminci yüzyılın başlarında, yani Habibullah Han'ın hükümdarlığının başlaması ile birlikte başlamıştı. Bu hareketi başlatan kişi de Afgan modernleşmesinin öncüsü Mahmut Tarzî olmuştu. Tarzî, birkaç boyutlu bir figür olarak Afganistan'ın yakınçağ tarihinin çeşitli alanlarında etkili rollerde bulunmuştur. O, Afganistan'ın meşrutiyet hareketinin teorisyeni olmasının yanı sıra, entelektüel hareketin ve gazeteciliğin gelişmesi gibi birçok yeni alanın Afganistan'daki öncüsü olmuştu. Afgan milliyetçiliğinin gelişmesi için Tarzî'nin kuramcı olarak katkısı meşrutiyet hareketi üzerinde bıraktığı etki kadar önemli sayılır (Şifai, 1393 hş.: 145). Mahmut'un, Afganiyet ve Afgan olmak terimlerini Türkçülük ve Türkizm terimleri üzerinden keşfedip öne süren ilk kişi olduğu iddia edilir. Nitekim Tarzî, Siracü'l-Ahbar-i Afganistan isimli gazetenin başkanı olunca onun ismini "Siracü'l-Ahbar-i Afganiye" olarak değiştirdi. Bu terimin yerleşmesi için de çok sayıda makaleler yazarak onu güçlü ve egemen hale getirdi. Onun çabaları ile Afgan milletini inşa etme konusu Afganistan devletinin önemli bir projesi olarak belirginleşti (İtlaat-i Ruz Gazetesi, 21 Delv 1397 hş.).

Geçen bölümde Mahmut Tarzî'nin hayat ve mücadeleleri incelenirken, yaşamının yirmi yılından fazlasını Şam, İstanbul ve diğer Osmanlı şehirlerinde geçirdiğinden söz etmiştik. Özellikle bu yılların çoğunu Suriye'de geçirmesi ve onun milliyetçilik

fikirlerinin oluşmasında çok etkili olması önemlidir. Çünkü dediğimiz gibi onun yaşadığı çevre ve dönem milliyetçiliğin en canlı ortamları ve yıllarına denk gelmiştir. Kendisi de Şam'daki hayatından bahsederken milliyetçilik akımlardan da etkilenmesi hakkında şöyle yazmıştı:

“... bu dünya görüşüne ulaştıktan sonra, vakti geldiğinde halkıma gerçekleri öğretebilmek için reformun keskin bir savunucusu olmaya karar verdim. Milliyetçi entelektüel gruplara katıldım ve karşıt görüşte olduğumu düşündüklerimle, yaşadığım sürece mücadele etmeye karar verdim... Bu arada Şam'da çok değerli Türk dostlarım oldu. Bunların bir kısmı kendilerine Jön Türkler diyorlardı. Bu kişilerle Türklük ve Türk milliyetçiliği konularında uzun sohbetler yaptığımızı hatırlıyorum. Bu asil dostlarımın fikirleri, bende Afgan milliyetçiliği yaratma düşüncesini oluşturmuştu.” (Özmen, 2013: 134).

Ayrıca Afganistan'ın aydın sınıfı gazeteleri aracılığı ile dönemin milliyetçilik gelişmelerinden, özellikle Jön Türklerin mücadeleleri ve devriminden ciddi şekilde etkilenmişti. Zira Jön Türk devriminin İslam dünyasını çok etkileyen bir devrim olduğu bellidir. Georgeon Jön Türk hareketinin etkisi ile ilgili şöyle yazmıştı: *“1908'den önce Osmanlı İmparatorluğu Halifelik ve İslam aracılığı ile çevresinde güçlü bir nüfuzla sahipti, Jön Türk hareketi de bu nüfuz sayesinde Müslüman dünyayı ve Doğu'yu etkiledi.”* (Georgeon, 2006: 123). O dönemde Afganistan'ın durumuna bakınca, bu yazarın sözünün bu ülke hakkında da geçerli olduğunu fark edebiliriz. Dediğimiz gibi Tarzî ekseninde milliyetçilik, meşrutiyet ve ülkenin tam bağımsızlığını kazanması için mücadele etmeyi hedefleyen bir grup aydın ortaya çıkmıştı. Bu gruba, Jön Türklerden esinlenerek Cevanan-i Afgan yani “Afgan Gençler” adı verildi. Söz konusu hareket kısa sürede çok sayıda taraftar bulmayı başardı. Taraftarları arasında Habibullah Han'ın oğulları Amanullah ve İnyetullah Hanlar dahil olmak üzere Kabil'in önde gelen simalarından pek çok fikir adamı, alim, siyasetçi, ve saray görevlileri de yer almaktaydı (Yazıcı, 2014: 171). Siracü'l-Ahbar Gazetesi bu entelektüel grubun fikri yayınları olarak görüşlerini yansıtan makaleler neşretmekteydi. Gazetede Osmanlı'daki gelişmeler, özellikle Jön Türklerin mücadelelerine çok ilgi gösteren makaleler yer alıyordu. Enver Paşa ve Jön Türklerin diğer liderleri “İslam kahramanı” gibi övgülü lakaplar ve fotoğrafları ile gazetenin sayfalarında yer almaktaydı.

Tarzî ve milliyetçi arkadaşları Afgan Milliyetçiliği'nin kurucuları ve eğilimin öncüleri sayılır. Onların tebliğ etmek istediği milliyetçilik Afgan (Peştun) kimliği üzerinde bir Afganistan milleti inşa etmektir. Ancak halkın yarısından fazlası Peştun olmayan Afganistan gibi bir ülkede tek kimlik ve tek dilli bir millet yaratmak oldukça zor bir mücadele idi. Bu nedenle Tarzî ve arkadaşları Peştun ırkı kimliğini yansıtan Afgan kelimesi için yeni tarifler öne sürmekteydi (Muhammedî, 1397 hş.: 110). Onlar Siracü'l-Ahbar Gazetesi'nde yazdıkları makalelerde böyle bir milliyetçiliğin Panislamizm düşüncesiyle zıt olmadığını ispat etmeye çalışıyorlardı. Onların en çok üzerinde durduğu savunma şekli şöyleydi: Gerçi Müslümanlar hepsi birbiri ile kardeştir, ama İslam'ın geniş coğrafyasında biz kendi topraklarımızı sevme ve savunma hakkına sahibiz. Tarzî'nin fikrine göre Afgan milliyetçiliğini güçlendirme, tarih üzerinde çalışmaların artması ve tarih bilincinin yükseltilmesi yolundan geçmekteydi. Ona göre bu tarihi araştırmalar kesinlikle Peştun dili aracılığı ile olmalı ve bu yüzden Peştunca'nın durumunu geliştirmeliyiz diyerek Peştunca'nın bu milliyetçiliğin merkezinde olmasını öne sürmekteydi. O ve arkadaşları Peştun dilini Afganca adı ile Afgan milletinin dili olarak tebliğ etmekteydi. Bu dili, "tüm dillerin ecdadı" ve "Afgan milletinin zeka simgesi" gibi sıfatlar ile Siracü'l-Ahbar Gazetesi'nde överek memleketin bütün halkına öğretilmesini önerdiler. Böylelikle onun milli bir dil olabileceğine inanmışlardı (Şifai, 1393 hş.: 146).

Mahmut Tarzî ve arkadaşları Afgan milliyetçiliği için Türk ve Arap milliyetçiliklerini model almıştı. Onlar milliyetçilik gibi Peştun ya da Afgan etnik kimliği esasında Afgan milletinin inşa edilmesini amaçlamışlardı. Ama arada mevcut olan bir farklılık bu düşlerin gerçekleşmesine büyük engel sayılırdı. Türk ya da Arap milliyetçilerin tebliğ ettiği tek kimlik onların toplumlarının mutlak çoğunluğunu kapsamaktaydı. Ama Afganistan'daki tebliğ edilmekte olan Peştunizm %50 bile içermeyen tek bir etniğin kimliği idi ve dolayısı ile gayri Peştun etnikler çoğunluk durumundaydı. Bu yüzden halkın çoğu Peştun kimliğini Afgan çerçevesinde olmasına rağmen kabul etmiyorlardı. Tarzî ve arkadaşlarının milliyetçilik mücadelelerinde bu durum çok etkili bir engeldi (Şifai, 1393 hş.: 150).

Tarzî tarafından "Afgan dili tüm dillerin ecdadıdır" (Siracü'l-Ahbar, 2. yıl, 9. sayı), denilen Peştunca Afganistan'da rayiç olan Farsça dili karşısında çok zayıf bir durumda idi. Bu da Afgan gençlerin millet yaratma çabaları önünde önemli bir set olarak yer almaktaydı. Ama onların çabaları bununla yavaşlatılsa da Afgan milliyetçiliği projesinin

temeli atıldı ve diğer etnikler tarafından Peştunizm veya Peştunculuk olarak adlandırılan Afgan milliyetçiliğinin tarihi çizgisi onlar tarafından çizildi. Bu milliyetçilik projesine Habibullah Han'ın ardından gelen hükümetler tarafından da çok önem verildi. Afgan Gençlerin hükümeti olan Amanullah Han dönemi bu düşlerin gerçekleşmesine doğru önemli adımlar attı. Peştun kültürü ve dilini tüm Afganistan'da yaymak için Peştun kabileleri, gayri Peştunların bölgeleri olan kuzey kısımlarda yerleştirildi. Afgan (Peştun) kabilelerin diğer bölgelere taşınma projesi ile ilgili "Nizamname-i Nakilin" adında bir kanun tasarlanmıştı. Peştun ailelerin Afganistan'ın kuzey bölgelerine taşınma siyaseti Amanullah Han döneminde bu kanuna göre uygulanmaktaydı. Ayrıca söz konusu yıllarda Peştuca öğrenim merkezleri açıldı ve bu dilin zenginleştirilmesi ve diğerlerine öğretilmesi doğrultusunda faaliyet gösterdi.

Afgan milletinin Peştun kimliği üzerinden oluşturulma çabası 1930 yılından sonra da devletin resmi siyaseti olarak kabul edildi ve 1950 yıllarda Peştu dili Afganistan'ın resmi dili seçilerek bu proje ciddi şekilde takip edildi (Gregorian, 1388 hş.: 220). Afganistan'da bu siyaseti, "Orta Asya'da ve İslam dünyasında kimlik politikaları" eserinin yazarı Peştunculuk akımı olarak tarif edip şöyle yazmıştı:

"Peştunculuk Afgan ulusal kimliğinin temeli olarak görülmekte ve bu tez eğitim sisteminde açıkça belirleyici bir rol oynamaktaydı. Afgan öğrencilerin tümüne Peştu dili zorunlu ders olarak verilmekte... Memurların resmi diliydi... Bu girişimler sayesinde hem Afgan toplumunda Peştu dilinin güçlendirmesi, hem de günlük hayatta ve ticaretle hakim olan Farsça'nın yerini alması, dolayısı ile ilerde Afganistan'ın tek ulusal dili olması amaçlanmaktadır."(Schendel, 2010: 202).

SONUÇ

Afganistan yirminci yüzyıla girerken büyük değişimlere sahne olmuştu. Bu ülkede yirminci yüzyılın başı gerçekleşen değişimler nedeni ile bir dönüm noktası sayılır. Abdurrahman Han'ın müstebit saltanatı sona erdi ve yerine, yumuşak kişilik ve yaklaşıma sahip olan oğlu oturdu. Afganistan'ın durumu üzerinde genelde padişahların tavır ve kişilikleri çok etkili olduğuna göre, Habibullah Han'ın bu özelliği de yeni bir dönemin kapısını açmış oldu. Bu dönemin en net özelliği reform ve yenileşme programlarının uygulanması idi. Nitekim tahta oturunca, hapis ve sürgünde olan babasının tüm muhaliflerine karşı genel af ilan etti. Afganistan'ın modernleşmesi için çabalama kararı aldı ve bu doğrultuda sürgünden dönen kişileri yardıma çağırdı. Bu şekilde başlamış olan modernleşme çabaları sonucunda; ilk modern eğitim kurumları, modern ordu sistemi, ilk modern sağlık kurumu, yeni iktisadi düzen gibi çok sayıda modern kurum ve değerlerin temeli atılmış oldu. Söz konusu iktidar döneminde yapılan yenileşme çabaları Afganistan tarihinde çok önemli bir yere sahiptir.

Habibullah Han döneminde başlayan modernleşme çabaları, iç faktörlerin yanında dış faktörlerden de derin şekilde etkilenmişti. Aslında söz konusu çalışmalar diğer ülkelerde aktif olan yenilikçi hareketlerin etkisi ile başlamıştı. İngilizlerin Hindistan'daki egemenliği ve bu ülkede yapılan modernleşme çalışmalarının tümü Afganistan üzerinde derin etki bırakıyordu. Oradaki yenilikçi hareketler Afganistan'ı da modern medeniyete doğru çekiyordu. Ama Afganistan'ın aşırı geleneksel yapısı ve halk içinde İngilizlere karşı var olan nefretten dolayı, devlet modernleşme programlarında İngilizlerden yararlanamıyordu. Devlet, Hintli Müslümanlardan bu doğrultuda istifade ederek durumu biraz telafi etti, ama bu yaklaşım da yeterli sayılamazdı.

Hindistan'daki yenileşme hareketleri yanında, Osmanlı İmparatorluğu ve İran'daki yenilikçi ve meşrutiyet hareketleri de Afganistan'ın modernleşmesi üzerinde etkili idi. Özellikle Osmanlı'daki yenilikçi hareketler, Afganistan devleti ve aydın sınıfı için çok ilgi çekici idi. Habibullah Han'ın modernleşme çabaları başlangıçtan itibaren en çok Osmanlı devletindeki modernleşmeyi örnek almıştı. Ayrıca Afganistan'ın aydın sınıfı Osmanlı'daki meşrutiyetçi akımları örnek alarak ilk meşruti hareketi başlattılar.

Afganistan'ın modernleşmesinde Osmanlı Türklerinin etkisi üç kanal üzerinden gerçekleşmişti:

- 1- İranlı gazeteler; özellikle o dönemde İstanbul'da neşredilen Ahtar Gazetesi'nin Meşrutiyet gibi kavramların Afganistan'a aktarılması konusunda etkili rolü vardı.
- 2- Osmanlı toplumundaki yenilikçi fikirlerin Afganistan'a en önemli aktarıcısı Mahmut Tarzî idi. Tarzî, Afganistan tarihinde yenilikçilik hareketin öncüsü ve fikir babasıdır. O, hayatının yirmi yılından fazlasını Osmanlı topraklarında geçirmişti. Bütün modern fikir ve değerlere bu süre zarfında aşına oldu. Ülkesine döndükten sonra eğitilmiş bir aydın olarak başlamış olan modernleşme çalışmalarına katıldı. Çok sayıda Türkçe ilmi eseri, nizamname ve romanı Farsçaya çevirdi. Bu şekilde Osmanlı'daki eğilimleri Afganistan'a taşımış oldu.
- 3- Tarzî'den sonra bu konuda etkili araç, Afganistan'da çalışan Türk Uzmanları idi. Mahmut Tarzî ülkeye döndükten hemen sonra modernleşme sürecine katkı sağlamaları için birçok Türk arkadaşını ülkesine davet etti. Onun bu doğrultuda vermiş olduğu çabalar sonucunda çok sayıda Türk uzman Afganistan'a geldi. Doktor, öğretmen, mühendis, ressam, hattat, matbaacı ve diğer modern mesleklerin sahipleri olan bu grup yeni kurulan kurumlarda hizmete alındı. Türklerin en çok çalıştığı alan harbiye ve mülki modern okullar ve Kabil'de ilk defa kurulan hastane idi. Onların çalışmaları modernleşme sürecinin güçlenmesi ve başarılı olmasında çok etkili oldu.

Bahsettiğimiz kanallar aracılığı ile Habibullah Han döneminde başlamış olan modernleşme çabaları belli ölçüde de olsa Osmanlı Türklerinin etkisine maruz kaldı. Türkçe dilinden çevrilen eserler Afganistan'ın kültür ve edebiyatını olumlu şekilde etkiledi ve bu alanların zenginleşmesi için katkıda bulundu. Tarzî ve Türk uzmanların çalışmaları sayesinde söz konusu dönem basın ve gazetecilik açısından en parlak yıllar sayılır. Ayrıca milliyetçilik, meşrutiyet, modern devlet, kanun ve özgürlük gibi modern kavramlar Afganistan'a ilk defa sözü geçen kanallar aracılığı ile yayıldı ve bu kavramların ekseninde entelektüel hareketler oluştu. Nitekim söz konusu havada oluşan milliyetçi hareket Habibullah Han'dan sonra iktidarı ele geçirip Afganistan'ın tam bağımsızlığını ilan etti ve modernleşme için yoğun çalışmalarda bulundu. Sonra da Osmanlı Türklerden etkilenmiş olan bu yenilikçi grup yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin en yakın dostu olmuş ve Atatürk önderliğinde yapılan modernleşme çabaları, onlar tarafından örnek olarak seçilmişti.

EKLER

Ek 1: Fotoğraflar

Emir Habibullah Han

Afgan Aydını Mahmut Tarzî

Habibullah Han döneminde modern eğitim kurumların yönetmenleri (Encümeni Maarif üyeleri)

Fotoğrafta 4. Kişi Türk uzmanı Ali Efendi ve onun sağtarafında Habibullah Han'ın büyük oğlu Serdar İnayetullah Han.

Sirac ül-Ahbar Gazetesinde yayımlanan bir foto: Mahmut Tarzî (sağ) ve Türk uzmanı Mehmet Fazlı (sol)
Gazetenin fotoğrafları hakkında konuşurken.

نمونہ طاہوری قوماندانی و مکتب حربیہ مدیری کرنل محمد سامی بک خان

Afganistan'da ilk Harbiye Okulun müdürü Mahmut Sami Paşa.

Sirac el-Ahbar Gazetesi

KAYNAKÇA

- “Afganistan’a Muallim Sıfatıyla Gidecek Zabitan”, Sırat-ı Müstakim, cilt: 3, sayı 62, 29 Teşrinievvel 1325, s. 160.
- “Afganistan’da intibah”, Sebilü’r-Reşad, cilt: I-VIII, sayı: 8-190, 12 Nisan 1328, s. 147.
- “Alem-i İslamiyet: İran, Natal, Hindistan, Afganistan, Fas”, Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye, cilt: 1, sayı: 15, 29 Kanun-i evvel 1324, s. 244.
- “Alem-i şark: Afganistan’da intişar eden Siracü’l-Ahbar ceridesinden: İcmal-i siyasi”, *Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye*, cilt: VII, sayı: 167, 2 Temmuz 1328, s. 2946.
- “Kabil’de münteşir Siracü’l-Ahbar gazetesinden Afganistan emiri Habibullah Han hazretlerinin Nutk-ı Hümayunu”, İctihad, cilt: III, sayı: 41, 15 Şubat 1327, s. 1002 – 1004.
- ADAMEK, Luek (1377 hş.) Revabit-i Harici-i Afganistan, Çev. Muhammet Fazıl Sahipzade, Peşavur.
- AHENG, Muhammet Kazım (1367 hş.) Tarif ve Tahlil-i Janerhayi Sirac el-Ahbar, Kabil: Kabil Üniversitesi.
- AHENG, Muhammet Kazım (1380 hş.) Tarih-i Vesail-i İrtibat-i Cemi der Afganistan, Peşaver: Erik Kütüphanesi.
- AHMEDİ, Gulağa (2016) Seyr-i Tarih-i Maarif-i Afganistan, Kabil: Maarif Bakanlığı.
- AHMEDİ, Hüseyin (1387 hş.) Tehevulat-i Mentike-i Afganistan, Tahran: İran Yakınçağ Tarih Çalışmaları.
- ALİZADE, Seyit Mehdi (1381 hş.) Afganistan, Rişeyabi-i Tehevulat-i muasır, Kum: Kişmiher Yayınları.
- ARİFİ, Muhammet Ekrem (1393 hş.) Tavsiia-i Siyasi Afganistan, Kabil: Dışişleri Bakanlığı.
- ARİYAN, Eyüp, Razha-i Pinhan-i Habibullah, 3 Ekim 207 BBC,
- ARİYANFER, Aziz (2016) RişehaiNakami Proje-i Millet Sazi der Afganistan, Almanya: Kave Yayınları.

- ARSALAN, Ezmi ve Kenan Olgun (2006) Osmanlı Devletinde Meşrutiyet ve Parlamento, İstanbul: 3F Yayın Evi.
- ARVİN, Eyüp, Şirket der Cengi Cihani-i evel; Saltanat-i Afganistan radu Parça kerd, 29 Haziran 2014, BBC.
- ATAİ, Muhammet İbrahim (1383 hş.) Nigahi be Tarih-i Muasır-i Afganistan, Kabil: Meyvend Yayınları.
- AYBEK, Zafer Hassan (2003) Afganistan az Habibullah ta Muhammet Haşim Han, Çev. Fazıl Rahman Fazıl, Kabil: Meyvand Yayınları.
- AYDIN, Suavi (2000) Modernleşme ve Milliyetçilik, İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- BARİKZAİ, Susan (1392 hş.) Tarih-i Talim ve Terbiye-i Afganistan, Kabil: Said Yayınları.
- BEHNAM, Cemşit (1382 hş.) Modernite, Modernizasyon ve Teceddüt, Tahran.
- BİJEN, Nimetullah, Mama-i İslahat ve Sünnetgera-i der Afganistan, 8am Gazetesi, 25 Asad 1396 hş.
- Camia-i Baz Gazetesi, 498. sayı 3. yıl, 3 Seretan 1394 hş.
- CUDİ, Osman, “Afganistan Gazeteleri ve Türkiye”, *İslam Dünyası*, sayı: 18, 1329 – 1332, s. 285 – 286.
- DEHQANİ, Riza (1392 hş.). Nakş-ı İstanbul der Revabit-i Merdım-ı İran ve Osmani, Guftugu-i Temedun-ı İran ve Türkiye (Makale Topluğı), Tehran: Vezaret-i Kharice
- EFZELİ, Muhammet Aslam (1368 hş.) Cunbiş-i Azadihahi ve Mahiyet-i Devlet-i Amani. Kabil: Afganistan’ın Bilimler Akademisi.
- ELPHINSTON, MountStuart (1373 hş.) Afganana, Çev. Muhammet Asif Fikret, Meşhet: İslami Araştırmalar Merkezi.
- EMİR Abdurrahman Han (1375 hş.) Taç el-Tevarih, Peşaver: Meyvand Yayınları.
- ERMEN, Kubilayhan (2015) Türk Milli Mücadelesinin Gizli Cephesi Afganistan, Gece Kitablığın yayınları,

- ERYILMAZ, Bilal (2006) Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme, İstanbul: İşaret Yayınları.
- FARHANG, Muhammet Sidik (1373 hş.) Afganistan der PencKern-i Ahir, c. 1, Kabil
- FAZLI, Muhammet (2006) Afganistan'da bir Jöntürk, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- FERHADİ, Revan (1355 hş.) Makalat-i Mahmut Tarzî, Kabil: Behiki Yayınları.
- FERİH, Mehdi (1371 hş.) Tarih-i Siyasi Afganistan, Vadet Parti Yayınları.
- FERİH, Seyit Mehdi (1370 hş.) Kırsinişinan-i Kabil, Tahran: Kültürel Araştırmalar Merkezi.
- FERYAT, Necmeddin (2016) Nigeş-i ber Tarih-i Muasır-i Afganistan, Peşaver: Danış Yayınları.
- GAZRANİ, Sait, "Tarız-i Din ve Modernite" Mutaliat-i Siyasi Dergisi, 2. Yıl, 8. Sayı, yaz 1389 hş.
- GENCER, Bedri (2012) İslam'da Modernleşme (1839-1939), Ankara: Doğubatı Yayınları.
- Genel Kurmay Askari Tarih ve Stratijik Etüt Başkanlığı Yayınları(2009)Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri, Ankara
- GEORGEON, François (2006) Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930), Çev. Ali Berktaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- GREGORİAN, Vartan (1388 hş.) Zuhur-i Afganistan-i Modern, Tahran: Muhammet İbrahim Şeriati.
- GUBAR, Mir Gulam Muhammet (1368 H.) Afganistan der Mesir-i Tarih, Kabil: İnkilap Yayınları.
- HABİBİ, Abdul Hay (1346 hş.) Tarih-i Muhteser-i Afganistan, Kabil.
- HABİBİ, Abdulhey (1368 hş.) Cunbiş-i Meşrutiyet der Afganistan, Kabil.
- HAĞİZİ, Abdul Hadi (1381 hş.) Teşeyu ve Meşrutiyet der İran, Tahran: Emir Kebir Yayınları.

- HALKİN, N (1959) Tecavüz-i Britanya ber Afganistan, Çev. Aziz Aryanfer, Moskova.
- HATİBOĞLU, İbrahim (2012) İslâm Dünyasının Çağdaşlaşma Serüveni, İstanbul: İz Yayıncılık
- HAZRETİ, Hasan (1389 hş.) Meşruta-i Osmani, Tahran: Tarih-i İslam Çalışmaları.
- HEREVİ, Muhammet Yusuf (1369 hş.) Aynul Vakiye, Tahran: Edebi ve Tarihi Yayınları.
- HUGHES, Thomas L., “The German mission to Afghanistan, 1915-1916”, *German Studies Review*, cilt: 25, sayı: 3, Oct. 2002, s. 447-476.
- HÜSEYİN, Muhammet (2004) Modernizmin İslam Dünyasına Girişi, İstanbul: İnsan Yayınları.
- IMBERT, Paul (2007) Osmanlı’da Yenilenme ve Türkiye’nin Sorunları, Çev. Hasan Ferhad, İstanbul: Profil Yayınları.
- İHVAN, Safa (1383 hş.) Tarih-i Şifahi-i Afganistan, Tahran: İran Dışişleri Bakanlığı.
- İMAMHOCAYEV, Rahmanhoca, Afgan Aydını ve Yazarı Mahmut Tarzî ve Osmanlı Türkiye, A. Ü. Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sayı 20, Erzurum 2002,
- KAÇAR, Muhammet Ali (1386 hş.) İran ve Afganistan, Tahran: İran Dışişleri Bakanlığı.
- KAKER, Muhammet Hasan (1989) Cenk-i Dovum Afgan-İngiliz, Kabil.
- KAMGAR, Cemil Rahman (1377 hş.) Tarih-i Maarif-i Afganistan, Peşaver: Meyvand Yayınları.
- KEMALPOR, Subhan, (T. Y) Tarih-i Osmani, Kemer İslami Yayınları.
- KUHZAT, Ahmet Ali (1332 hş.) Rical ve Ruydadhai-i Tarih-i Afganistan. Kabil: Tarih Encümeni.
- LEWİS, Bernard (1372 hş.) Zuhur-i Türkiye-i Modern, Çev. Muhsin Ali Sihani, Tahran: Mutercim Yayınları.
- MEHMEDİ, Gulam Muhammet (1397 hş.) MaHeme Afgan Nistim, Kabil: Sayid yayınları.

- MEHRİN, Muhammet Nesir, “Deramediber tarih-i teceddüt der Afganistan”, İran Name Dergisi, 22. Yılı, sayı 86, Bahar ve Yaz 1384 hş.
- METİN, Celal (2016) “Türk Modernleşmesi ve İran”, (Basılmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara
- MİBAHZADE, Muhammet Bakir (1388 hş.) Tarih-i Siyasi Muhteser-i Afganistan, Kabil: Aftab Araştırma Merkezin Yayınları.
- MURADİ, Anuş, “Tesiri Osmani der nevgerayi-i fikri der İran”, İslami Kültürel İlişkiler Dergisi, 1. Yıl, 4. Sayı, kış 1395 hş.
- MUSEVÎ, Cevat. “Amelkerd-i Siyasi-Nizami-i Ahmet Şah Abdalî,” Tarih-i İslam Dergisi, 5. Yıl, 17. Sayı, Bahar 1394 hş.
- ÖZMEN, Süleyman (2010) Serdar Mahmut Han Tarzî ve Anıları, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- PUHENYAR, Seyit Mesut (1379 hş.) Cunbiş-i Meşrutiyet ve Kurbanıyan-i İstibdat, Peşaver: Seba Yayınları.
- REFİ, Habibullah (1378 hş.) Armağan-i Temedun, Peşaver: Erik Kütüphanesi.
- RENCBER, Maksud (1387 hş.). “İnkilab-ı Meşrute der İran ve Nakş-ı İmparatori –i Osmani” , Tarihi İslam Dergisi, S. 35, s.
- RESULİ, Sima (1390 hş.) Afganistan der Devran-i Habibullah Han, Kabil.
- SAADET, Ayvaz (1396 hş.)Tarih-i Tehevulat-i Siyasi Afganistan, Kabil: Binyad-i Endişe.
- SAHAM, Nasir (1367 hş.) Mahmut Tarzî, Kabil: Devlet Matbaası.
- SAHAM, Nasir (1378 hş.) Alame Mahmut Tarzî, Peşaver: Elezher Kütüphanesi.
- SARAY, Muhammet (1981) Dünden Bugüne Afganistan, İstanbul: Boğaziçi Yayınları,
- SARAY, Muhammet (1997) Afganistan ve Türkler, İstanbul: Kitabevi yayınları.
- SCHENDEL, Willim, ve Erik J. Zürcher (2010) Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları. Çev. Selda Somuncuoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları.

- SERDAR MUHAMMET RAHİM HAN (2001) Bergha-i az Tarih-i Muasır-i Vatan-i ma, Peşaver: Fazıl Yayın Merkezi.
- Sidiki, Celal (1369 hş.) Afganistan az ta Karn-i Bistim, Kabil: Aryana Matbaası.
- Siracü'l-Ahbar, 1. yıl, 1. sayı, 15 Şeval 1329 h.
- Siracü'l-Ahbar, 1. yıl, 13. sayı, 15 Rebiasani 1330 hş., s. 13
- Siracü'l-Ahbar, 1. yıl, 6. sayı,
- Siracü'l-Ahbar, 1. yıl, sayı: 5, s. 1
- Siracü'l-Ahbar, 2. yıl 19. sayı, 15 Recep 1331 h.
- Siracü'l-Ahbar, 2. yıl 9. sayı,
- Siracü'l-Ahbar, 3. yıl 7. sayı, 22 Kavus 1292 hş.
- Siracü'l-Ahbar, 6. yıl 24. sayı,
- SİSTANİ, Muhammet Azam (2004) Mahmut Tarzî, Şah Emanullah ve Ruhaniyet, Peşaver.
- SOOFİZADEH, Abdulvahid (2014). Osmanlı ve İran Meşrutiyeti Karşılaştırması, Sosyal Araştırmaları Dergisi, Cilt: 7, S. 35, s. 286
- ŞİFAİ, Amanullah (1393 hş.) Ciryân Şinasi Tarih-i Muasır-ı Afganistan, Kabil: Amiri Yayınları.
- ŞURMAÇ, Muhammet Akbar (1367 hş.) Vakiyet-i Sima-i Afganistan, Kabil.
- TACEDDİN, Troytskili Ahmed, “Ahval-i Umumiyye-i İslamiyye ve İstikbal-i İslam – 6: Afganistan, *Sırat-ı Müstakim*, cilt: 3, sayı: 77, 11 Şubat 1325, s. 397 – 399.
- TANİN, Zahir (1384 hş.) Afganistan der Karn-i Bist, Tahran: Muhammet İbrahim Şeriati yayınları.
- TARZİ, Mahmut, “Darülhilafetülaliyye’de Sırat-ı Müstakim Ceride-i Feride-i İslamiyyesi Heyet-i Tehriyye İdare-i Aliyyesine”, *Sırat-ı Müstakim*, cilt: 5, sayı: 109, 9 Eylül 1326, s. 48 – 49.

- TAYYAR, Kale-i Sultaniyeli İbrahimi Ali, “Alem-i İslam – Afganlılar – Osmanlılar ve Emir Habibullah Mehmet Han”, *Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye*, cilt: VI, sayı: 144, 9 Kanunusani 1327, s. 2583.
- TENVİR, Muhammet Halim (1378 hş.) Tarih-i Ruznamenigari-i Afganistan, Peşaver: Sabur Yayınları.
- TEVFİK, S. M., “Afganistan Müslümanları: Emir Habibullah Han’ın ulviyeti ve Afganistan’da asar-ı tekamül ve terakki”, *Sebilü’r-Reşad*, cilt: I-VIII, sayı: 17 – 199, 14 Haziran 1328, s. 328.
- YAZICI, Nevin (2002) Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı.
- YAZICI, Orhan, Jön Türklerin Afganistan’daki Yansıması: Cevanan-i Afgan ve Meşrutiyet Talepleri, *İttihatçılar ve İttihatçılık Sempozyumu*, 25 Kasım 2014 Ankara.
- ZAMANİ, Khairmuhammed (1392 hş.). Tarih-i Afganistan (1747-1929), Kabil: İntişarat-i Azim.

ÖZGEÇMİŞ

Ziauddin Jamal, 1990 yılında Afganistan'ın kuzeyinde bulunan Takhar şehrinde doğdu. 2013 yılında Cevizcan Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümünde lisansı bitirdi. Aynı yılda Takhar Üniversitesi yani kendi şehrindeki devlet üniversitesinde araştırma görevlisi olarak işe başladı ve şimdiye kadar devam etmektedir. 2016 yılında yüksek lisans yapmak üzere Sakarya Üniversitesi'nin Tarih Bölümü'ne girdi. 2019 yılında yakınçağ bilim dalından mezun oldu. Farsça, Özbekçe ve Türkçe bilmektedir.